

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KERTÉSZ IMRE: Gályanapló (*Lapok egy író jegyzetfüzetéből*) 865
MARNÓ JÁNOS: Regénysírató 878
ERDŐDY EDIT: Halál fuga – prózában (*Két kritika Kertész Imre könyvéről*) 886

*

- TAKÁCS ZSUZSA versei 890
HALLAMA ERZSÉBET: Menekülők (*elbeszélés*) 891
KISS ANNA verse 894
MÁRTON LÁSZLÓ: Első álmom (*elbeszélés, II.*) 896
GÉCZI JÁNOS verse 909
FÜZI LÁSZLÓ: A nyolcvanas évek irodalma (*tanulmány, I.*) 911
VASADI PÉTER verse 921
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (*regény, XVIII.*) 922
BOGDÁN LÁSZLÓ verse 935
SÁNDOR IVÁN: Arabeszk (*regény, XIII.*) 937
ARATÓ KÁROLY verse 944
KÁNTOR LAJOS: Művek és emberek (*Romániai szemle, VII.*) 945
VÉGEL LÁSZLÓ: Hontalan lokálpatriotizmus
(*Bevezetés az elbeszélésbe, 12.*) 949
MÁNDY STEFÁNIA: „A természet rejtett arca”
(*Száz éve született Kállai Ernő*) 955

1990

NOVEMBER

KÉPEK

DEIM PÁL: Ádám és Éva keresztje (1978) 889, KESERÜ ILONA: Véres kép (1975-76) 954

Gelencsér Ferenc fotói

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

- Balassa Péter: Hiába:valóság (*Civilpróza*)
268 oldal, ára 86 Ft
- Hegy Lóránd: Utak az avantgárdból (*tanulmányok*)
232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft
- Mészöly Miklós: A pille magánya (*esszék*)
228 oldal, ára 86 Ft
- Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (*mintamondatok nulla*)
188 oldal, ára 48 Ft
- Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (*regény*)
228 oldal, ára 100 Ft
- Földényi F. László: A túlsó parton (*esszék, tanulmányok*)
272 oldal, ára 98 Ft
- Lengyel Balázs: Visszatérés (*esszék*)
250 oldal, ára 88 Ft
- Pálinkás György: Hermina (*regény*)
118 oldal, ára 88 Ft
- Petri György: Valami ismeretlen (*versek*)
50 oldal, ára 42 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17). Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

JELENKOR

XXXIII. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, Széchenyi tér 17.

Telefon: 72/10-673

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest, Lehel u. 10/A –

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 264,- Ft, külföldre: 464,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KOLBE MIHÁLY festőművész 1990. szeptember 3-án elhunyt. 1907-ben Légrádon született, tanulmányait Glatz Oszkár növendékeként a budapesti Képzőművészeti Főiskolán végezte. Számos egyéni kiállítása volt, itthon és külföldön egyaránt. A festészet és a grafika mellett mozaikkal és farostlemezintarziával is foglalkozott. 1932 óta Mohácson élt, a városnak díszpolgára volt. Az elmúlt évtizedekben szoros kapcsolat kötötte a Jelenkorhoz, képeit, grafikáit folyóiratunk rendszeresen közölte. Fájdalommal búcsúzunk tőle.

MAKAY IDA *Utolsó tárlat* című kötetének megjelenése alkalmából a költőnő szerzői estjét rendezték meg október 8-án a Művészetek Házában. *Kosztai Gabriella* és *Ujváry Zoltán* verseket olvasott fel, fuvolán *Szkladányi Péter*, zongorán *Sz. Simonfai Márta* működött közre, a beszélgetést *Csuhai István* vezette.

KIÁLLÍTÁSOK. A pécsi Galéria november 16. és december 30. között krakkói képzőművészek munkáit mutatja be. – A Pécsi Kisgalériában november 23. és december 13. között *T. Ferk Anna* Pécssett élő textiltervező tárlata látható. – *Gellér B. István* „A Növekvő Város” című munkáját mutatta be a berlini Magyar Kultúra Házának kiállítóterme. A kiállítás október 12-én nyílt és november 30-ig látható. – A szentendrei Művésztelepi Galériában október 5-én nyílt és november 4-ig látogatható *Dienes Attila* szobrászművész, a Marosvásárhelyi Műhely (MAMÚ) alapító tagjának kiállítása.

A SMOHAY JÁNOS ALAPÍTVÁNY KURATÓRIUMA az alapítvány 1990. évi díját a *Hejjettes Szomlyazók* elnevezésű képzőművész-csoportnak, egy évre szóló ösztöndíját pedig *Székely János Jenő* székesfehérvári szobrásznak ítélte. A díjak átadására szeptember 28-án, az előző évi Smohay-díjas *Mulasics László* kamara-kiállításán került sor. Az Alapítvány 1991-ben

lesz tíz esztendőös. A székesfehérvári István Király Múzeum ebből az alkalomból a jövő év őszén kiállításon kívánja bemutatni az alapítványtevő festő munkásságát, valamint a tíz év díjazottjainak munkáit.

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. A pécsi Harmadik Színház szeptember 27-én a Ságvári Endre Művelődési Házban *Sólyom Katalin* közreműködésével mutatta be *A vénasszony* című előadást, amely Spiró György *Csirkefej* című drámája nyomán készült. Az előadás létrehozói *Muschberger Ágnes*, *Sólyom Katalin*, *Vincze János* és *Werner József* voltak. – A Pécsi Nemzeti Színház november 16-án mutatja be Donizetti *Szerelmi bájtal* című vígoperáját, *Nagy Viktor* m. v. rendezésében. – 25-én a Bóbita Bábszínház *A nap és a hold elrablása* című bábelőadást tűzi műsorára. – 30-án a Pécsi Nemzeti Színház stúdiószínházában tartják Hunyady Sándor–Szakonyi Károly *A három sárkány* című zenés vígjátékának premierjét. Az előadást *Moravetz Levente* rendezi.

SZIRTES ANDRÁS filmrendező jelenlétében október 5. és 7. között filmfesztivált rendezett Pécssett a Művészetek Háza és a JPTE Huszárk Mozija. A rendező munkái mellett (*A pronuma bolyok története*, *Hajnal*, *Forradalom után*, *Lenz*) *Bódy Gábor*, *Najmányi László*, *Tóth János*, *Wahorn András* és *Xantus János* filmjeiből is vetítettek.

A POMPEJI című szegedi irodalmi-művészeti-bölcseleti folyóirat második száma október elején jelent meg. A számban többek között *Szijj Ferenc* és *Oszip Mandelstam* versei, *Milan Kundera* írása, *Cs. Gyimesi Éva* tanulmánya, *Mikola Gyöngyi* Brju-szov-esszéje olvasható.

A HELYZET című független pécsi hetilap néhány hetes kényszerű szünet után szeptember közepén újraindult. A folytatáshoz sok sikert kívánunk lap társunknak.

KERTÉSZ IMRE

Gályanapló

Lapok egy író jegyzetfüzetéből

„Mi az ördögöt csinálhatunk ezen a gályán?” – Molière:
Scapin furfangjai.

„...úgy látszik, hozzátartozik a megpróbáltatás lényegéhez, hogy az ember egy útvonalat visszafelé is nyomon kövessen; s Martin e pillanatban már tudta is, hogy ez nem álom, hanem a jövő valami különös jelképe.” – Malcolm Lowry: *Át a Panamán.*

„Ma minden művész beszáll kora gályájába.” – Camus.

„A Természet megkívánja, hogy tudósítást írjanak róla.” – Emerson.

1987

Január Havazás. Kavarog, süvölt, forog, az egész várost felkapja és elviszi a hó. Nem a klasszikus, a hófehér, a „hatszögű fergeteg”: nem, a szürke, a savas, a modern hó. – Szorongás, neve nincs, apró félelmek. Körülöttem: bomlás, piszok, sár, magány. Este kevés filozófia (Arisztotelész), kevés Kafka (*Levél apámhoz*), majd hirtelen előkaptam a Krúdy-kötetet. A nyelv elixírje, ez a boldog pezsgőfürdő, majd furcsa szomorúság: mint aki azon kapja magát, hogy nemigen érdeklik már a nagyszabású eszmék, az univerzalitás, a világmegváltás, a világbú stb.; mint aki a miniatúr remeklést kezdi becsülni inkább; egyszóval, mint aki azon kapja magát, hogy vénül.

Az ideológiák szellemi mélységei engem csak annyiban érdekelnek, hogy le-tartóztatnak-e vagy sem.

Voltaképpen mindig ugyanazt a morált piszkítják be „az úgynevezett világtörténelem” folyamán, és mindig ugyanaz a morál újul is meg a mélyben – ha képes rá, hogy megújuljon. E tekintetben a Jézus-vallás lenyűgözően nagy esemény volt: hatása csaknem a francia forradalomig eltartott. Azóta a morál – mint etika – magánemberek magánügyének tűnik. Némi kreativitás kétségbevonhatatlan, az emancipáció, az Istennel való egyenrangúság tekintetében – akár az Isten degradálása, akár az Isten meggyilkolása árán. Istent legalább kétféleképpen lehet nélkülözni: etikusan és etikátlanul, kreatívan és úgy, ahogy az uzurpátorok teszik, paranoiás önistenüléssel. A tömeg azonban, kétségkívül, elhagyatott. Közösségi szerepét (mint nép) elvesztette, individuumként viszont elveszettnek érzi magát – itt kezdődik a bökkenő. A bökkenő pedig a totalitarizmus, a kétségbeesés csábítása, az aktivitás különféle formáiban.

Amit Nietzsche *A tragédia születésében* mond, ma még nyomatékosabb érvényű: „Nincs művészi korszak, melyben az úgynevezett műveltség és az igazi művészet oly idegenül állt volna egymással szemben, mint ezt korunkban látjuk”.

Egy társadalom, amely – a hatalmi struktúrája és e struktúra hatalmi túlerőltetése miatt – egyszerűen nem bírja el az emberi teremtőerőket. – Végül is hol keressük a vitalitást? Az elefántiázisban szenvedő hatalomban, vagy a mégiscsak – legalábbis egy darabig még – kiirthatatlannak mutakozó teremtőerőkben? A viszonyok ilyen szerencsétlensége betegségre, haldoklásra vall-e, vagy ellenkezőleg, e szerencsétlen viszonyok révén győzedelmeskedik az egészség a még nagyobb bajon – mondjuk, a végletes zűrzavaron, a népirtásba fajuló szenvedélyeken stb.?... Ki tudná?... De mit szóljon az a kis élőlény, amelyet a beteg, akár valami egeret, figyelmetlenül a markába ragadott, és a vajúdása közben most mind vadabbul szorongat, rá sem ügyelve, csak a keze szórakozottságából, míg csak ez a kis élőlény meg nem fullad e marokban? – Mert körülbelül ehhez hasonlítható a helyzet.

A túl személyes fogalmazás még a személyes igazságtól is megfoszt. Jól mutatja ez az emberi elme természetét, és hogy miféle gépezet is a nyelv. A fogalmazás szintjén lehet minden nagy és katartikus, anélkül, hogy bármi is megváltozna ettől. Sumner megfogalmazása jut az eszembe, mely szerint a görögök története jól mutatja, hogy miközben az ember fennkölt dolgokról szaval, igen mélyre süllyedhet. Másfelől van ebben – és épp ebben – valami vigasztaló: nevezetesen, hogy alantasságunktól függetlenül is gondolkodhatunk fennköltlen és fennkölt dolgokról. Ez feltétlenül bizonyít valamit. Az ember amolyan „Prothese-Gott”, mint Freud mondja. (Ugyan, hogyan lehetne lefordítani?)

Az élet, ami itt életként vegetál, csak tetszélet.

„Aki nem tanítja meg valamire az írókat, az senkit sem tanít semmire”: Benjamin – ez a ragyogó, de különben szerencsétlen szerző, aki odaadta magát az osztálygondolkodásnak. Micsoda csapda a nihilizmus, mely mindig kihasznál-

ja, hogy a kiváló, de nem erős szellemek szakadatlanul gyanakodnak önmagukra, és ezért szívesen vállalnak részt a saját elpusztításukban, mintha ezzel ép-penséggel az erejüket bizonyítanák.

Toynbee: „...Láttuk, hogy a bomlodozó társadalmi szervezetben a teremtő géniusz szikráját hordozó egyén a megváltó szerepében találja meg társadalmi cselekvésterületét. ...És rájöttünk, hogy csak olyan jelöltek érdemlik meg ezt a címet, akik a társadalomtól akarnak megmenteni, és rendületlenül kitartanak céljuk mellett. Aki a társadalomtól akar megmenteni és átcsúszik a *társadalom megmentőjének* szerepébe, az ugyanúgy bukásra ítéli magát, mint az önjelölt állítólagos megváltók.”

A nagy művészet mindig olyan, mintha egy betegségen vezetne keresztül.

Az etikai ész undorodik tőle, hogy az ember „jól érezze magát” a világban, vagy inkább az esztétikai? – Vagy netalán a világot kellene pontosabban definiálni?

*Május 8 Finita l'opera!!** Győzelem a romok közt. – Zavaros utóérzetek. Úgy fejeztem be, mintha a regény teljesen magától íródna, s én csupán azért ültem ott, hogy valaki mégiscsak felügyeljen rá.

Mások életében szerepet, valóságos, sőt döntő szerepet játszani – egyike a legriasztóbb aspektusoknak. (Apaszerepet? – *Kaddish*hoz.)

Szigliget Schubert „nagy” C-dúr szimfóniája, újra meg újra. Amikor az utolsó tételben a tubák vastag, cirkuszi hangon utánamondják a témát...

Fecske az útszélen, mint egy odavetett rongy. Füstkéék szárnyacska, piros gallérka, riadt, értetlen szemecskék. A cikázó fecskék is meghalnak. Pedig szinte nem is élőlények, könnyű, csapongó, vidám szellemek csupán.

Június Az egyetlen mondat, amelyet sajnáltam kihagyni a regény végső variánsából: (hogy „szavakkal, formákkal” ki lehet-e fejezni a létezését): „...el lehet-e jutni ama senkiföldjére, amely már nem az övé, de nem is másé, ahol ez a különbség szét is foszlik, nem is számít, ahol az enyém-tiéd kínzó fogalma valami általánosban egyesül, és ahol ő maga mégis, nem elvész, akár egy kísértet, hanem ellenkezőleg, eleven életre kel?”

Július 1 Két nappal ezelőtt váratlanul belefogtam a *Kaddisba*, megindultan és csodálkozva haladok benne előre.

Észrevették-e, hogy – ami a mítoszt illeti – időközben a közgazdaság és a technika is mítosszá, istenséggé, sőt vallássá változott, noha hiányzik a transzcendenciája. Ettől rokkant, bár nem biztos, hogy gyilkossá is csupán ettől válik.

* A *kudarc* című regényem.

Kaddis abba hagyva. Tegnap a kiadóban, ahol nagyjából lebeszéltek róla, hogy bármit is írjak. De nem is a gyilkosoknak való behódolás: anyám betegsége, a fürdőszoba csatornájának feltörése stb. – tehát a vegetáció, a puszta vegetáció kényszeres műveletei akadályozzák, hogy emberi életet élhessek, ha a szellemi tevékenység még annak számít. Kétségtelen, hogy a sok balszerencse és az emberellenes, antikreatív közeg, amelyben létezni kell, ezúttal sikeresen letepert. Még azt is elfelejtettem, hogy mit kezdtem el írni úgy három hete – fordítani fogok, fordítanom kell. – Közben valami technikát kidolgozni a létfenntartáshoz; mint háborúban vagy természeti katasztrófák idején: „kihúzni”. Mindenekelőtt is az írást tisztán magánügyként felfogni, teljesen megszabadulni – nemhogy a reménytől, de még a reménytelenségtől is. Úgy írni, mintha börtönben írnék, kérdéseket feltenni. 1.: Írnék-e börtönben is? 2.: Mikor? (Miután a napi börtönmunkát elvégeztem s egy kicsit kihevertem.) 3.: Mit? (Kizárólag a lényeg, azt, ami csakis a visszafojthatatlanság eredménye [„gyümölcse”].)

A reklám amerikai fogás, ebből lett a propaganda, a jelenlegi ideologikus „kultúra”, az értelmetlenség apoteózisa, ami áthatja az agyakat. Mi a művészet ebben? Az ember valódi élete lenne – ha lenne az embernek valódi élete.

Beckett regényei. „Én már nem a sikerért küzdök, hanem a kudarcért.” (*Malone meghal.*) Beckett átugrott egy szakadékot, és a túloldalról beszél. Nagy példa.

Az életem mostanában, augusztus első napjaiban. Anyám. A kórházak. A jelenetek. Tehetetlenségem. Paranoid gögje. Kétségkívül van benne valami a bibliai matriarchák démoni erejéből és babonás rettegést keltő, boszorkányos gonoszságából. Valójában a színészieltúzott életerő ez, mely tehetetlenségét leplezve, igájába akarja fogni környezetét, hogy szolgálják őt, a kényelmét, a szeszélyeit. Az ember ügyes állat, aki a színészmesterség minden fortélyát is felhasználja a kozmosz, az őt fenyegető emberi közöny és a közelítő halál ellen.

A nagy emberek értették a módját, hogy mielőtt belepusztultak volna, előbb még a javukra fordítsák a bajt. – Kicsinek tekinteni azt, ami kicsi, és megőrizni magunkat annak számára, amit nagynak tekintünk. A tett elkövetőjének és bírójának lenni, ahogyan Rilke mondja.

Rilke: Valahol ős-ellentmondás feszül az élet és a nagy munka között.

Paradoxon: illúziót, de valódi illúziót!

Ahol szeretni kellene, ott most csak a szorongás lakozik, akár elmulasztott kötelességek háborgása. Az égből csöpög a reménytelenség. Az erkölcsi helyzet körülöttem olyasféle, mint a török megszállás ötvenedik-hatvanadik évében lehetett. A közállapotok elzüllése teljes szellemi vigasztalansággal jár együtt. Az a csöpp jóakarát, ami az alkotáshoz kellene, leírhatatlanul távol van, egy másik bolygón.

Sumner észrevétele, hogy a görögök a kiváló példái annak, miként lehet

fennkölt dolgokról szavalni és közben alantasan cselekedni. Kérdés, hogyan cselekszik az ember, ha még csak fennkölt dolgokon sem gondolkodik. Mindenesetre a példa most eléggé a húszba mar (jóllehet nem cselekszem alantasan). Mindazonáltal nagyságra vall, hogy az, aki képtelen a cselekvések mezején botlás nélkül átkelni, mégis képes rá, hogy törvényhozó legyen. (Mert annyit csak elismer Sumner, hogy a görögök „fennkölt szavalása”, a Bibliával együtt, az etika alapja.) Szeretném magamban megőrizni a gondolkodásbeli szigort és a cselekvésbeli pragmatizmust – tehát az élet kényszeredett művészetét. – Goethe a *Vonzások és választásokban*: „Csak egyet határozzunk el szilárdan: válassz el mindent, ami munka, az élettől. A munka komolyságot és szigort kíván, az élet pedig szeszélyt; a munka határozott következetességet kíván, az életnek szüksége van a következetlenségre...” Stb.

Száműzetésben élni, száműzetésben önmagunkból, az alkotásból, az Országból – legsajátabb országunkból –: van ebben valami keserűen nagyszabású, amit egy ideig így el lehet tűrni; később aztán elfelejtjük, hogy honnan is száműzöttünk, és megmaradunk pusztán száműzötteknek – ezzel kezdődik a halál. Ha tehát élni akarunk, nem szabad megszűnnünk száműzetésünkben is örökké hazánkra, az Országra gondolni.

A naponkénti kijárás Angyalföldre, panel-félszobámba. Próbálkozás a munkával, odaát szegény, öreg nagynéném motozása, motyogása. Vélemények *A kudarcról*. A „teljesítmény” fényében, egyedül a teljesítményében. Mondat-rekordok, formai világrekord, vicc-rekordok, üzenet-rekord, semmi-rekord. O. „véleménye”, R. „véleménye”. A „korszerű”, a „modern”, ráadásul „poszt”, ésatöbbi. Regényem mindebben nem jeleskedik: mindössze etikai komolyságát és egzisztenciális eredetét tudja felmutatni. A kiadó, a nevetséges „tárgyalások” az irodalom állami hódéraival. Az általános szétesés. A nemzet önrepressziója. A lehetetlen, gonosz és ostoba „vezetés”. Fénytelen, hályogos életem. Egy háború utáni sláger: „Így múlik el az életünk / És nem történik semmi...”

Valószínűleg képtelenül eltúlzom mindannak fontosságát, ami velem megy, kivált, ha kellemetlenségek esnek meg velem; és ez igen rosszul hat közvetlen környezetemre, majd általuk megint rám.

Ha a Kaddisban sikerülne megtennem azt az ugrást, amit a nagy Beckett elvégzett, és mintegy már odaátról szólnom...

Egyetlen vágyam, hogy kizárólag metafizikai szorongások gyötörjenek. Nem mintha ezeket lebecsülném, de erőim ezekre szabottak.

Miért kell állandóan valamilyen gyalázat felé fordított arccal élnünk? Pusztán a halál ténye nem elegendő magyarázat.

Október 25 Hónapok óta szünetelő jegyzetelés (ami különben fafúvó szólamként kíséri életem komor és unalmas hangzatait). Szeptemberben Szigligeten

végeztem Roth *Jóbjának* lefordításával. – Most jó lenne dolgozni, a soha-ilyen dekreatív környezetben teljesen a magam világában berendezkedni; de elidegenedés, kedvetlenség. Tegnap 76-ból való feljegyzések átolvasása. Mindenhol *A kudarcra* vonatkozó előérzetek, utalások – sőt a *Kaddisra* is. Felismerése – boldog felismerése – annak, hogy működésemet eszerint valami szükségszerű vezérli, valami, ami az én legsajátabb sajátom. Így válik el a művészet az esztétikától. Mert mi közöm így az irodalomhoz, az irodalmi vélekedésekhez, amikor pl. *A kudarc* úgy nőtt bennem, úgy fejlődött ki és úgy vált le rólam, akár a növény termése. Mármost begyűjtik-e vagy nem: az ő dolguk. Az enyém a termés megérlelése. Ha bármilyen külsődleges cél, megfontolás, stb. vezetett volna, abban a szörnyű helyzetben lennék, hogy gratulálhatnék, vagy szemrehányást tehetnék magamnak: így azonban – tisztán művészileg – a növény nyugalmát érzem (míg le nem kaszálnak).

Szondi Lipót Eichmann-tesztje. Vakdiagnózis volt, az eredmény: különösen veszedelmes gyilkos. Akkor viszont megdőlt a bürokrata-gyilkosról felállított valamennyi teória. Gyilkos hajlamokkal gyilkolni – maga a sablon. Eichmann tehát nem behelyettesíthető a Jedermann-nal, ahogyan – a náci-struktúra dinamizmusának nagy dicséretére – akár magam is gondoltam. Marad tehát a legőcskébb képlet: bűnözők veszik át a hatalmat, és bűnözők módján gyakorolják. A többiek gyávasága, vaksága és nyereségvágya, továbbá az ügyek pragmatizmusa pedig megteszi a többit. Micsoda közhely! Nem tudok beletörődni, hogy ilyen kevésbé eredeti okból lettem volna Auschwitzban.

Nem arra való az ember, hogy az életet megértse, hanem arra, hogy élje és megélje: ennyiben és ennél fogva az ember mindenekelőtt vallási lény.

A szklerotikus paranoia (szegény anyám). Az ismétlés mint a lecsupaszított agy működésének tünete valamire vall; fordított és szörnyű módon a betegesből a normálisra következtetni. Az ismétlés az agy természetes működésében is nyilván rendkívül fontos mechanizmus; a betegnél, akár a rossz lemezen elakadó és folyton visszaugró tű. A gonosz indulatok, mint csontozat a lepusztuló hús alól, úgy meredeznek elő. Tartósabbak, eredetibbek, mint a hús, az őket adó befedő egész kulturális felépítmény, beleértve a logikát is. Mindaz, amit specifikusan emberi vívmánynak tekintünk, így az objektivitás, az igazságosság, stb., stb., rettenetes erőfeszítés eredménye lehet, és rendkívül törékeny. Az individuális jelleg azonban még így is kiütközik. Elmondható, hogy az örület tehát csak az abnormális élet folytatása (ahogyan „a pokol csak a rendellenes élet folytatása”). – Mitől félek? Elsősorban önmagamtól. Kivettetem a számomra lehetséges és nagy nehezen létrehozott helyzetből. Mások révén elér a gyalázat. A világrendem összeomlásától félek. A megismerésbe, a megfigyelésbe menekülni, önmagaméba és a betegébe; kivonulni a közvetlenből, mintegy a harmadikká lenni, aki hallgat, figyel, nyugodt és ítél, aki szabad, bár megvesztegethetetlenül szigorú.

Wittgenstein: ha az életet állandóan a halál, úgy a józan értelmet szakadatla-

nul az örület veszi körül. – Szigliget. Jobb híján naplóimat olvasgatva. Különös regény, az életem. Valami kétségbevonhatatlan koherencia. Jellememben megbízhatok, mint valami hűséges háziállatban. Táplálni kell, jóltartani, gondozni és dolgoztatni. – Másfelől, bár e feljegyzések egy eléggé figyelemre méltó életvitelről árulkodnak e kelet-európai összeomlás közepette, épp ezek a kelet-európai viszonyok teszik tökéletesen értelmetlenné őket mint egy figyelemre méltó életvitel dokumentumait; értelmetlenné, mert nem szolgál (nem szolgálhat, nem akar szolgálni) a fennmaradás vigaszával, *olyan* jövő reményével, amely az ilyen feljegyzéseket megőrizné. S miért őrizné meg? Nos: szeretetből, valamint önfenntartási szándékból. És én egyiknek sem látom biztató jeleit.

A negyvenes években írott feljegyzéseiben Wittgenstein egyetlen célzást sem tesz a háborúra. Csodálni kell, vagy csak csodálkozni? Azt hiszem, az örök dolgok megélésében és kifejezésében döntő szerepe van az efemer jelenidő átélésének. A mulandó dolgok mélyebbek az örökkévalóknál.

Futkosások. Kérvényezés. A mély depressziók után ezen a borús, telet ígérő napon az alábbiakat tudtam meg: az egyik kiadó (Magvető) szerződést küld a Kaddisra, a másik (az úgynevezett „Szépirodalmi”) nyomdába adta *A kudarcot...* Rossz életem tömény mocsárrá rohadt körülöttem, amelyben szakadatlanul cuppogok, taposom, taposom, mintha mennék valahová, fejemet körbeforgatom, majd előre kémlelek, magasra emelt kezemben aktatáska, benne néhány papírfoszlány, egyik-másik megkezdett vagy már befejezett munkámhoz tartozó, már számomra is érthetetlen írástörredékekkel, és cuppogok, cuppogok, míg csak tésztávként nem dagasztom e lápot, vagy bele nem ragadok, vagy pedig hirtelen föl nem hígul a lábam alatt, hogy végképpen elsüllyedjek benne.

Ha szakadatlanul nem küzdök önmagamért, akkor lemondok önmagamról – a küzdelem minden elmulasztott perce a lemondás egy napját teszi, vagyis energiákban mérve ilyen az arány; légy azzá, aki vagy!

December 25 Karácsony. Téli köd. Az Árpád-hídon átautóbuszozva, alattam a fémszínű folyó. A fák, akár vékony ceruzarajzok, szürke, maszatos alapon. A levegő szaga. Szabadságérzet, majdnem boldogságérzet, mint gyermekkorom óta mindig, ha köd van.

A szépség: „Eitelkeit der Gattung”, mondja Nietzsche. (Nem is próbálkoznám a lefordításával.)

Schönberg: „A művészethez elég az igazság.” (*Harmonielehre.*)

1988

Február A konstruált percek, a paranoia zárt, halálos vád-logikájának és fékevesztett ítélet-hangulatának légkörében élni (anyám). – Valami könnyed cinizmus, egy éles észrevétel, amiben humor csillan, megvigasztal; semmi sem jut

eszembe. – Magunkat *nem* felmagasztalva látni, hanem olyan gyarlónak, amilyenek vagyunk, sőt undorítóknak: ez bátorság talán, de ügyetlenség. Mindjárt megszűnik azonban az ügyetlenség, ha ebből nem erényt – de erőt kovácsolunk, erőt a nyugalomhoz, önmagunk mit sem szépítő, de alkotó lélekhez illő elviseléséhez.

Miért az apokaliptikus kultúra? Mert a teremtő véget ért. Az erkölcsi élet, az ember etikai léte halálos csapást szenvedett. Minden szó, ami nem ennek tudatában hangzik el, inautentikus. A különös, hogy ettől függetlenül létezik egy másik „kultúra” is, a sikerkönyveké, egyáltalán, a sikeré, továbbá, hogy az ember él, éldegél, mintha mi sem történt volna. Lehet, hogy az etikai kultúra nem tartozik az élethez? Éspedig azért nem, mert az etikai kultúra már csupán gyilkolni tud, nevezetesen az életet gyilkolni? Másfelől: milyen etikát akar a tudatlan ember, a „nép”, a „tömeg”? Amint megindulna fölfelé, azon nyomban az érvényes etikumba, az elítélőbe, a roskadtba, a tiltóba ütközne. Nem látni kiutat: „Elbaltáztuk jogainkat” – ahogyan a *Godot*-ban mondják. Az etikai parancs továbbra is a tiltás (az élet letiltása), az életé meg az élet (az etika letiltása): a világállapot átélésére és realizálására – amire a világállapot mindig is törekszik –, kultúra és egyéb ünnepi eszközök híján egyedül a katasztrófa kínálkozik.

Az életem alaki, vagyis gyakorlati burka, a burok, amelyben jövök-megyek, lefekszem, fölkelek, megérkezem, eltávozom stb.: olyan, mint egy gonosz furrunkulózis, állandóan ég valahol, és hol itt fakad fel, hol ott.

Mi a „normális ész”? Hasonló temperamentumok közmegegyezése, amit éppoly kevéssé igazol valami szubjektívén kívüli vagy túli Ész, mint a nem normálisat. A nem normális ész is éppúgy megkapja „válaszát a világtól”, mint a normális. Ennyit jelent Hegel bölcsessége, hogy ha ésszerűen tekintünk a világra, a világ is ésszerűen tekint vissza ránk; még az sem igaz, hogy az ész valamelyik nemével (a normálissal vagy az abnormálissal) a világra tekintőre a világ az észnek ugyanazzal a nemével fog visszatekinteni; hogy hogyan tekint vissza, az – eltekintve a kényszerítő világkörülményektől, amelyek az embert elnémitják és megvakítják – az tehát elhatározás kérdése, és nem a világ, mindig az ember elhatározásáé, a világ ugyanis nem tekint vissza az emberre, a világ *van*; a világ néma, csak mi beszélünk hozzá, és ha egy pillanatra képesek vagyunk elhallgatni, azt hisszük, hogy a világ válaszolt. (Miközben mi is „világ” vagyunk [a testünk].)

Expanzív korok és kultúrák nagy lelkei a halhatatlanságról álmodnak – monasz vagy pantheizmus vagy lélekvándorlás formájában, mindegy. Gyakran megrovom magamat kicsinyes lelkemért, mely mit sem akar tudni az örökkévalóságról, és ezért valószínűleg a nagy stílusról, az igazi, a halhatatlan, az emberhez tartozó ősművészetről is leköszön; hiába, a kor foglya vagyok én csak, szűkösen, racionálisan börtönökről, egyszerű létről és örök eltűnésről tudok csupán álmodni.

Mennyire megváltozott az életérzés! Ki akarna örökké élni? (Marat a föltámadásról: „Akkor meg sem akarok halni.”)

Metafizikai kondicionáltságunk legtöbbször e földi kondicionáltságunkon múlik.

Az ember gondolkodó lény, csupán az a bökkenő, hogy nem ő maga, hanem valaki vagy valami más gondolkodik benne. Vagyis az az érzésem, hogy az ember azt gondolja, amit gondolnia *kell*: gondolatai determináltak. Mi a szabad gondolat? Úgy tűnik, az, ami nem az érdekemet szolgálja, ami aláaknázza biztonságomat, ami önmagam ellen irányul, ami felhasználható ellenem. De attól tartok, ez is csak illúzió. Mert inkább egyfajta erkölcsi magatartás ez csupán, mintsem tiszta gondolkodás. Igen, az ember szellemileg az etikumban létezik, gondolkodása etikai minőségű, s csak az etikai szféra nem unalmas sohasem, mert mindig erről van szó, arról, hogy hogyan kell élni; az ember nem értheti meg, csupán élheti és megélheti az életet; az ember etikai-vallási lény, a többi a mellékfoglalkozása csupán; s ha teremtett lény, azért és arra teremtett, hogy etikailag megélje az életet és elpanaszolja tapasztalatait. Az ember Isten rossz lelkiismerete.

Rosszul gondolkodik a művészetről, aki azt gondolja, hogy a művészet érzelmeket közvetít. A művészet élményt, a világ megélésének élményét és ennek etikai következményeit közvetíti. A művészet az egzisztenciát közvetíti az egzisztenciának. Ahhoz, hogy művészek legyünk, éppúgy egzisztenciává kell lényegülnünk, ahogyan egzisztenciává kell lényegülnie a befogadónak is. Ennél kevesebbel nem lehet beérni; és ha van valami jelentősége ennek a rítusnak, akkor ez a jelentősége egyedül itt keresendő.

A galambok a Váci úton. Langyos, március végi napsütésben a Váci út járdáján, közel a Lehel téri piachoz, egy csoport galamb szisztematikus kegyetlenséggel agyonverte az egyik társukat. Az egész akár egy pogrom. Kivált egy galambkakas jeleskedett: újra meg újra ráugrott a láthatóan beteg galamb hátára, ütötte-csépelte a fejét. Az áldozat még élt, sőt amikor az undorító jelenetet otthagytam, még a vére sem serkent. De tudtam: a szörnyű munka folytatódik, és nem lesz irgalom, míg a gyilkosság be nem teljesedik. A beteg galambnak ez lesz az emléke az életről: csendes, éltető napsugár, a saját büntudatos (mert a betegség nyilván büntudattal jár) és édes bágyadtsága, meg a többi galamb, társai, melyek agyonverik őt, indulattól vöröslőn, kegyetlenül és képtelenül.

Nagy kommunista (bolsevik) Pártunk vezetőségének paradox dilemmája: amerikai tőkére és szovjet hadseregére van szüksége.

Június 17 Ahogy a Kaddis, teljesen önkéntelenül és minden „előzetes megfontolás” nélkül a *Todesfugé*-ra épül... – (Rettenetes napok, anyám, stagnálás a munkában, az ország, az emberek, az általános szétesés és leépülés stb. ... Halalom, vannak emberek, akik élnek, létezik egy világ, valahol, mindössze pár kilométernyire innen, ahol lehetséges az élet; elhiggyem?)

Schopenhauer *Metaphysik der Geschlechtsliebe*je a Kaddishhoz. Sch. egyfelől kristálytisza logikus és moralista, másfelől egészen gyermekes. Ha az életakarat annyira erős, azaz a legerősebb ösztön, hogyan juthatunk el az élet megtagadásához? Csakis a megismerés útján, úgy, hogy megéljük az életet. Ennyit a logikáról. És mellel hozzá lehet tenni, hogy ez az egyedüli érték, az élet megélésének individuális egzisztenciális módja. Persze, az élet szempontjából; a halál szempontjából viszont lehetetlenség gondolkodni; illetve a halál szempontjából is csak az életen gondolkodunk, az élet tragikus, képtelen, szomorú, értelmetlen, fájdalmas stb., stb. mivoltán. És mire ezt átgondoljuk, meg is vénülünk és meghalunk. – Avagy fűzzünk hedonisztikus képzeteket a halálhoz, kössük össze libidóval? Akkor marquis de Sade módján kell gondolkodnunk. Ráadásul ez csalás is, hiszen a vágyteljesülés, sőt a remény érzését társítanánk hozzá. – Tegnap este Cosima Wagner naplója, a *Parsifal* létrejötte idejéből, de abba kellett hagynom az olvasát, Wagner túrhetetlen, ízléstelen és, végső soron, érthetetlen zsidózásai miatt – hacsak ezt az embert és zenéjét nem akarom visszavonhatatlanul meggyűlölni.

Ez a század, a XX., mint egy szakadatlan szolgálatot teljesítő kivégzőosztag.

Mindig volt egy titkos életem, és mindig az volt az igazi.

„Istenem, ne engedd, hogy elhagyjon az öröm”: Bach (a felesége és két gyermeke halála utáni naplófeljegyzés).

November 23 Tegnap hó, sok, sok, korai hó, ma szikrázó napsütés, ebédcipelés után (anyámnak) a kék ég alatt átvágtam a budai hegyeken, magány, éles levegő, behavazott fák, egy percre szinte megérintett az oktan bizakodás. – Egy behavazott kertben a magányos ég alatt csaholó magányos, öreg vizsla. A két füle, amint – hátulnézetben – minden ugatásnál fölcsapódik, majd tehetetlenül lehullik. Csaholása követelősen, panaszosan és értetlenül hangzott. A létező hiábavalósága, s e hiábavalóság fölötti teljes tanácsalansága, hogy úgy mondjam, butasága kiabált belőle, az élni akaró élőlény természetes butasága, ami már abból a belátáshiányból sarjad, amivel az élő egyáltalában él, abból a téveszméből, hogy az élete megalapozott és igazolt tényállás, szükségképpen követelményeket támaszthat a külvilággal szemben – például, hogy táplálékot nyújtson neki.

Irodalmi vigasz: majd a jövő eldönti, hogy... Igenám, csak hogy az a jövő, ami mostanában készül, teljes mértékben döntésképtelennek látszik.

A kudarc ma az egyetlen beteljesíthető élmény. (A válasz, hogy miért ezt a címet adtam regényemnek.)

„Komolynak születtem, ahogy mások vérbajosnak” – nem tudom, pontos-e az idézet Beckett *Malone meghal*jából.

Beckett (*Malone meghal*): „...és aki eleget várt, örökké várni fog, mert bizo-

nyos idő elteltével már nem történhet semmi, nem jöhet senki, és nem marad más, csak maga a hasztalan várakozás. Tán éppen ilyen az ő esete.” – Megszívlelendő.

December 27 Influenza. Az ágyban Sesztov-szöveget olvasva. Valami fanyar düh. Micsoda laposság a vallásbölcseleti elmélkedés, ha nem Kierkegaard, Pascal, tehát a legnagyobb szellemek művelik! A szabadság – igen, a szabadság valóban misztérium, de nem az ún. szabad akarat, hanem a magunktól való függetlenedés, a távolságtartás lehetősége, a magunktól való szabadságunk és szabadulásunk lehetősége. Maga az élet pedig oly egyszerű: teljesen nyilvánvaló, hogy minden a falásra és a halálra berendezett, és hogy a halál a teljes, a maradéktalan megsemmisülés. A születés törvénye általános törvényszerűség, de a halálé személyre szabott: megszületni nem föltétlenül kell – az egyedet tekintve –, de ha már megszülettem, *nekem* kell meghalnom. Punctum. Az életnek nincs értelme. A létezésnek nincs célja. Az értelem nem rendelkezik tudással. Punctum. Az emberi tudat nyilvánvaló rövidzárlat, valami rákszerű túlbujánzás következménye. Mindössze annyi az egész, hogy tudatában van létezésének és lét elkerülhetetlen megszűnésének. Minden, ami magasabbrendű, ami a léttörvény – pontosabban a haláltörvény – ellenére létre tudott jönni, az ember megindító lázadása e léttörvény – a halál, vagy ha úgy tetszik: Isten ellen. A jó – lázadás. A rossz a természetes, a természet – a falás, a háború, a halál: ez a törvény, ez a rend. Már a *Sorstalanság* írása idején feljegyeztem, hogy ha az ember elfogadná, hogy születése nem szükségszerű, és hogy halála a végérvényes megsemmisülést jelenti, akkor végre minden misztérium megszűnne. Együttal alapjául szolgálhatna egy új bajtársiasságnak, mondhatni, vallásosságnak, az átszellemült emberi világ megteremtésének. De az ember számára ez elfogadhatatlan. Maradnak tehát Sesztov zavaros fejtegetései, az infantilis vallásképzetekkel leplezett létbizalmatlanság és halálfélelem, a menekülés az igazság, az egzisztencia, a valódi vallási élmény – minden, minden elől a tömegbe, a butaságba, a diktatúrákba.

1989

Th. Mann naplói. Az egész életet a szakadatlan írás tárgyává tenni. Ami így kialakul, röviden: az életstílus – a stílus mint magasabbrendű létezés, mint a létezés átszellemített formája. A létezés elviselhető formája. Legalább e tekintetben követhetném. De hát az élettények feljegyzése untat, emellett életemnek alig akadnak feljegyezhető tényei. Legföljebb az országos agónia, a politika – ami nem érdekel – és magánéletem borzalmi. Anyám. Combnyaktörése. A kórház. A kórházi (János-kórházi) állapotok. A magányos haldoklás, a szegény, a szocialista, az állami halál. (A szakadatlanul tárt zsebem, a szakadatlan borralválás ellenére.) Tehetetlenségem a vizelettel, a szomjúsággal, az elhagyatottsággal szemben. A mindennap megismétlődő páni borzalom, amikor a tigriszagú szobába benyitok. Auschwitz, Endlösung. Győzött az elv, és mindent lehengerel. Ma reggel tisztába tettem, lábát megmostam szappanos papírtörölközővel. (Hogy az exkrementum és a vizelet mindenekelőtt az Achilles-ínra és a

bokára tapad, a bőrön később vastag pikkelyeket képezve, erre még a KZ.-ből emlékezem.) Az ismételt borraalózás ellenére lopnom kellett ágybetétet, hogy alá tehessem. – Halálos ágyán anyám rendkívüli jellemerőről tesz tanúságot. A demiurgoszi paranoia, amit önvédelműl választott, miután hosszú időn át megkínzott mindnyájunkat, most, a vég közelében nemes eszköznek bizonyul: megkíméli a fájdalomtól és megóvja kiszolgáltatottsága tudatától. Alapjában véve a halálos ágyán is parancsnok – ha parancsai csupán a gúny, a közöny, jobb esetben a tehetetlenség közegébe hullanak is. – Kilépvé a téli napsütésbe, eljutva a hivatalba, ahol dolgom akadt, hosszan és elengedetten üldögéltem még a két hölgy társaságában, „sztorikkal” szórakoztatva őket, s nem sejtették, hogy csak kétségbeesésemben nem vagyok képes végre felállni a székről.

A hóhérok és a betegápolók közös szokása: a halálraítélttel keményen beszélnek.

Február 4 A rám mért szituáció, amely, akár a klasszikus tragédiákban, próbára tesz: de maga a szituáció annyira független tőlem, a képességeimtől, az akaratomtól, a hajlamaimtól stb., hogy ezt a próbatételt csakis annak foghatom fel, ami: kívülről jött csapásnak, amiből aligha lehet épen kikerülni, és csakis a kenetességtől ment, tiszta megfogalmazás segít. Azt hiszem, mindezt nem tanácsos a hétköznapi stílusában elemezni. Azt hiszem, nem tanácsos, hogy az ember olyan dolgokon méricskélje az értékét, mely dolgok mélyen idegenek tőle, mely dolgokat nem ő maga állította mércéül önmaga számára, mely dolgok tehát az egzisztencia kelepcei, az egzisztencia számára állított útvesztők, hogy bennük elkallódjon. Másrészt világosan látni: az emberrel megtörténnek a tőle idegen dolgok, és végül az egzisztencia kérdésévé válnak, mert – akaratunkon kívül, képtelenül – mégiscsak mércének állítjuk, mércének *kell* állítanunk őket. Vannak tehát helyzetek, amelyekben kudarcot kell vallanunk, és ezen nem segíthetünk; amikor megint a túlélést választjuk, s amikor ez a – „természetes, tehát aljas” – választás megint olyan lesz, akár egy stigma. De nem az élet megélésére születtem-e, nem „értem történik-e minden”? És nem arra való-e mindez, hogy szakadatlanul érezzem, akár egy torkomnak szegezett kést: életem minden perce az öngyilkosság számára feladott probléma? – Különben anyám a karizmatikus Losonci doktor Szeretkórházában biztonságba helyezve. Kaddis első része legépelésre átadva. A második részhez fél éve hozzá se nyúltam.

Tegnap délelőtt, az autóbusról leszállva, a Wallenberg-szobornál megálltam. Mellettem úgy a jó hatvanas éveit taposó férfi. Néztük, ki helyezte el a kék-fehér-piros szalagos koszorút. Minden további nélkül megszólít: hogy tudom-e, ki ez? Ez az ember – folytatja – tizezrek életét mentette meg 1944-ben. „És mégsem a németek tartóztatták le – mondja –, pedig nekik aztán lett volna okuk rá. De hiába – teszi hozzá –, akárhogy is, a német mégiscsak kultúrnép.” Meghökkenésemben éppen csak ellene tudom vetni, hogy ez a szobor éppenséggel mást bizonyít, hiszen ki elől mentette Wallenberg az életüket? „Igaz – feleli –, hát akkoriban tényleg, de azóta...” Majd zavartalanul, szinte diadalmasan: „Az oro-

szok viszont letartóztatták, elvitték Szibériába és megölték.” – Eléggé eredeti interpretáció, de kétségkívül magán hordja az idők bélyegét.

Március 7 Szigliget. A remény, amely ide hajtott. A gyorsvonat, a taxi. Mint egy phaeák. Pont egy éve itt kezdtem a Kaddis új változatához. Milyen zaklattott, milyen írás-izgatott voltam. Most semmi nyoma. Szorongás. Mintha páncélrétegeket kellene áttörni, szakadékokon átkelni, hogy írni kezdjek, eljutni egy másik világba, ahol minden más dimenziókban létezik, mint ott, ahonnan indulok. A káoszból indulok, és az ép elméjű, normális világba érek. De miért nem tudok állandóan ott tartózkodni? Én vagyok a káosz?

Stendhal: „Azt hiszem azonban, hogy a nagy cselekedet meg a nagy erő tudata gyönyörrel jár együtt”.

A logika ritmusképlete: mindig ezt kell legelőször megtalálni.

Az állandó tett- és kéjvágy, mint a boldogtalan tudat terméke. Forradalom, háború, hódítás – mint a különösen boldogtalan, a boldogtalanságtól és a gondolkodástól elkomorodott és elbutult korok jellemzője. (A francia XVIII. század, majd az orosz és a német és az általános XX.)

A létezés, minden létezés kétségkívül beszéd. Ez a beszéd kétségkívül mindig ugyanazt mondja el: a létezést, amit azután a művészetek sűrítenek annak számára, akinek ez a beszéd szól, és aki kétségkívül ezt akarja hallani. Így tehát minden élet példa, és minden életet példaként kell élni. Minden élet *valakinek szóló élet*, és ennyiben – s csakis ennyiben – értelmes élet, ha magát az élet értelmét különben teljes homály borítja is.

Április 26 Ezeknek a heteknek, hónapoknak nyomuk sem marad. A *Kaddis* elkészülésének körülményei. Életem körülményei. Ismét Újpesten, a panel-félszobában. Nagynéném. A kórház. Minden nyomás ellenére kuckóm, kutyaólam leghát-só sarka bevehetetlen; és a sors, vagy Isten, vagy akárki ezt a zugot meghagyja nekem. Fura beszéd, de életem végül is vagy dühöt vált ki belőlem, vagy áhítatra készítet. Az utóbbit választom, próbálom benne felismerni a kegyelmet. Ha annyira ostoba lennék, hogy ez az ostobaság vakságával verne meg, akkor szánhatnám magamat, kutyaólaban tengetett életemet, míg 200 kilométerrel odébb az egész világ; de tudom, mit választottam, és amíg tudom, addig mellettem állnak azok az erők, amelyek életemet végül is élhetővé, dolgotomat végül is elvégezhetővé teszik.

REGÉNYSIRATÓ

Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért

„Nem tudom, miért van nálam minden, mindig, mindennel másképpen, illetve ha tudom is tán, egyszerűbb, ha úgy tudom, hogy nem tudom. Mert ez sok magyarázattól *megkímélne*. De úgy látszik, a magyarázatok elől nem lehet kitérni, állandóan magyarázunk és magyarázkodunk, magyarázatot követel tőlünk maga az élet is, ez a megmagyarázhatatlan jelenség- és érzetkomplexum, magyarázatot követelünk önmagunktól, míg végül sikerül magunk körül mindent és önmagunkat is megsemmisítenünk, vagyis agyonmagyarázunkunk – magyarázom a bölcselőnek...” – mondja Kertész Imre a *Kaddis* lelegeje táján, olyan kulcsot felajánlva evvel az olvasónak, amelyről tüstént tudni lehet, hogy vagy minden megnyitható, vagy semmi nem nyitható *ki* vele. Ezért kurzíváltam az idézett „megkímélne” állítmányt, valamint a „ki” igekötőt az iménti mondatban. A feltételes mód megemeli a szóban forgó tárgyat, kimozdítja a „nyugvópontjából”, ámde úgy, hogy a horizontális elmozdulásnak – legalábbis egyelőre – nem szab irányt. Naprakész hasonlattal szólva: előttünk, a szemünk láttán *levitál* egy feketedoboz, egy kazetta formájú palack, amelyet mintha a tulajdon szelleme emelt volna ki... – honnan is?... Hát, úgy érzem, a „nyugvópont”-ot most már nyugodtan elvethetjük. Az élet, a létező valóság nem tűri (sokáig) a nyugalmat, *minimum* önmagára szüntelenül valami magyarázatot keres, jóllehet érzi, hogy bármely magyarázattal csak a magyarázatéhsége (vagy szomja? I.: „tudásszomj?”) fokozódik még tovább, és ez az érzés természetesen egyre több (többféle) ellenősztönt kelt életre benne, cselekednie kell, hogy végre megszabaduljon a nyomasztó és borzasztó feszültségtől, de ugyan mit tehet a létező (valóság) a valósággal... A *kaddis*, magyarul: sirató ének, ima, jajszózat, a zsidó rituálé rekviemje – gyászbeszéd a felfogható és az ésszel felfoghatatlan határzónáján. Kertész Imre *kaddisa* – *KADDIS a meg nem született gyermekért* – *ad absurdum* racionalizált gyászbeszéd, egy lehetséges sirató ki-merítő önelemzése. Velejéig modern próza, tehát költészet is, mert a szöveg, éppen a végtelenül pontosító fogalmiságával, minduntalan zenei alap-, illetve felhangokra „szól rá”. A voltaképpeni regény már „lejátszott”, belehangzása a szövegbe ezért vagy álomszerű – vagy a Thomas Bernhard-i „antitestek” viselkedésével rokon: újabb meg újabb ellenszólamokkal fejeli meg a beszédet. „Nem!” – ezzel a tagadó, elutasító szóval indul a *Kaddis*, s mégpedig azért „Nem!”, azért természetesen *nem*, mert napnál világosabb ma már, mondja az író, hogy az ösztönök az ösztönök ellen működnek, úgynevezett eredeti ösztönről, meglehet, eleve naivitás beszélni, ellenben igenis, ha már beszélünk, akkor erre nyilvánvalóan az ellenősztöneink kényszerítenek, és, hadd tegyem hoz-

zá, ez alól a kényszer alól valószínűleg a hallgatás sem menekítheti ki az embert. Kertész Imre korábbi két regénye, *A kudarc*, valamint a *Sorstalanság* nagyjában-egészében elmondta mindazt, amiről a regénynek mint történeti (epikai) műfajnak „szólnia” kell; megtörtént (történelmi) eseményeket rekonstruált, részint a holocaust, részint a holocaustot „továbbvirágzó” kommunista kurzus „adattárházaiból”, ugyanakkor mintegy lesújtó – mert „objektíve” bevégzett – valóságában repetálva a karkai víziót. A tanulság, persze, az örök: nincs olyan pokoli vízió, melyet előbb vagy utóbb ne múlnának felül a realitás tényei. Minthogyha a regény par excellence romantikus műfaja már magának e műfajnak a létrejöttével, megformálásával egyidejűleg azonmód meghasonlott is volna; kínos vagy – a jobbik esetben – kínzó hiátus támadt bene a *kell* és a *van* között. S nemcsak benne, általa is. Tudniillik az esztétikai, azaz esztétikai-transzcendens *világnézetben*, létszemléletben. A *romantika* szülte valóságképekben hol a *kell*, hol a *van* „akcidentálódik” – mely elbillenéseket természetsszerűleg mindig valamilyen morális ihletésű és értékű cselekmény(sor) hozhatja csak helyre. Kertész Imre *Sorstalansága* már a címével is félreérthetetlenül példázza, hogy a helyrehozatal ily módon szerfelett önkényes belátásokon, elhatározásokon múlik, nem is annyira a helyrehozatal regénybeni „sikere”, mint inkább az esztétikai, illetve az esztétikaiból következő etikai, bölcséleti igazsága. Az, hogy az író megélte a holocaustot, megtapasztalta, hogy a történeti valóságnak, úgymond, egyáltalán nincsenek skrupulusai: egyszerre ébreszthette őt rá az abszolút *írói* szabadságra, illetve e szabadság merőben akcidentális *mibenlétére*. Ismétlem: a *Sorstalanság*, sőt valamelyest még *A kudarc* is pontos, tanúsító „láttamozása” a regény belső abszurditását már amúgy is elért karkai próféciának. Innen nézvést a harmadik regény, a *Kaddis* – anélkül, hogy a műfajt formailag, látványosan „felsértené” (ellenkezőleg: rendkívül fokozott gonddal ügyel az epikus „anyag” épségére) – : regényszerző.

E metafora annál is helyénvalóbb, mivel a *Kaddis* intenzív ironiája minőségileg különbözik a modern prózában általában jól-rosszul eszközölt ironiától. A kertészi ironia nem a „tárgy” rafinált becserkészését célozza, nem alkalmi stratégia a tárgynak mint az érzelmek és az értelem ki- és megváltó médiumának az elnyeréséért, hanem éppenséggel (ön)kíméletlen búcsúzkodás a médium(ok)tól. Ama szürke kavics, kavicská koptatott-kopott kődarab, sziklacsonk, iratnehezék, melyet az író alteregója *A kudarcban* megannyiszor fölemelt, hogy egykori (történet)feljegyzéseihez „hozzáférhessen”, majd meg a kudarc belátán-teljesültén már csak „szórakozottan” rugdal maga előtt (a porban), emitt, a *Kaddisban* a meg nem született, meg nem születhető gyermek tekintetével „bukkan elő”, jobban mondva, annak a tekintetébe „zárkózik” (el). A szürke, imaginált gyermek-köszemnek azonban itt, a szóban forgó „regényben” is megvan az előkészítő motívumpárja; az író volt felesége, a „De szép zsidó-lány!”, aki „eddig, valahányszor csak zsidókról szóló, a zsidókkal foglalkozó írást olvasott, mindannyiszor úgy érezte magát, mint akinek *megint az iszapba nyomják az arcát*” (kiemelés a szerzőtől). Ha véletlen, úgy zseniális véletlen e háromfokú motívika: kavics, por, iszap; csupán a konzisztencia változik, az „anyag” tetszhalott volta, homogenitása ugyanaz; s mintegy a személyes-individuális – „*kromatikus*” – létező tagadásaképp. Csakhogy a fölfedett, önfeledt

létezés, huzamosan legalábbis, szintén nem kivihető. És, ezt nyomatékosan, több helyütt is hangsúlyozza az író, nem csupán Auschwitz óta vagy miatt nem az. A tudat „iszapbirkózása” a parttalan-önmagával, minden jel szerint, öröktől való. Auschwitz traumája, amióta történelmet írunk, történeteket élünk, egyáltalán, amióta gondolkodunk, bennünk van; s alighanem e pokol logikai kényszere, hogy minden továbbgondolás ebből a traumából merít, sőt igen gyakran megmerítkezik benne, következőképp, mondja az író, micsoda ostobaság, izléstelen hazugság, szenvedő önáltatás azt állítani, hogy Auschwitzra nincs magyarázat, mint a Kánaánra. Az utóbbi esetben tudniillik nem kívántatik megmagyarázni a Jó, míg az előbbi eset, a Rossz, elviselhetetlennek bizonyul az értelem számára. Már mint az önmagát nem bíró értelem számára. A trauma, akár mint az ereklye, akár mint megsemmisített *emlék*(eztető): giccs. Mindkettő a szolgálai örület vagy/és az uralmi örület „műve”, leginkább, persze, közös, „közös mű”, amit uzurpátorok és alattvalók együtt állítanak elő, s „közmegegyezés” szerint osztozkodnak rajta. „Az uralom fogalma minden esetben rémuralmat jelent” – idézi az író osztrák kollégáját, Thomas Bernhardot, a huszadik századi (világ)irodalom alighanem „legkörmönfontabb”, „legkétségbeesettebb”, gyilkos humorú agresszorát. „Rémönuralom”. Ha jól emlékszem, ez Petri György szóalkotmánya... Utánanézttem, jól emlékeztem, Petritől való. De őnála mint egy politikai színtér, színpompás „génus locija”, míg Bernhardra ez a fogalom a képtelenségig ráillik. Bernhard az egész létezést, jelenlétet kesztyűként fordítja ki, *Igen* című kisregényében, a záró „Igen.” *válaszban* az önmegsemmisítés kérdését exponálja. A *Kaddist* nyitó „Nem!” ugyanezt az *expoziációs időt* veszi alapul; mintegy arra az eleve abszurd, ám mégiscsak folyvást föl-kérdendkedő kérdésre felel (meg), hogy „szabad-e továbbörökítenem a bennem már-már tökélyig generalizált, valószínűleg a génjeimet is átprogramozott rémönuralmat?” Kertész Imre válasza valamelyest mértéktartóbb, szelídebb, mint Thomas Bernhardé, iróniája nem oly (ön)gyilkos, ám a végelemzésben ő is ugyanazt mondja: „Nem!, ennek a világörületnek éppen ideje véget vetnem, a világ és én egyáltalán nem ésszerűen nézzük egymást, viszonyunk visszafordíthatatlanul rosszindulatú, hatalmi viszony, amit talán még módomban van javítanom rajta, az az, hogyha az »angolkürttel« – bizonyos falsolást megengedve – takarodót fújok.” A két fentebbi idézet álidézet, magamra kiterjesztett értelmezése s persze nagyon leegyszerűsített sűrítése a kertészi „okfejtésnek”. Hanem az angolkürt, amellyel a „szerző-interpretátor” (a *gondolkodó és magyarázkodó*) egy fél hanggal időről időre „fentebb fog”, nos a *Kaddis*-beli angolkürt azért nagyon sokat old is az „előadás” sötét tónusán. „És ezt a hamis hangot – idézek ezúttal a regényszövegből – nemcsak magamban, de magam körül, szűkebb és tágabb, mondhatnám kozmikus környezetemben is folyton-folyvást hallom, amiként itt a sanda természet ölen, a beteg tölgyek (vagy bükkfák), a bűzös csermely és tüdővész lombokon átderengő piszkos színű égboltozat környezetében is, ahol, kedves Kappus úr, sehogy sem érzem az »Alkotónak lenni, nemzeni, teremteni« gondolat sugallatát, mely gondolat ugyebár *mit sem érne a világban való nagy, folytonos igazolódása és megvalósulása nélkül, semmis lenne az állatokból és a dolgokból kizengő ezerszólamú beleegyezés híján...* Igen, mert hiába szegték a

kedvünket (hogy erről mindössze ennyit mondjak), titokban, ha némán és jól figyelünk a vérkeringésünkre és ijesztő álmainkra, titokban tulajdonképpen – és én csak ebben érzem a mindenekből és mindenkiből kicsengő ezerszólamú összhangot – még mindig és rendíthetetlenül élni akarunk, ilyen petyhüdtén, ilyen kedvetlenül, ilyen betegén, igen, így is, és akkor is, ha ennyire nem tudunk, és ennyire nem lehet élni...” (kiemelés a szerzőtől).

Azt hiszem, e passzus *személyesebb* megértéséhez különösen „jól jön”, ha az olvasó ismeri a *Kaddis* legközelebbi irodalmi pandanját, Bernhard *Igen* című kisregényét. Az *Igen* örülten magányos, egyes szám első személyű – s így vélhetően outsider-természettudós hőse mit sem hall már az „ezerszólamú harmóniából”, számára a vörösfenyő-erdő, a mocsaras vidék, a nyirkos magánlak stb., s végezetül – hogy ne mondjam: végzetül – a perzsa nő, akivel a tébolyában, végre!, azaz egészen a nő „Igen.” *végszójáig*, maradéktalanul osztozhat, szóval egyáltalán, ha kerül a számára könnyebbülés, természetes tehermentesülés, az biztosan, sőt, az a biztosan továbbmélyülő sötétből, az értelmet rétegről rétegre kicserző irracionális feltárulkozásából kerül meg neki. Hogy hogyan, miáltal hozza meg mégis a katartikus élményt az *Igen*, beleértve az öngyilkos „Igen.”-t is, arról itt most túl terjedelmes volna szólnom. Azonban úgy gondolom, Kertész Imre fent idézett két „igen”-je bölcseletileg és lelkiismeretileg (tehát esztétikailag is!) egyaránt erősen megfontolt, befelé- s körültekintő – polemikus – parafrázis a bernhardi *Igenre*, miközben nem kétséges, hogy az *Igenben* exponált világélmény, „természetműködés” eléggé „együttérzőleg”, „úgyszólván” „magáért beszél” a *Kaddis*-i „sanda – hadd feszítsem tovább a húrt: alattomos – természet ölé” is. Persze, az a merőben antiromantikus, így aztán mondhatni, abszurd-romantikus „észlelet”, mely szerint a természet – csakúgy, mint az ember – természeténél fogva alattomos, és igazában kizárólag az „időjáráson” múlik, hogy ez az alattomosság éppen a paradicsomi vagy éppen a pokoli szenvedélyeknek, helyesebben, szenvedélyességnek kedvez: a felszabadító erejű, katartizáló műalkotásokban valami mód mindig is „megfogalmazódott”. A Kertész Imre által kipellengérezett hegeli ésszerűség-elv, illetve a borzadállyal „irracionálisba utalt” úgynevezett globális embertelenség (Auschwitz mint „egyezményes metafora”) lényegükben, itt úgy értem: működésükben, mit sem különböznek egymástól. Hiszen gyakorlatilag – akár a „jóhiszemű megszelídítés”, akár a tudatos „visszaélés” szándékával – mindkettő ugyanazt az „adottságot” ideologizálja, vetíti maga elé, sőt köré morális vagy (tökmind egy) immoralis „mihez tartásul”. Mindkettőből hiányzik a humor, következtésképp a tragikum *belátásának* a képessége, magyarán, helyesbíték: „magyarán” amaz esztétikai figyelem, amely pillanatról pillanatra „halálpontosan”, „csakis” a valóságot reverálja. De hát, sajnos, az esztétikait illetően maguk a „kreátorok” is többnyire vagy alul- vagy túlkondicionáltak, hogy se időben, se térben ne menjek messzebbre, mai fősodor-irodalmunkabn humornak jószerevel már csak a minél csiklandósabb szellemeskedés minősül. A különféle, kézreeseő ideologikumokkal bújócskát játszó, ki-kikacsingatós stílusgyakorlatok, voltaképpen stílusparódiák, amelyek tudva, nem tudva, célzottan vagy amúgy hanyagul, *fel-tétlenül* valamely – rendszeren: burkolt – ideologikus elvárásrendszernek felelnek meg. Amikor Kertész a *Kaddisban* azt mondja, irtózik a magyarországi sikeres

író szégyentelen szerepétől, illetve azt mondta a volt feleségének, hogy ő irtózik a magyarországi sikeres és/vagy sikertelen író szégyenletes szerepétől, akkor evvel nyilvánvalóan arra is utal, hogy *továbbra sem* kívánja egy közösségben tudni magát az úgynevezett szépírástudókkal, nem óhajtja az írás örömét/kínját „megfejezni, megrontani” még az irodalmi tőzsdén várható „árapályfolyamokkal” is.

Azt gondolom, Kertész Imre ebben megintcsak Kafka és Bernhard magatartását tekinti példájául. Talán messzebbre megyek a kelleténél, mégsem tudom megállni, hogy a regény indító szólamában „segédkező” Obláth doktorban ne ismerjek némelyest rá az „angolkürt” megszemélyesítője, „fordítására”, „megszemélyesülésére”; a filozófus Obláth doktorral folytatott álpárbeszéd, „száraz kamarazenélés” már eleve szokatlan hangszerelésben intonálja a *Kaddíst*, mint-hogyha Obláthtal a mű ironikus *névértékét* „tisztázná” előre a szerző. „Megbeszéltük, békésen, unottan, hogy miért nem lehet lenni; hogy az élet pusztá fennállása tulajdonképpen műveletlenség, hiszen magasabb értelemben véve, magasabb szemszögből nézve, *nem lenne szabad lennie*, egyszerűen a történetek és a történetek állandó újratörténe (lásd Nietzsche – M. J.) miatt, érzük be ennnyivel, oknak ez untig elég; nem is szólnán arról, hogy a műveltebb elmék is már réges-rég megtiltották a létnek a levést...” És innen, helymegtakarítás miatt, még csak a következőket: „...azt hiszem, felvetődött még: nem lehetséges-e, hogy a létnek a lévésre irányuló egész, tudatlannak mutakozó erőfeszítése *korántsem* holmi elfogulatlan naivitás jele, ami most azért túlzás volna és tulajdonképpen lehetetlen – ellenkezőleg, annak tünete, hogy csakis így, tudatlanul tud folytatódni, ha már mindenáron folytatódnia kell. És, hacsak nem sikerül a túlélés, ami persze csakis *egy magasabb fokon* (Obláth doktor) sikerülhet, erre azonban (duett) nemcsak halvány jelek sem mutatnak, de ennek éppenséggel az ellenkezője mutatkozik, nevezetesen a tudatlanságba sülyedés... Továbbá, hogy a tudva tudatlanság nyilvánvalóan a skizofrénia szindrómáit... Még továbbá pedig, hogy eszerint a világállapot átélésére (én) és realizálására (Obláth doktor), amire egyébként minden világállapot mindig is törekszik, hit, kultúra és egyéb ünnepi eszközök híján, ma egyedül a *katasztrófa*...”

A figyelmes fülnek bizonyára feltűnik, hogy a rendkívül intenzív csavar-szólam imitt-amotti, jelzésszerű kétfelé ágaztatása voltaképpen egyszerre, szétválaszthatatlan-egy-hangon kontrázza az intellektuális és az affektív „menetet”; lényegileg pontosan úgy, mint a (modern) versbeszédben. A kertészi okfejtés azáltal, hogy finom-rapszodikusán a formális logikai és tartalmi asszociatív között „játszik”, *tényleg* a katasztrófában is feltalálja a humort, a levő létnek amaz objektív effektusát, mely az érzelmi, illetve a racionális vagylagossággra e vagylagosság abszurd karikatúrájával „válaszol”; a „továbbá” és a „még továbbá” mint *tutti* és *crescendo* (világállapot, katasztrófatórekvés), valamint az (alanyi) átélés, illetve a (tárgyi) realizálás közti diszkrét különbségtétel: provokáció. A szöveg nem csupán megállapít, hanem e megállapítás(okkal) egyúttal *visszakérdez* az állapot(ok)ra, elvégre önmagára a szövegre, tehát a stílusra (vagy) szemléletmódra. Az ironia így nem az alany és a tárgy viszonyát bolygatja-bonyolítja, nem csupán túlhangsúlyozza a prekondicionált grammatikai szerkezeteket, de a határozók nyomatékos használata, halmozása révén

belsőleg meg is változtatja őket; a feszültség alany és alany, illetve tárgy és tárgy relációjában támad (újra), annál *érzékenyebben*, minél sértetlenebbül „működnek” a nyelvi prekondíciók. Kertész, akár csak Kafka s azután különösen Bernhard, roppant gonddal ügyel a mondatok formai (formállogikai) épségére, miáltal is sikerül elérnie azt, amit a „formabontó programok” rendszerint mindhiába céloznak meg: a humorérzék s vele a többi affektív képesség, anélkül, hogy direkte felszólíttatnának, egyre intenzívebb lendületre kapnak, a „katasztrófával” párhuzamosan megindul a katarzis folyamata. De hát, mondhatni, ösztöneink s ellenösztöneink szüntelen forгатagában ez így természetes; az adott, ám közvetlenül mégsem megragadható éntudat és a nyelv mint valamely absztrakt köztudat „együtt-gyötréséből” meg kell hogy szülessen, szólaljon az *élőbeszéd*, a tudat által már csupán észlelhető, ellenőrizhető, ámde vissza többé nem fojtható *színt-vallás*. A dialógus, vélhetnénk, Istennel, minthogy azonban Isten „idő óta” effektíve nem létezik, így már *csak* a többi emberrel, vagy, mondja az író, „jobb esetben önmagával”; gondolom, nem csupán „beleérezem”, hogy itt a *páratlan élőbeszéd* diabolikájáról (is) van szó, akár úgy, mint amiben a modern emberiség tünetileg *leledzik*, akár mint amelyben az individuális értelem magára ismer, illetve megnyilvánul. Kivált fontos ez utóbbit azért észbe venni (hogy ne mondjam: a szívünkre), mivel az író azon döntése, mely szerint ő sem a faji – genetikai(?); mert itt a schopenhaueri „a faj mint akarat” doktrínája kísért – „adottságok”, „intenciók” stb. mellett, sem pedig a társadalom által felkínált fényes vagy matt szerep-perspektíváknak nem kívánja magát elkötelezni: szóval e döntés „normális szemszögből nézve” nem-döntés, s főképp nem ésszerű „határozat”. Hiszen míg a „fennálló valóságot”, bármint szeretné, *nem képes megcáfolni*, addig a hozzáfűzött pro és kontra magyarázatokkal természetsszerűleg szintén nem juthat „egyről a kettőre”. Magyarázat, mondja az író, igenis, mindenre van, egyébből se áll a (köz)tudatunk, mint az eltagadhatatlan (jóvátételten) történetek, emlék-, azaz szégyenfoltok végenincs megmagyarázásából, minthogyha az egész emberi létezés arról szólna, hogy miképp tanuljuk egyszerre világra hozni meg tisztázni is a velünk született átkot. Ami viszont, mondja, merőben irracionális, ösztöneinkkel és ellenösztöneinkkel, tehát megfontolásainkkal egyaránt ellenkező, az a szabadság; a szabadságot vagy elfogadjuk, és akkor nincs helye további magyarázkodásnak, vagy – *természetesen* – zavarba esünk tőle; visszakapaszkodunk a kézzelfogható „irrationalitások” világába.

De hát csakugyan: mi az, hogy szabadság? Kertész erre egy nagyon egyszerű példát „hoz fel”. Az auschwitzzi emberszállítmányban találkozott egy *tanítóval*, aki ahelyett, hogy természetes ösztöneinek engedelmeskedve megtartotta, elfogyasztotta volna a véletlenül hozzá került plusz élelem-fejadagot, ehelyett a legtermészetesebben emberi „elintézés” helyett – a tanító úr kétségbeesve furdalta keresztül magát a vagonba zárt „vegetációs tömegben”, megtudakolni, megtalálni a „természetes tulajdonost”. A jónak illetén felbukkanása, mondja az író, nemcsak hogy nem valószínű, de egyáltalában nem is ésszerű; olyan önfeláldozás, mely - figyelembe véve a „fennálló körülményeket” – semmilyen jutalomra, méltó viszonzásra nem tarthat számot, szárazan szólva, a tanító úr gesztusa/viselkedése teljesen *inkommunikábilis*. Ezt azért tartom szükségesnek

kiemelni, mert olvasatomban a *Kaddis* pontosan ugyanennek a *magatartásnak* „akar” megfelelni. Nem véletlen, hogy Kertész Imre erre a paradigmára nem egy novella-változatot írt. Úgy teorémává magasztosult, szelídült volna a „tanító” epizód, míg így, itt, a „vallomás-regény”-ben megőrződhetett az „eredetije”; közönséges csodatétel-motívum, amihez képest a többi motívumanyag mintegy az emberi-tudati létdráma metaforájává szerveződ(het)ik. Vagyis, a ténymotívumokból zenei motívumok lesznek – ama fél hanggal „fölé írt” angolkürt-hely (mint a tanító úr epizód *fordítása*) a drámai történetben *lassanként mindenütt „szóra bírja”* a drámai dallamot. A modern, nem is annyira bölcseletileg, mint inkább át-, illetve megélhetősége szerint „egzisztencialista” kaddist. S persze, az egyedi, saját és szabad hangszerelésű gyász-ima egyetlen biztos megszólítottja így maga a zene által, a zene erejével imaginált *ismeretlen*, alkalmasint a *kisfiú* (vagy *kislány*), alkalmasint az a *végtelen érzékenység*, amely épp a *kérdéses* gyermeket nem engedheti – még egyszer – *tényleg* testet ölteni. Még egyszer, mondom, mert hiszen a regény nyilvánvalóan a már lejátszott ténydrámával szemben „dolgozik, a „Nem!” a ténydráma cselekményére és e cselekményességet magyarázó-igenlő eszmerendszerekre mondja ki a *netovábbot*, végelemzésben a fennálló viszonyokat *elismerő* totális asszimilációra. Talán nem tévedek az értelmezésemmel, mikor azt gondolom, totális asszimiláción Kertész Imre elsősorban nem a faji-etnikai (vallási stb.), hanem a személyes-individuális „szabadságeseély” feladását érti, magyarán asszimilálódást bármihez, ami elvi – s így azután, persze, gyakorlati – különbséget állít az én privát s az én társadalmi kilétem, mibenlétem között. Kertész regénye természetesen a magyar, magyar-zsidó történelemre íródott, világos azonban, hogy kritikája nem csak a paternalista vagy a totalitárius diktatúrát illeti; egyáltalán, a *Kaddis* író-hőse, ha látszatra valamelyest közvetlenebbül tárgyalja is „a dolgok állását”, intenzív figyelme nem a világra, hanem – Kafka, Camus, Bernhard alteregóiéhoz hasonlóan – a világban-lét éppoly tűnékeny, mint makacsul szűnni (megváltozni) nem bíró valóságaira irányul. Végső soron tehát a legnehezebben definiálható, megvédelmezhető „kisebbség”, az individuum „státusz” kérdéseire, amelyek „őrajta”, az individuumon kívül hihetőleg sem föl nem tehetőek, sem nem megválaszolhatóak. Ezért (is), hogy a regény erőterét tónusában és gyakran deklaráltan is az idegenség- és ideiglenesség-tudat uralja (l. fentebb: „rémönuralom”). Mondhatnám, az iróniát fölösleges külön eszközölnie az írónak, azt maga a tudatállapot önkéntelenül „hordozza”, mégpedig akkor, annak ellenére is, amikor éppen esélye adódik arra, hogy a legbensőbb – szerelmi – szenvedélyből eredően „asszimilálódjék” egy társulásban, *házasságban*. A *Kaddis* számos „motívum-ugratása”, „szakadék-ríme”, „horror vacuija” közül az egyik – s a beszéd líraiságát intonáló – legvakmerőbb „húzás”, vagy inkább feszítés az, amit Kertész az Aphrodité-topossal és a celani *Halálfuga* idézettel, azaz a kettő parafrázisával együtt-művel. Az önfelszámolás lassú, hétköznapi katasztrófája ebben az allegória-relációban válik apokaliptikussá, magam mindenesetre úgy érzem, ez az állandó köz-hely, ahonnét a gondolatmenetek elő-, illetve ahová visszacsavarognak. Korántsem, minthogyha a „köz-hely” biztonságot nyújtana; a szerelmi tenger-szimbólum és a sírásás a felhőkbe („mert van ott hely”) között nincsen semmi – tartósan elfogadható/elfoglalható – *szilárd*, föld-

rész, legkevésbé az olyan, melyet az író, úgymond, családteremtésre alkalmasnak találhatna. S itt hadd említsek meg még egy penetráns motívum-párhuzamot. A tanító úr epizódtól jókora szövegtávolságban Kertész megemlékezik gyerekkora iskola-igazgatójáról, aki, mondja, mindegy, hogy miféle hiszemből, voltaképpen auschwitzra (!) kondicionálta a szárnya alá került embercseméket (vagy faunikusan: fiókákat), góggel, kéjesen stb. tobzódott kicsi helytartó, uzurpátori szerepében, és – elgondolhatjuk – több mint kérdéses, hogy vajon maga is Auschwitzba kerülvén, találkozott-e igazán önmagával. Hovatovább – a tanító úrral?...

A „Nem!” erre is – nem feltétlenül tagadó, ám felettébb indulatos – válasz. Hiszen a „szálak” az író tudatában/emlékezetében bogozódnak, bomlanak tovább, a szétválaszthatatlanul „privátim” és „világra hivatott” személyiségben; „Másfelől - idézek okfejtéséből – egészen világosan éreztem, hogy ez a szenvedő tudat valójában mégsem boldogtalan tudat, és ha én, de csak mintegy e tudat tárgyaként, ebben a pillanatban boldogtalan lennék is, az inkább csak a saját tehetetlenségem tudata e tudattal szemben, e könyörtelen, örök, kínzó, és, mondom, mindamellettt egyáltalán nem boldogtalan tudattal szemben. (...) Lehetetlen volt nem arra gondolnom, hogy következőleg ez a tudat feladattal jár, és ha ezt a feladatot csak föltételezem is, parancsa mégis megszeghetetlen, pontosabban szólva, megszeghető persze, de csak azzal az érzéssel, hogy megszegettük a parancsot, vagyis a bűn érzésével”; és számomra itt jön a *Kaddist* lényegében identifikáló, exponáló passzus: „és ugyanakkor, és ami engem illet, azt találom a legkülönösebbnek, ez a parancs mégsem kizárólag, mit is mondjak, erkölcsi parancs, nem, van benne valamilyen, úgyszólván egyenesen a kézművesi tehetséghez szóló mozzanat, követelmény, sőt követelés is, az, hogy a világot »fel kell építeni«, »le kell másolni«, »meg kell tanulni«, és, a maga idején, tudnunk kell felmutatni, mindegy, miért, mindegy, kinek, bárkinek, aki majd szégyenkezik miattunk és (esetleg) érettünk, hogy tehát a világ megértése az ember vallási feladata, teljesen függetlenül a megnyomorító egyházak megnyomorító vallásaitól...” (kiemelés a szerzőtől). (*Magvető, 1990*)

HALÁLFUGA – PRÓZÁBAN

Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért

Fájdalmasan szép mű a *Kaddis a meg nem született gyermekért*; újabb körülírása, magyarázata az önmagát kudarcra ítéelő, sőt „kudarcra törekvő” egyén életstratégiájának, annak a „sorstalan” sorsnak, melynek mélységeibe két előző regényében is bepillantott az olvasó. A *Kaddis*: halottsirató ének, lírai magánbeszéd, melyben az elbeszélő nemcsak a meg nem született gyermeket siratja el, hanem önmagát, a zsidóságot, sőt az egész emberiséget is. „Az ember: maga a balsors” írja egyik regényében az osztrák Thomas Bernhard – s vallja vele együtt Kertész Imre. A balsors, az értelmetlen, transzcendenciájától megfosztott, tragikus emberi létezés itt különösen revelatív módon mutatkozik meg: a zsidó sors képét veszi magára. Az elbeszélő egyike Auschwitz túlélőinek – tudása, tapasztalata erről a világról minden mást elnémit, „überolthatatlan”, amint azt az emlékeiket felidéző társaság tagjai állapítják meg, Auschwitz névének hallatán.

A *Kaddis* mély, gyógyíthatatlan, Schopenhaueren iskolázott pesszimizmusát szigorúan következetes történetfilozófiai gondolatmenet, méghozzá eredeti, a közvélekedéssel élesen szembeforduló gondolatmenet támasztja alá. Az idézett „Auschwitzra nincs magarázat” kitétel a haláltáborok botrányát mint abszurd, irracionális jelenséget, mint emberi aggyal felfoghatatlant kezeli, s mintegy kivészi a racionalitás és az értelem polgári konvenciók által szabályozott világából, épp a ráció fogalma megóvásának, az élet – pragmatikus értelemben vett – folytathatóságának érdekében. Ezt a – nyilván az alapvető emberi ösztönök által is táplált – felfogást veti el az elbeszélő, amikor Auschwitz tényében nem hajlandó tragikus balesetet, felfoghatatlan, végzetes véletlent látni, amelyre „nincs magarázat” – Auschwitz éppenhogy törvényszerű és elkerülhetetlen, egy folyamat betetőzése, az emberiség egyre mélyebbre csúszó útjának egyik állomása; Auschwitz „régés-rég, ki tudja, talán már évszázadok óta ott függ a levegőben, akár a számtalan gyalázat szikrázó sugaraiban érlelődő gyümölcs, várva, hogy mikor zuhanhat végre az emberiség fejére, elvégre ami van, az van, és hogy van, az szükségszerű, mert van...”

Ezzel a filozófiával, s az ebből logikusan következő életstratégiával száll szembe az elbeszélés másik gondolati pólusát képviselő személy, az elbeszélő volt felesége, aki számára eleinte oly felszabadító ez a gondolatmenet, de aki rádöbben, hogy férje filozófiája nem a specifikus zsidó létet, hanem az egyetemes emberi létezését nem hajlandó elfogadni értelmesnek, s ennek könnyörtelen konzekvenciáit saját életében is levonja: megtagadja létének folytatását, a bio-

lógiai túlélést. Azaz: *nemet* mond, hangsúlyozottan és sokszor ismételve, *nemet* a születendő gyermekre, az életre, a világra. Az asszony ettől a *nemtől* menekül el, ösztöneire hallgatva, beilleszkedve a volt férj által mindenestül elutasított világrendbe.

A regény bonyolult elbeszélő szerkezetének, narrációjának egy párbeszéd ad dramaturgiai keretet: az elbeszélő és a filozófus, dr. Obláth erdei beszélgetése, melynek során a gyermektelenség kérdése is felmerül. Erre a kérdésre mondja ki, a múltat idézve, az elbeszélő az első *nemet*, „rögtön és azonnal” – „habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen”. A regény szövege voltaképp az e kérdésre adott magyarázat, egy korábbi, a feleségnek adott magyarázat felidézésével. Az elbeszélő e magyarázat során a múlt egyre mélyebb és mélyebb köreibe ereszkedik alá, egyre régebbi eseményeket, emlékeket hoz felszínre a múlt rétegeiből. A szöveg logikailag egyetlen pontra irányul: s ez pedig a gyermek után vágyódó feleségnek kimondott, kategorikus *nem*; a szöveg célja voltaképp, hogy kellően alátámassza, okadatulja, argumentálja ezt a *nemet* – mely a regény kezdeti és végpontja egyszersmind. Voltaképp nem elbeszélésről, a szó hagyományos értelmében vett történet-mondásról van szó; az elbeszélő medítál, érveket sorakoztat és magyaráz. Filozófiai okfejtések és kimerevített emlék-képek, meditatív szövegek és leíró részek sokszölamú kórusából azért kihallik egy összefüggő dallam, *történet* is, az idő metszeteiből összeáll a folyamat: az elbeszélő házasságának története, a kapcsolat megszületésétől a kudarcig – s ez egyben a főhősnek a társadalomba, az író-létbe való beilleszkedésének kudarca is.

Ezt a gondolati konstrukciót alapvető belső ellentmondás feszíti. Ugyanaz a paradoxon van jelen, melyet a bőségesen rakott asztal mellett a lét tragikumán busongó Schopenhauer képe reprezentál, gondolkodók élceinek céltáblájaként. Talán épp erre a sokat idézett képre céloz az elbeszélő is, amikor a dr. Obláth-t folytatott diskurzus során felrémülő szörnyű vég, az emberiség katasztrófájának rémképéhez a kellemes vacsoraasztal, a békés kanálcsörgés képzetait tár-sítja, ironikus kontrasztot eredményezve. Mert az elbeszélő nagyon is tudatában van a szöveget feszítő paradoxiónak – s következésképp a szöveget létrehozó elbeszélői szituáció paradox voltának is: ha az élet értelmetlen és céltalan, vajon miféle értelme lehetne az írásnak? Az elbeszélő magatartása, s a szöveg modalitása szükségképpen lesz *ironikus* – ironikus fény vonja be nemcsak Obláth személyét, hanem egész beszélgetésüket is, melyből az elbeszélő mindvégig kiérzi, kihallja a hamis szólamot: az eredendő disszonanciát. Az elbeszélő szituáció belső ellentmondását nemcsak az irónia segíti feloldani, hanem a bravúrosan alkalmazott időperspektíva is: az elbeszélés fiktív idejét a szerző elbizonytalanítja, elszakítva az elbeszélőt, illetve felidézett események (beleértve a keret-párbeszédet is) idejétől; mintegy az elmúlás partjáról néz vissza a valóságos, átélt időre. Az elbeszélői nézőpontot a halál perspektívája uralja tehát; a lezárás, a lírai kadencia hatalmasra növeszti a halál-képzetet, mely visszamenőleg árnyékot borít az addigiakra, súlytalaná oldja lét (és szöveg) valóságosságát.

Az életidegenségnek, a lét reménytelenségének e nagyon is bölcséleti ihletettségu megvallása korántsem veszi fel egy történetfilozófiai traktátus alakját,

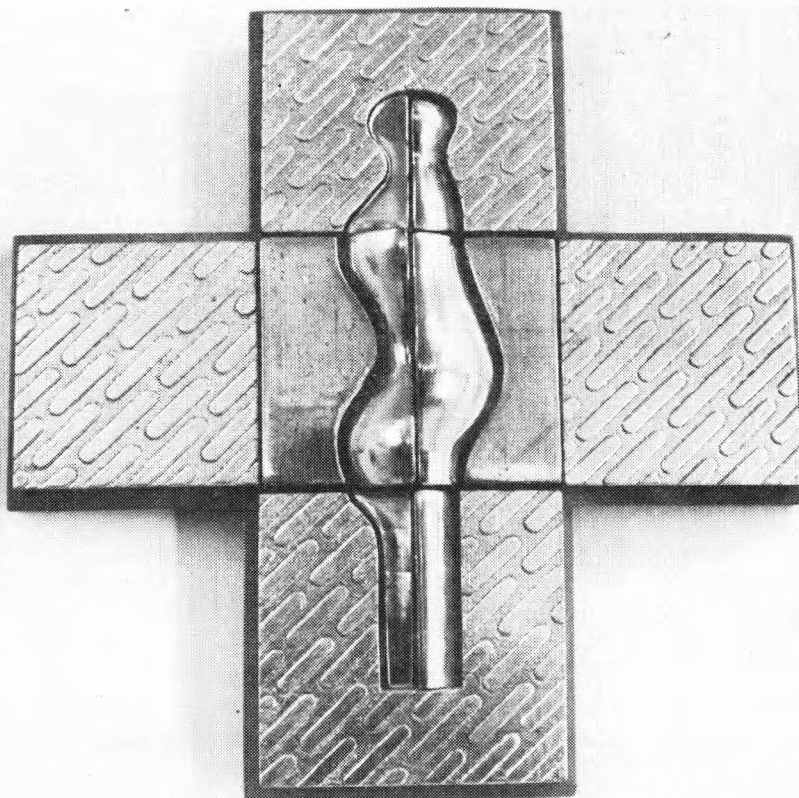
nem rideg, száraz szöveg, épp ellenkezőleg: áradó, magával ragadó muzsika. Ellentétben azokkal, akik az európai kultúra és társadalom válságát a művészet, a kifejezés egyfajta redukciójával akarták összhangba hozni, Kertész Imre a nagy dekadensekkel tart: azokkal, akik a pusztulásban, a halálban és a végső elmúlásban is a szépséget – a borzongató, a halálban kiteljesedő szépséget keresték és találták meg. Hajlama szerint valójában későromantikus alkat – akárcsak istenített Mahlere. S maga a regény – akárcsak egy Mahler-szimfónia. Ahogyan a zenében az egyik hangból kibomlik a másik, hogy a dallam szerves, érzéki folytonosságába olvadjanak, úgy bomlik ki szóból a szó; mintha nem is a nyelv, a kifejezés racionális módja működne itt, hanem egy ösztönös, elemi erő, mely szinte mániákusan, saját hangzásától, csengésétől megittasulva hívná elő az elbeszélés fúgaszerűen bújócskázó szólamait. Mintha egyetlen lélegzetvétellel kellene mindent elmondania: feltartóztatathatatlantul, lázas sietséggel, meg-megtorpanva, majd ismét nekiiramodva halad az elbeszélés, a kezdeti felütés koppanó *nemjétől* a megnyugvásig, elpihelve a záróakkord semmibe vesző, éterien tiszta és végtelenül szomorú puha mollján.

Ez az áradó szöveg értelmezhető úgy is, mint pszichoanalitikus, emlékező beszéd – hiszen az elbeszélő az emlékezet, a tudat mélyrétegeiben vágkál, onnan hozza fel a múltból megőrzött képeket. Ahogyan azokat pszichoanalitikus elemzésnek veti alá, az megintcsak az ironikus távolságtartást szolgálja; a pszichoanalízis egyes motívumainak tárgyyszerű megidézése olykor szinte karikatúraszerű benyomást kelt. „Ellenállhatatlan beszéd-kényszer” működteti az elbeszélést; a szöveg – alapvető zeneiségével sajátos kontrasztot alkotva – olykor aprólékosan körülményessé válik, az abszolút pontosságra törekvő ön-meghatározás kényszerességét imitálva. Tépelődő, öngyötrő, már-már magamutogató viviszekció és rafinált stilizáció, mindent eltakaró ornamentika; következetes filozófiai konstrukció és túlcsonduló zeneiség; érzelem és ironia; ezeknek az ellentétes erőknél a metszéspontján keletkezik az – épp ezért – rendkívüli feszültségeket hordozó szöveg.

Az író nemcsak a filozófia és a pszichoanalízis terén fedi fel, ironikus nyíltsággal, a források, minták, csatlakozási pontok kártyáit; hanem az irodalomtörténeti paradigmát is megjelöli, melyhez műve kapcsolódik. Az eltűnt idő nyomában bolyongó Proust éppúgy kap egy tiszteletkört, mint *A tulajdonságok nélküli ember* Musilja, mint a világot az elbeszélőhöz hasonlóan agyrémként elgondoló Kafka, vagy mint a nemrég elhunyt osztrák Thomas Bernhard, az európai gondolkodás degenerálódásának, végpusztulásának invenciózus, keserű-cinikus hirdetője. És persze mindenekelőtt Paul Celan, a *Halál fuga* költője, akitől a könyv mottója, s egyszerűen a regény – zenei értelemben vett – főmotívuma, a felhőkbe ásott sír-árok metaforája származik. Ez a fajta hagyományba-ágyazottság érvényesül akkor is, amikor az elbeszélői reflexivitás az egyén emlékeihez a kollektív emlékezet toposszá formálódott élményeit társítja. Az elbeszélő emlékezetében élő internátus képe mögé odavetül a Musilé és az Ottliké; azok tapasztalata mintegy hitelesíti, szavatolja az övét; az egyedi, egyszeri abszurd élmény mélységet kap, egyetemes világ-élménnyé tágul.

Tegyük fel végül – kívülre kerülve immár a regény belső körein – a banális, de kikerülhetetlen kérdést; van-e, lehet-e vigasz? Bármiféle vigasz az abszurd

létezés tehetetlen foglyaként tengődő ember számára? A mű egyetlen keskeny ösvényt jelöl meg kiútként, és ez a munka: az írás mint a létezés abszurditásával szembe fordítható cselekvés, mely ugyan árok-ásás is, sír-ásás, mégis: egyetlen kapaszkodó a szakadék sima falán. S talán: a részvét. Mert bár az elbeszélő tapasztalása és könyörtelen végkövetkeztetése szerint csakis a Rossz racionális és magyarázható, a Jó irracionális és érthetetlen, az Auschwitzban megtapasztalt szolidaritás érthetetlen ugyan, de létező valami. Valami, ami erősebb, mint a pusztulás, a halál és a Rossz? Talán igen. „...eszerint tehát *van* valami, és megint csak kérlek, ne próbálkozzatok nevekkel, *létezik* egy szintiszta, semmiféle idegen anyagtól: a testünktől, a lelkünktől, a vadállatainktól nem fertőzött fogalom, egy eszme, amely mindannyiunk elméjében egyforma képzetként él, igen, egy idea, amelynek a, mit is mondjak, sérthetlensége, megőrzése vagy ahogy akarjátok, az ő, a »Tanító Úr« *egyetlen valódi esélye* az életben maradásra, hogy az életben maradás esélye az ő számára enélkül egyáltalán nem esély, egyszerűen mert ennek a fogalomnak az épségben tartása, a szintiszta, zavartalan szemlélhetősége nélkül nem akar, valószínűleg nem is *tud* élni”. (Magvető, 1990)

Egy hivatali szoba

*A szobában nem volt semmi változás.
Ott van a két karosszék, ahonnan
fölkeltem és átültem a hosszú asztalhoz*

*hirtelen. Láttam a napfényben most kopott
székeket. Egy éve csaknem. Hogy ne kelljen
mozdulatlanul túrnöm a vágy ostoba*

*bíztatását: fölkel... lehajol...
ölembe hajtja a fejét... elindulnak
ujjaim a végromlásig játszani...*

*Egy hivatali szoba, pókháló mozgású
függöny, fakó szőnyeg.
A falon idei naptár.*

Ressentiment

*Az utolsó utáni napon a mindentől
szabad, nedvességétől a levél,
mozgásától az ág, látásodtól a szem,*

*a szájtól a kiáltás, szürkén, akár a fa
a fűrésztelepen, kéken, akár fölötte
a hold, a szívem holtraválva*

*még hallotta, hogy visszajössz,
csonttá soványodva, hosszú,
elvadult szakállal becsöngetsz,*

*látta, ahogy az utolsó utáni napon
a leeresztett redőnyű házba,
ahol az egykori szerelem titkos ünnepe folyt.*

Menekülők

1.

Mindent belepett az a nyákos szürkeség. A házaknak semmi színük nem volt. Az utca, ez a terebélyes, kimosdott prostituált egykedvűen várta az érkezőket. A diktátor monstre ceremóniát rendezett, kongresszusnak nevezte. De ez mellékes. Óvtak attól, hogy a zebrán kívül bárhol az úttestre lépjek. De hiszen semmi forgalom sincs! Akkor se, meglátják. De hiszen nincs itt senki! Akkor se, ők mindent látnak.

Az utolsó délután a szállodai szoba ágyában ültem teljes utcai szerelésben, és néztem a tévét. Fűtés nemigen volt, előző éjjel fedeztem fel, hogy az ember télikabátot is húzhat a paplan alá. A jelek szerint későn, már nappal is rázott a hideg. A tévében a diktátort lehetett látni, fáradhatatlanul beszélt és beszélt, ravasz szeme rajtam szaladgált, egy idegenen, aki télikabátban ültem a paplan alatt, visszabámulva órá, konokul ismételve, hogy ez csak egy epizód, és mindjárt vége lesz. De hiába, mert a fejemben nőtt és feszült és hasogatott a minden egyebet kiszorító gondolat: hogy minden olyan *ronda*. Kibirhatatlanul ronda. Az élet iránti érdeklődés, az a kíváncsi lelkesültség, ami, gondolom, velünk születik, nyomtalanul képes távozni belőlünk, ha mindent belep ez a nyákos szürkeség. A képernyőn időről időre tömeg jelent meg a ravasz szemek helyén, és azt üvöltötte: pampa-pampa-pampapamm. Zúgott a taps, közeledett a végkifejlet, az eufória tetőpontja. Gondoltam, lemegyek a helyszínre.

Odalent már eső is szitált. Végképp belepett mindent a nyákos szürkeség. Az egyenruhát is, amely odébb taszított, amikor egy kisebb utcába akartam bekarnyarodni, hogy eljussak a térre, a világméretű petárdapuffogatás színhelyére. Az egyenruhák mögött megláttam a páncélautót meg valami harckocsit. Déjà vu érzés volt. S közben semmi hang, mint egy némafilmben. Dobogó szívvel menekültem valahová emberek közé.

A széles utcán most nagy tömeg áradt a tér felé. Ez is ismerős volt természetesen. Táblák, zászlók, arcképek fönt a szürke téli égen, a rudak végén kissé dülöngélve, össze-összeütődve. Cipekedtek az emberek, kinek mi jutott, esőtől elnehezült textília a vaskos zászlórúdon, hosszú jelmondat a két-háromlábú farost táblákon, vagy maga a diktátor magas póznán, ég és föld közt lebegve. A ravasz kis szemek számtalan példányban néztek el a nép feje fölött, előre tekintve a közeli jövő, a téren várható pompás finálé, valamint a távolabbi jövő, az egész világot elborító nyákos szürkeség felé. Karszalagosok, bőrkabátosok fontoskodtak a tábla- és póznaerdő szélén. Ácsorogtam gyáván, látva, hogy ebbe a menetbe belevegyülni nem lesz bátorságom. Ugyanakkor már nem is volt kedvem a térre menni. Nyilvánvalóvá vált, hogy nincs ott semmi néznivalóm, mert

nem érhet meglepetés, mert úgy is tudom, mi vár ott, *mindent* ismerek. Ennél lehangolóbb érzést alig tudok elképzelni.

Akkor aztán kocsik jöttek, egy, kettő, aztán több is, nagy fekete kocsik, külföldiek, gazdáikért indult egykedvű sofőrökkel. Át kellett volna jutniuk az emberfolyamon. A sofőrök nyugodtan üldögéltek és vártak, keresztülnézve az embereken, mintha csupán egy sorompó alkatrészei lennének. A karszalagosok közt élénkség támadt, vezényszavak harsogtak, és a tömeg kettévált. A nagy fekete kocsik átsurrantak a résen és eltűntek. Újabb vezényszavakra a feltorlódott tömeg elindult, de mindjárt szét is töredezett. Odalett a rend, hézagok támadtak, a póznák le-lebuktak, mint döglött áramszedők, a tömeg egyedekre esett szét, akik egymásra néztek, hátrafordultak, forgolódtak, hogy mi is történt, s nem tudom, miben, de mintha reménykedtek volna. A karszalagosok oldalt szaladgáltak, egyre nagyobb lármát csapva. Egy bőrkabátos, nagydarab, tokás fiatalember, talán a karszalagosok kapitánya, üvölni kezdett. A másik oldalon állt, szemben velem, láttam az arcát. Most is látom. Szája nagyra nyitva, látszik a fogsora, az ínye, még a torka is, üvölt, s kezével őrjöngő mozdulatokat tesz, mintha verné a vonagló hátakat, karddal, husággal, bunkóval, bikacsökkel, gumibottal.

A tömeg meglódult, engedelmesen futni kezdett, a karszalagosok visszanyerték magabiztosságukat, és terelték, terelték az embereket, hogy fölzárkózzanak, hogy vonulásuk ismét egyenletes és a kívánalmaknak megfelelő legyen. Futottak a kis ravasz szemek fönt a szürke ég alatt, futottak a hosszú jelmondatok és a zászlók, a nedves selymek rázuhantak a fejekre, összeborzolták a hajukat és belevágódtak az arcokba. Alább futottak a lábak, a széttaposott cipők, az ünneplős harisnyák, a még erős, formás bokák és a visszerek, futottak a fájós derekak, a heresérvek és a megsüllyedt méhszalagok, a rosszul összeforrt csontok, az elnehezült mellek, a ráncos nyakak, a félig üres gyomrok, a tompa tekintetű szemek, a zúgó agyak. Mint egy mozgó freskó, az évszázad metaforája és egyben rövid története.

Mellettem egy lámpaoszlop állt, abban kapaszkodtam meg.

2.

Nagy fekete kandúr ült az oszlop másik oldalán, hosszú bajsza kéjesen rezgett. Láttam, talán előbb is, de nem figyeltem rá. Most megszólalt.

– Menekülni akar innen, mi? Nem szívesen nézi az ilyesmit. Nem bírja a gyomra. Ismerjük az ilyen érzékeny lelkeket!

Körülnéztem, de senki más nem volt hallótávolságban, aki szólhatott volna.

– Maga kicsoda? – kérdeztem.

– Ne tegye magát! – így ő. – És próbáljon távozni, ha egyszer annyira akar. Ne tipródjon itt. Aló mars, good bye!

De én megmakacsoltam magam. Különleges volt a helyzet, meg nem is volt az. Ugyan mit nyerhetek, ha tudatlanságban maradok? Vagy mit veszíthetek egyáltalán?

– Szóval maga ezek szerint...

– Ugyan hagyja már! – förmedt rám a kandúr, idenezett, de nem volt fenyegetés a szemében, inkább gúnyos fölény.

– Utoljára ebben az alakban egy bizonyos Berlioz lakásán ücsörgött – szívozkodtam, fogalmam sincs, miért –, szemüveg, vodka, marinírozott gomba, stimmel?

A kandúr unottan rám fújt, de ült tovább nyugodtan.

– Miért szorong miattuk? – kérdezte. – Egy kis futás. Mi az a kis futás? Egy kis megpezdítése az ereknek, az agynak. Direkt jót tesz. Mi baja vele?

– Nehéz megértetni azzal, aki nem érti. Egyik ember a másikat ne hajkurássza.

– Na mondom! – kiáltotta oda a kandúr a menetnek. – Megint egy gyengegyomrú, egy nyavalygó. Vallásos is, mi?

– Nem vagyok az.

– Ez viszont kár. Fölhívtam volna a figyelmét a túlvilág szépségeire és borzalmaira is, melyek egyformán fölülmúlják az evilágiakat.

– Az evilágiakat elviselni is untig elég.

– Na nézzétek csak, micsoda hős! Hát most mit akarsz? Elviselni vagy el sem viselni? Ez a ti bajotok, ez az örökös nyavalygás. Na de szerencsére nem vagy már mai gyerek, hamarosan üt az órád, és megszabadulsz a gyenge gyomrodtól is. Nem kell már sokáig nézned, hogyan változtatja meg a gazdám a világot.

– Maga aztán nagyon ért a vigasztaláshoz.

A kandúr vihogott, kicsit fölfújta magát. Valóban majdnem akkora volt, mint egy vadkan.

– Akár egy kedvesnővér, mi? Ha a gazdám nem lenne olyan ráérős, a világ már visszafordíthatatlanul megváltozott volna, elhiszed?

– Nem tudom. Talán inkább nem.

– Kétségbevonod a gazdám képességeit? Vagy őbenne sem hiszel?

– Néha igen. De mint abszolút hatalom mégis elképzelhetetlen.

– Figyelemre méltó gondolat. És örülten eredeti. Tedd még hozzá, hogy tűz meg víz, meg hogy az erő két oldala, s helyben vagyunk. Unalmasak vagytok, nem is hiszed, mennyire. A hangyák szüntelenül mászkálnak a világban, keresnek, találnak, szaglászhatnak, cipekednek és építkeznek, mindent tudnak, amit tudniuk kell, de nem hirdetik nagy pófával a szellem szabadságát. Tudják, hogy az anarchiát teremtenek.

A kandúr elhallgatott és élvezettel figyelte, hogyan lök meg egy szürke arcú asszonyt egy bőrkabátos fiatalember. Az asszonyon látszott, hogy számos gyermeket szült már, s hogy valami fényben-levegőben szűkölködő gyárban dolgozik, alighanem állómunkán. A lökésre úgy reagált, hogy lekushadt, fejét meghajtotta, mintha ügetés közben odavárná a tarkójára az ütések. A kandúr a bajszát nyalogatta.

Ez a szinte készségesnek mondható megalázkodás minden előzmény ellenére váratlanul ért. Egész testem összerándult.

– Reszketsz, mint a nyárfalevél – szólt a kandúr vidáman. – Egyszerűen nevetséges vagy. A megaláztatás időleges, és átfordul saját ellentétébe. A megaláztatottakból megalázók lesznek, mindig így van ez. Igazi gonoszság csak a saját bőrünkön tanulható.

– Összevissza fecsz – sziszegtem rá –, csupa hülyeséget beszélsz!
– Fogadjunk! Mibe fogadunk? Lerázzák, megfordulnak, megkeresik a gyengéket és ütni kezdik őket. Mibe fogadunk?

– Csak a félelemtől kell megszabadulni.

– Lárifári, ne okoskodj, hanem fogadjunk! Na, mi legyen a tét?

El akartam menekülni, de a kandúr a lábamra ugrott. Olyan súlya volt, mint egy vadkannak. Kiabáltam volna, de a téren megkezdődött az éljenzés, itt meg a lábak csoszogása nyelte volna el a hangomat. Ha meg merek szólalni. Mert nem mertem, a bőrkabátosok, a páncélautók, az ordító tokás torkának emléke elnémított.

Úgy tudtam elszabadulni, ahogy máskor is szoktunk: kiléptem önnön irhából, mint egy ruhadarabból, és eliszkoltam. Ilyenkor az új bőr sokáig nagyon érzékeny, hosszú időbe telik, mire úgy-ahogy ismét meg tudja védeni a meztelen idegvégződéseket. Arról nem is beszélve, hogy az ember minden egyes alkalommal egy kicsit összébb zsugorodik.

Valóban, ez után az eset után jöttem rá, hogy a sokat megélt öregemberek miért olyan aprók.

KISS ANNA

Hermelin

(A jelenlét)

*Sámán, sámán,
az Arany Úr s az
Ezüst Úrnő ennél
különbet is kigondol! Majd
a lány hó megtapad,
hermelin bucskázik, orra és csak
farka hegye a támpont,
mert fehér a fehérén – mint az én
válaszom a teázó
hivatalnokoknak, míg hatalmuk*

édese kockái áznak –,
homlokom mögötti hóvilág,
leszáll a
hattyú fagyos vizekre, a
a kérlelhetetlen szépség,
hóvirágok, sűrűn,
a fehér vízszintes szélben
suttognak egymással, „már megint
eltévedtünk, poláris
éjszaka ez s az álmok
múló vidéke”, most nő
hó alatt a szakáll, szánhúzó
kutyák csizmában váraкоznak az
örökös indulásra, kutyabundák
szőre örvénylik a lapos
idol-arcok körül, és kutyakorbács
csattog a sík iram fölött,
az etetés ideje egyre messzebb,
a falat mindig az erősebbé, alacsony
poláris ég alatt a dolgok
csupaszabbak a jeleknél is.
Nő és férfi a kutyabőr bugyorban,
a nyitott térdék közül az élet
evilágra bukik háta tövén a
kékesfekete folttal, de vajjon
véletlen-é a holton a
kékesfekete folt, vagy a halál
sem egyéb születésnél?,
zuhog a
szívárványos folyam a lét
szívébe, hol a nemlét
feltekeredett kígyója, Samáel
alszik, a kétértelmű
szentséges jel:
spirál.

Első álmom

elbeszélés, II.

Milyen jó volna, ha most, legkedvesebb fiam, tudományos-fantasztikus regény fordulatait hallgatnád, nem pedig a saját álmodat!, akkor a maga keretei között minden hihető vagy legalább helyénvaló volna. Bizonyára hallanál izgalmas kísérletekről, gigantikus építkezésekről, tervezőmérnökök szorgoskodásáról, nehézségekről, amelyek fájdalmas áldozatok árán, de legyűrődnek, és új világról, amely a történet végén „kitárul”. Mindezzel sajnos nem szolgálhatok. Be kell ismernem, hogy ez a holdutazás teljesen hiteltelen, ez egy hajánál fogva előrángatott, pocsék ötlet, ezt akkor sem lehetne komolyan venni, ha Verne Gyula elfelejtette volna lefoglalni a témát.

Nem is veszi komolyan senki, mindenki csak nevet rajta, még a tervezők és a majdani végrehajtók is, a lakosság nagyobbik részéről, az úgynevezett „érdekeltekről” nem is beszélve. Már megszülettek az első holdviccek, némelyikük igazán kitűnő, a rádiókabaré fizetett kórusa betegre röhögi magát a kérdésben rejlő feszültség humoros kiaknázása hallatán. És közben épülnek az első személy-, illetve tömegszállító rakéták, természetes, katonai titokban, de hát, mint Richárdék mondogatják, „a titok arra jó, hogy szellőztessék, máskülönben kipállik”. Egyesek a sztálini korszak állítólagos kitelepítéseivel, mások a zsidók állítólagos deportálásával* vetik össze a monumentális tervet, azonban ez is csak egy vicc; elcsúszik a többi között. Ám a legjobb tréfát mégiscsak az országgyűlésnek sikerült elpurcantania: amikor a javaslatot vitára, majd szavazásra bocsátották, a képviselők sok, építő jellegű részletkérdés után egy, azaz egy tartózkodással megszvazták. Utólag derült ki csupán, hogy az állítólag tartózkodó képviselő mindkét karja reumás volt a sorsdöntő napon, ezért nem tudta, csak vállmagasságig emelni a markolásra különben alkalmas végtagot; úgyhogy a magyar nemzet ebben a történelmi horderejű kérdésben teljes egyhangúsággal és dicséretes határozottsággal döntött, *véglegesen*. És, mint az újságírók írták, jobb ma egy végleges veréb, mint holnap egy végzetes tűzok.

Álmod azonban Richárdról szól, nem a városról, sem a városon eluralgó fel-fordulásról, amelyet Richárd éppoly kevésbé tud „követni”, mint változatos érdeklődésű társai vagy az átlagos tájékozottságú felnőttek. Richárd ezekben a napokban semmire sem tud figyelni, még az újságpapír külpolitikai rovatának csemegéire sem, pedig arra már évekkkel ezelőtt rászoktatták, hogy figyeljen. Azzal most még kevésbé törődik, hogy a lakosságnak csak egy része távozik a Holdra, másokat külföldre visznek vendégmunkásnak...

* Az Első Álom a *valóságban* megérdemelné, hogy szóhasználatá miatt felelősségre vonják, ha az álmok felelősségre vonhatók volnának. (M. L.)

Illetve, mert a *vendég* szó jelen esetben igencsak pontatlan volna, viszont a „munkaszolgálat” kifejezés eléggé rosszul hangzik, ezért a külföldre távozók ténykedését hivatalosan „kiegészítő szakmunkának” fogják nevezni.

...megint mások, a lakosság elenyésző töredéke helyben fog maradni, a be rendezéseket fogja kezelni, s gondoskodni fog a környezeti ártalmak elhárításáról. Sőt, olyanok is lesznek, akik az emberiség nevében, öregségük vagy betegségük miatt maradhatnak helyben, számukra mintaszerűen kialakított rezervátumokat fognak fölszerelni, amelyek légmentesen lesznek elszigetelve az országnyi méretű szeméttelptől és hőeróműtől; önkormányzatuk lesz, és maguk fognak ellátásukról gondoskodni, persze kellő felügyelettel. De még egy olyan, tényleg mérsékelt változata is volt a tervnek, hogy minden, ötvenötödik évét betöltött nő és hatvanadik évét betöltött férfi maradhat, és csak ezek fokozatos kihalásával kezdik a komplexust a maga teljességében üzemeltetni; de most Richárd még ezzel a csakugyan vigasztaló ténnyel sem akar számot vetni.

Csak bámul kifelé a sötét ablakon, és vacog a foga. Most már a pincébe is lemenne – holott fölhívták a figyelmét arra, hogy fogytán a tüzelő –, ha fölgyúlna a villany és ha nem merült volna ki a zseblámpában a telep. Különben a hideg sem törődik túlzottan.

És ha most minden igyekezetem ellenére mégiscsak megfordulna fejedben, legkedvesebb fiam, hogy ez a Richárd, mint egy árnyék vagy mint egy fénypászma, folyton kisiklik az ujjaim közül, egyszerűbben szólva, hogy nem egészen arról beszélek, amiről kellene: hát akkor kénytelen volnék, fiam, igazat adni neked.

Mert még egy eléggé fontos tény vár megemlítésre: az, hogy történt néhány nappal ezelőtt a lakásban egy „végzetes kellemetlenség”, és ez a kellemetlenség akadályozza Richárdot abban, hogy figyeljen a jelenvaló vagy készülő dolgokra. A kellemetlenség már nem egészen friss, már megvolt a temetés, amelynek részleteiről Richárd hallomásból értesült: még egy lelkeszt is előkerítettek, aki hivatáson alapuló ismeretség híján igyekezett a sebtében összetákolt életrajz adataira támaszkodni, különben elmosódott általánosságokat mondott, azokból sem túl sokat. Megemlítette, hogy egyháza „befogadta mindég és befogadja most is a menedékért folyamodókat”, és tett egy nem túl ügyes célzást a családi esemény „tragikus hirtelenségére”. De azért igen takaros beszéd volt, esett benne szó a lélek halhatatlanságáról meg „a búcsúzás magasztos vigaszáról” is, mondom hát, nem volt ezzel a beszéddel semmi baj. Bajnak ott volt a tragikus hirtelenség, amiből azonban csak a hirtelenség volt komolyan vehető, annak tragikus volta már jóval kevésbé.

Úgyhogy ez a hirtelen és kellemetlen tragédia, kénytelen vagyok megállapítani, mégsem lehet valami kirívó nagy baj, mint azt egy hivalkodóbb és nagyobb szavakkal dobálódzó korszakban esetleg hitték; annyira nem volt kirívó, hogy már illetet volna fölötte napirendre térni, részint mivel csak egyéni hirtelenség volt, jóllehet a korszellem a tömeges hirtelenségekhez is hozzá volt edződve, másrészt mivel éppen ellenkezőleg, ez egy nagyon tipikus hirtelenség volt, egyénileg persze meglepő, sőt megdöbbentő, de azért annál szokványosabb; azonkívül ez is csak egy megoldás volt az egyre többféle megoldás között. Hogyan is lett volna kirívó szerencsétlenség, ami történt ebben a leválasztott, két-

szobás lakásban, amikor éppenhogy nem rívott ki?, hiszen olyan sok volt az ehhez hasonló meg a másféle balszerencse, hogy már ezek be nem következése számított ritkaságnak, holott nem volt háború, és egyelőre természeti katasztrófák sem voltak!, mindenkinek volt főbenjáró panaszzkodnivalója, s mindenkinek mondta is a magáét. Így hát nemcsak az lett ritkaság, amit hivalkodóbb korok szerencséinek neveztek, pedig csupán a balszerencse késlekedése volt, nemcsak ez lett ritka, hanem a panaszok gyarapodásával egyre gyéribb lett (és ezt már óvatosan teszem hozzá, mert álmodnak nem az a dolga, hogy spekulációkba bocsátkozzék), egyre gyéribb lett az együttérzés, már-már természetellenessé vált és gyanússá; például egy jótékonyági kezdeményezésnek erélyes hatásági fellépés vetett véget, mert a hatáság, igen logikusan, politikai tendenciára következtetett a jótékonykodásból.

De hát nem sok ilyen kezdeményezést kellett elfojtani, mert nem ez volt a jellemző, hanem a hirtelenség tünetei voltak jellemzők; és az a hirtelenség, amely a megálmodott lakásban történt, egy igen jellemző tüneteket mutató hirtelenség volt.

Jellemzőnek mondjuk az akasztásos hirtelenséget akkor, amikor a kötél függesztőpontja a nyakszirt középvonala fölé esik. A kötél, ha ilyen elhelyezkedéssel nehezedik rá a test, felcsúszik a nyakon addig, amíg az alsó állkapocs enged; s az így létrejött barázda a fülek mögött ferdén hátrafelé halad a nyakszirt illetve a tarkó tájékára. Minthogy akasztás közben a nyak bőre valamelyest fölfelé húzódik, a hirtelenkedő test levétele után pedig visszacsúszik eredeti helyére, így az akasztási barázda rendszerint mélyebbre jut (például a gége fölé), mint ahol eredetileg feküdt.

Ha esetleg nem tudnád, miként függ össze az akasztás a hirtelenséggel, drága fiam, akkor mi sem volna könnyebb, mint ezen segíteni. Az összefüggés meghatározása, üde frissességgel szólva, megy, mint az ibolyaszagolás.

Akasztásos kellemetlenség esetén a nyakra körkörösén illesztett vagy hurkolt kötélszerű tárgy az emberi test súlyának teljes vagy részleges ránehezedése jóvoltából feszül meg. Ha a test függélyesen lóg felülről lefelé, s a nyak elülső része támaszkodik a kötéltre, úgy annak nyomása folytán a nyelv gyökere a gégevel együtt felhúzódik a koponya alapja, illetőleg a felső nyakcsigolyák felé. A légzésnek ezáltal okozott akadályoztatásán túl, a nyakon futó nagy vérerekben is fennakad a keringés, amely fennakadás az agynak vérrel való ellátását megszünteti, vagy legalább nagy mértékben csökkenti; ugyanígy a gerinc-vertegekben is megáll a keringés.

A felhasznált kötél nyomása által okozott felszíni változás az, amelyet „akasztási barázdának” szokás nevezni; minősége lényegesen függ a kötél állagától, annak fekvésétől, hajlásától, hurkolásától, szorosságától, a függés időtartamától, a súlytól, amely ez idő során érvényesül, továbbá véletlen körülményektől.

A barázda az akasztások fönt említett, legjellemzőbb eseteiben, így az általam megálmodott lakásban is, előlről hátrafelé emelkedik. Durvább felületű, vékonyabb kötél igénybevételekor, ha a halott sokáig, tetemes ideig függött, rendszerint sárgásbarna színű, pergamenszerű barázda keletkezik. Ilyennel találkozunk az akasztásos hirtelenkedések többségében; Richárd hozzátartozójának is

ilyesféle barázdája volt. Kifejlődését részint a körülírt helyen tanúsított nyomás okozza, részint a nyomás következtében fellépő száradás: amikor ugyanis a nyakba hurkolt kötél a test ránehezedésekor megfeszül, a nyomás helyén a lágyrészekből kiszorul a folyadék az oldalsó részekbe; mivel az összenyomott bőr-részlet párolog, áttetsző lesz és be fog száradni. Elkövetkezhet a beszáradás már a függés ideje alatt, beállhat utólag, a test leemelése után is, mégpedig annál hamarabb, minél korábban távolítják el a kötelet.

A barázda sokszor a kötél közelebbi tulajdonságait is elárulja, némelykor a felhasznált kötelnemű tárgynak egészen hű lenyomata, meglátszanak a kötél sodrásának, szakadásainak és görcseinek nyomai. Nadrágszíf foganatosítása-kor leginkább annak szélei mentén alakul két, párhuzamosan futó, keskeny barázda, s a köztük fekvő halovány sávban az egyes lyukak, esetleg a csat lenyomata látszik. Az általam megálmodott lakásban hosszú, műszálas pongyolaszínőr volt a kellemetlenség eszköze, bele volt hímezve nagybetűkkel, hogy JÓ REGGELT!, ám a hímezés olyan vékony fonallal készült, hogy a tükörfordított felirat a leghalványabban sem rajzolódott ki. (Richárd mindezt nem tudja, ő csak annyit vett észre futólag, hogy a sárga pongyolából eltűnt az öv; később a pongyola is el fog tűnni sok más holmival együtt, aminek már végképp nem lesz jelentősége.)

Hozzátartoznának a teljességhez a belső élettani elváltozások és bizonyos idekapcsolódó hiedelmek is, de hát az álmod vagyok, legkedvesebb fiam; álmod vagyok, nem pedig hóhérod.

Egyébként is, mint említettem, ideje volt napirendre térni az esemény fölött, és lett is fölötte, napirend híján, zúrzavarra térés. Nem állítom, hogy Richárdot emészti a bánat, és nem látszik rajta, hogy különösebben kétségbe van esve. Időnként eszébe jut, hogy szomorkodnia kell, erre szokták is őt emlékeztetni; például az ügyvédék, akik a gang végén, az utcára néző lakásban laknak, egyenesen felszólították, hogy sírjon, és nagyon rossz véleményük volt, amikor látták, hogy Richárd minden fáradozása dacára sem tud könnyeket előcsalogatni. Hangot adtak annak is, hogy hiányolják az ilyenkor elvárható „minimális fekete szalagot”, elvégre nem az őserdőben él az ember. Majd méltatlankodó hangon hozzátették, hogy ők persze nem akarnak beleszólni.

Hát még akkor mennyire fölháborodtak volna ügyvédék, és nem ok nélkül, ha Richárd válaszaiból kiderül, hogy hallomásból ismeri a temetés körülményeit!, mert hát erre tényleg nincs mentség; legföljebb magyarázat van. Richárdnak el kellett volna kéredzkednie az iskolából, csakhogy az iskolában elmulasztotta megemlíteni családi állapotának változását, némi túlzással azt is mondhatnám, hogy eltitkolta. Bár minden reggel iskolába menet elhatározta, hogy aznap végre beismerő vallomást fog tenni, ám ezt a műveletet, maga sem tudta miért, napról napra halogatta. Holott világosan tudta, hogy minden egyes nap legalább annyira súlyosbító körülmény, mint haladék, és, mint mondani fogják, a gyász-esemény bejelentése nemcsak „elemi kötelessége” lett volna, nemcsak „az emberi jóérzés kívánta volna meg”, hanem „saját jól felfogott érdekében” is ki kellett volna váltania nevelőinek és társainak részvétét.

Richárd azonban, úgy látszik, nem törődik a saját jól felfogott érdekével sem, vagy nem jól fogja fel az érdekét; leginkább még aggodalmat érez, bár ennek

sincsen kézzelfogható tárgya, hacsak az nem, hogy legkésőbb hó végén, amikor szülői értekezlet lesz, magyarázkodnia kell. Időnként, mint említettem, eszébe jut, hogy szomorkodnia kellene; el is próbálja képzelni a szomorúságot, ezt voltaképpen vonzó feladatnak tartja, szomorúságot és más érzelmeket elképzelni mindenképpen kellemesebb, mint rendet rakni a szekrényben és a fiókokban, amit viszont Kaukerné helyezett kilátásba. Régies kifejezések jutnak eszébe Richárdnak, olyasfélék, hogy „mélyről felszakadó sóhaj”, és még három vagy négy ilyesmi, de többet végképp nem tud összeszedni. Azon kapja magát, hogy már nem is a szomorúságról képzeleg, hanem az acélgyártásról és a Balassi-strófa rímképletéről és az eredeti tőkefelhalmozásról és a kanadai nehézipar övezeteiről, de valahogy ezeket sem képes egymástól elkülöníteni; egyetlen és kietlen zagyvasággá, maszatos locsogássá válik az egész.

Belemélyed az egyik feladatba: arról kell írnia, hogyan képzelel el az életét, illetve annak hátralevő részét; megpróbálja ezt is elképzelni, de most még annyi sem jut eszébe, mint az imént, most még régies kifejezésekkel sem hozakodik elő. Egyébként is annyira sötét van, hogy most már egy sort sem tudna leírni, hacsak gyertyát nem gyújtana. A gyertya fénykörében esetleg leírhatná, különösebb meggyőződés nélkül, hogy mérnök lesz a Holdon, és vadonatúj, tágas lakótelepeket fog tervezni, esetleg biológus lesz, ugyancsak a Holdon, és azt fogja kikísérletezni, miféle gyümölcsök teremnek a földinél sokkalta kisebb nehézkedés közepette.

Mégis inkább a szemközti sötét házat nézi, amelynek függőfolyosójára hónapok óta nem lépett ki az a Jégcsap Jenci nevű ismerőse, akitől senki sem kívánta, hogy eszébe jusson ez vagy az (ő és a hozzá hasonlók szenvedélyes vita tárgyát képezték a küszöbönálló terv kapcsán, de mert a vita nem került a nyilvánosság elé, még csak megálmodni sem tudod, legkedvesebb fiam), és amely sötét szemközti ház fölött most hunyorogni kezdett egy halvány kis csillag.

Szóval Richárd nézi a sötét négyszöget és a hunyorgó kis pontot; vagy inkább csak bámul rájuk. Mindjárt kimegy a konyhába, hogy feltúrja gyertyáért a kredenciókat, és akkor történni fog valami, amiért ezt az álmot érdemes volt a szemhéjadra fogadnod. Előbb azonban el kellene mondanom egyet és mást, hogy álmodnak háttere legyen, és az álom hátterében felismerhetők legyenek a motívumok, és a dísztelen történés ne zúduljon le, mint letarolt hegyoldalon az esővíz, magával ragadva minden lemoshatót és megingathatót.

Télvége van, a nappalok enyhék és derűsek, éjszaka jégréteg hólyagzik a tócsákra, és ez a hártás jég hamarabb szárad fel, semhogy megolvadna. Ritkább lett a benzingőz, már nem annyira szürke, mint néhány héttel ezelőtt, úgyszólván tiszta kék, és vannak, akik a szagát is tavasziasnak érzik. Valóban, újfajta szag telepszik a megszokott régiekre, talán egy fertőtlenítőszeré, talán a legújabb eljárással gyártott üzemanyagé, talán a házak alján felkavarodó, eddigiek-nél erősebb és különösebb indulatoké. Mindenütt hosszú sorok állnak (illetve „kigyóznak”), és olyan egyformák ezek a sorok!, olyan lomhák, olyan falhoz lapulók! Mindegy, mi a sorállás célja: kenyér, gyógyszer, mozijegy, hús vagy igazoltatás; olyan egyformán araszolnak előre a sorrakerülők!

Igen, fiam, vannak igazoltatások, egyre gyakrabban, de nincs különösebb je-

lentőségük; a lakosság legnagyobb részének rendben vannak a papírjai. Különben is, közeledik a tavasz.

Közeledik a tavasz; többen szóvá teszik, hogy már megint rendkívül kevés csapadék hullott a télen, aszály lesz, és a mezőgazdaságnak „számolnia kell egyéb hátrányokkal is”. Másfelől várható, hogy a szakemberek így is kikövetelnek a termőtalajból annyi gabonát, kukoricát, burgonyát és cukorrépát, amennyit jónak látnak.

Az aggodalmaknak tehát, mint mondják, „nincsen komoly alapja”, az élet halad a megszokott kerékvágásban; az arcbőr pórusaiban tavaszi porszemek izzanak, zaklatottan tágulnak a hajszálerek, pedig hát most is csak arról van szó, hogy *megy a verkli, mendegél*; mivel mást nem is tehet. Ami pedig az előfellegző végzetet illeti: a várost és a mindennapokat jelképező verkli azt nyekeregte, hogy „szél ellenében ugyebár nem lehet”, és a tizennégy éven felüli, hatvan éven aluli férfilakosok egyértelmű mozdulattal mutatták, mi az, amit nem lehet szél ellenében csinálni.

Mindezt igazán túlzás volna szükségállapotnak nevezni, bár a bőség állapotának sem tekinthető. Néhány, egyébként alkotmányosan szavatolt szabadságjog átmenetileg felfüggesztődött, ez csak természetes, valamint az is, hogy az emberemlékezet óta fennálló (vagy inkább: helytelengő) hiányok szeszélyes kölcsönhatása kezdett markánsabb körvonalakat öltetni. A jegyrendszer, amely egyébiránt csak az élelmiszerre, a ruházatra és a tüzelőre vonatkozott, korántsem keltette váratlan borzadály benyomását, inkább úgy bukkant fel, mint egy rég nem látott, kétes jellemű nagybácsi, aki némelyekből még egy kis lelki-furdalást is előcsiklandoz, amiért évek óta nem írtak neki húsvéti lapot. Szokatlanabb volt, hogy a közszükségleti cikkek bevásárlását korhatárhoz kötötték; ezzel az intézkedéssel magyarázható (amelyet a lakosság zokszavak és atrocitások nélkül tudomásul vett, mint aki szakállát is csak befelé növeszti), hogy például Richárdnak a fontosabb üzletekbe nem volt szabad belépnie, a kevésbé fontos üzletektől pedig szép lassan, illetve nem is olyan lassan, visszavették a működési engedélyt.

De hát minek is eszeteljem ezeket a minden álomban vissza-visszatérő, meg lehetőszen közönséges részleteket?, hiszen abban sincsen semmi rendkívüli, hogy „végleges döntésig függő helyzetbe került”; másképpen szólva „megszüntette megőrződött” a levéltitok; a levelek felnyitva, rendszerint felszakítva érkeztek, idegen kezek törléseitől és javításaitól rikító vörösen; az is előfordult, hogy a postás már csak az üres borítékot kézbesítette. Voltak civilruhás hatósági alkalmazottak, akiknek jogukban állt a lezárt lakások ajtaját fölfeszíteni, s a lakók távollétében folytatni házkutatást, és ezzel a jogukkal éltek, bár nem gyakran, de nem is rendszertelenül, ami nem ritkán, bár nem is rendszeresen volt egyszersmind visszaélés. A távbeszélő specialistáit pontatlan lett volna lehallgatóknak nevezni, mivel korántsem hallgattak, ellenkezőleg, beleszóltak a beszélgetésekbe, többnyire nem is rosszindulatból vagy megfélemlítési célzattal; inkább csak azért, mert unatkoztak, vagy éreztetni akarták, hogy ők is megvannak még, ők is végzik a dolgukat, őket sem lehet kutyába venni. Voltak barátságos, megnyerő hangú lehallgatók (vagy ahogy a város lakói nevezték őket, lebeszélők), némelyiknek a nevét is emlegették, sőt, egyik-másik állítólag üze-

netek átadására is vállalkozott. Mindez lopott egy kis derűs élénkséget az egyébként kilátástalan tavaszodásba, azonkívül a munkaerő túltengését is enyhítette: sok-sok férfi és női személy erőit kötötte le a lakosság további részének, valamint a kollégák ügyködésének ellenőrzése; és bizony ezeket a személyeket, ellentétben a közhiedelemmel, nem fizették valami fényesen, sőt, évekig várhatták a megígért szolgálati lakást is, legtöbbjüket amúgy igen kényelmes tiszthelyettesi szálláson helyezték el. Szinte nem is érthető, miért voltak annyira buzgók és engedelmesek ezek a méltatlan bánásmódban részesülő hatósági személyek; talán éppen azért, mert ők maguk is érezték helyzetük fonákságát, és nem akartak végképp elbizonytalanodni.

De hát az a kilátástalanság, amiről beszélek, legkedvesebb fiam, korántsem szomorú, még csak nem is kedélytelen. Egy újságíró, aki verseket is publikált, kijelentette nyomdafestéket eltűró szavaival, hogy „végeszakadt a festés-mázolás korszakának”, mivel „utóbb vagy előbb úgyis elmegyünk”, ami nem azt jelenti, hogy minden, ami lenn-áll, mindegy, vagy hogy szemet lehet hunyni holmi visszásságok fölött; hogy mit kell holmi visszásságokon érteni, azt már az olvasói képzelgésre bízta. Egy idős kollégája arról verselt: milyen jó, hogy ő már nyugdíjas, és hogy kisvártatva meg fog halni, továbbá, hogy ágyékából nem sarjadtak utódok (ilyen választékosan fejezte ki magát, meglátszott, hogy vele fognak az irodalmi hagyományok végképp kihalni; nemhiába dicsekedett vele, hogy ő még telefonban hallotta Babits hangját, ami, megjegyzem, szintén inkább képzelgés volt, mint emlékezés); mindez jó.

„Az várja csak igazából,
hogy az ember a Földet kinője,
aki a múltból hamar kilábol,
mert nincs jövője.”

Napvilágot látott egy rendelet, amely előírta, hogy ki kell vágni az útszéli fákat, majd egy másik, amelynek értelmében „el kell távolítani az utcák, országutak és egyéb útvonalak mellől a sírköveket és másfajta haláljeleket”, és mindkét rendeletet olyan alaposan hajtották végre, hogy az utak szalagjai maguk váltak államhatárba bicsakló, sűrű sírkövekké, amelyeken úgy futkároztak a gépjárművek föl és alá, mint verőfényes délben a hangyák vagy a suszterbogarok.

Voltak aztán futballmeccsek is, az időjárás megengedte; olyankor tízezerrel tódultak a sport iránt érdeklődők a stadionba, és a lovasrendőrök is csak azért jelentek meg, hogy rálucidozzanak az alkalom fényére. A nézők lélegzetvisszafojtva figyelték a széllebélelt bőrgolyó cikázását; még a szotyolahéjak pergését is hallani lehetett a halálos csöndben, ha pedig egyesek, ami legjobb indulattal is előfordul, nem értettek egyet a játékvezető döntésével, megcsóválták a fejüket, és alig hallhatóan dűnnyögték: ejnye-bejnye. Aki pedig eltűszentette magát, vagy köhécselt, vagy zsebébe nyúlt, és megzörgette a cukros celofánzacskót, az aztán számíthatott rá, hogy lepisszegik. Megesett, hogy a labda, mintha nem győzné viszonzni a tömérdek figyelmességet, úgy pattant le csontokról és izmokról, hogy a sok rúgás elől sikerült, hüvelyébe visszabúvó borsószemként,

a kapuba menekülnie; ilyenkor a megkönnyebbülés halk sóhaja szállt fel a légsövekből, sőt a nyelősövekből is.

Kuglizásra is nyílt lehetőség. És az utcai balesetek sem számítottak ritkaságnak.

Lövöldözés nem verte föl az éjszakák csendjét; vagy ha mégis, az csak vaköltények pukkanása volt a várost határoló gyakorlóterek felől; a sötétedés utáni kijárási tilalmat, az előzetes híresztelések dacára, végül mégsem rendelték el, talán azért, mert amúgy is jóformán üresek voltak az esti mocorgás elültével a gyakori áramkimaradásoktól függetlenül takarékosan világított utcák, talán azért, mert az intézkedések és a híresztelések között elmosódott a határvonal.

Jöttek másfajta híresztelések is, amelyeket mintha távoli vidékekről pörgetett volna elő a vizet árasztó tavaszi szél, olyan vidékek felől, amelyek fölött nem is kereklik égboltozat; pedig hát innen szálltak föl, a hámló falak tövéből ezek a híresztelések is, mint az újfajta szagok és tréfák és fogcsikorgatás.

Az egyik ilyen híresztelés arról pusmogott, hogy földrengés lesz, és a város pesti oldala néhány perc múlva beomlik, mivel (a híresztelés, természetéhez híven, a magyarázattal sem akart adós maradni), mivel a glóbusz lehülése, illetve a lehülés miatti összezsugorodása következtében a földkéreg további ráncosodása várható. Megnyugtató volt arra gondolni, hogy ezzel szemben a holdkéreg szinte mozdulatlan, legalábbis halálosan csendes.

Egy másik híresztelés hathónapos csecsemő volt már; ellentétben a többi csecsemővel, először kapott lábra és csak azután öltött formát, amely szerint állatkertből vagy menaszériából szökött párdúc garázdálkodik a városban és környékén; és bár az állítólagos áldozatokról mindről kiderült, hogy *a valóságban* élnek, vagy a halál egyéb formáinak estek áldozatul; bár a nagyragadozózsákmánynak hitt kérődzőkről kiderült, hogy egy filmforgatás alkalmából tépték szét őket, állatorvosi felügyelet mellett; bár a híresztelést az újságok még csak nem is cáfolták, az is tudható volt, hogy a párdúc kilövésével megbízott mestervadász, Kadmos eltűnt a föld alatt, hihetőleg a halottak húzkozták le magukhoz. Milyen jó volt mindjárt észbekapni, hogy nincsenek is halottak, legtöbbjük el van hamvasztva, s hogy a sírokat szabályos időközökben újra-parcellázzák; amiből következett, hogy a föld alatt is csak föld van, illetőleg ilyen-olyan kőzetek, helyenként érc- vagy széntartalommal, vagy más hasznosítékkal.

Aztán feltámadt, mintegy az előbbieik ellenében, egy reménytelibb híresztelés, amely arról szólt, hogy Jurij Gagarin, az évekkel azelőtt elsiratott első kozmonauta mégsem halt meg, csupán *odavolt*, most azonban visszatért a Földre; s ha ezalatt a néhány év alatt évtizedeket öregedett is, csak a teste tört meg, a lelke nem. Gagarin állítólag elképzeltetlenül messziről tért vissza, s még hónapokra van szükség, hogy szavakba tudja foglalni mindazt, amit látott; mindenestre lakható világot látott. Hallatszott az is, hogy „a Holdat érintő beruházások felé változik a vonal”, mivel „a Gagarin által fölfedezett lehetőség új, az eddigieknél kedvezőbb alternatívát alakít ki”; mások viszont azt hajtogatták, hogy társadalmi méretekben a holdutazás mindenképpen olcsóbb, mint bármely lakható világ tömeges megszállása.

Az is elterjedt, hogy Jurij Gagarin azóta már itt van a városban, ismerkedik

a távozni készülő magyar néppel, ahogyan régebbi történetekben volt szokás a táviródróton üldögélő fecskéket figyelni. Valaki, aki többé-kevésbé kiismerte magát a szovjet rangjelzésekben, egy szembeötlően fiatal, szőke alezrederől hitte szentül, hogy ő Gagarin; az már csak másoknak jutott eszébe: Gagarin legalább hatvan- vagy inkább hetvenévesnek látszik, és a híresztelések szerint a súlytalanságban egy kicsit meg is rokkant – amit a város lakói, lévén többnyire nem egészen érzéketlen emberek, őszintén sajnáltak, vagy megpróbáltak sajnálni. Gagarint, amikor még fiatal volt és hősileg magától értetődő, mindenki szerette.

A fiatal, szovjet alezreder már csak azért sem lehet Gagarin, villant eszébe némelyeknek, mert a kiváló kozmonautát azóta nyilván előléptették, nem is egyszerű. Továbbá, valószínűen civilruhát hord: öltönyt, nyakkendőt, átmeneti kabátot.

Így múltak a napok; és így telt az élet, mintha valójában ürrül volna.

Richárdnak a főntebb említett kellemetlenségen kívül volt része másfajta kellemetlenségben is: lopással gyanúsították. Hivatalos eljárásra persze nem került sor, még csak házon belüli kikérdezésre vagy szembesítésre sem, amit az ügyvédék lettek volna hivatottak vezetni; de még csak arra sem, hogy a gyanút valaki nyíltan szemébe mondja Richárdnak. Richárd annál inkább érezte, hogy lopással gyanúsítják, és talán csak a rendkívüli körülmények miatt vannak néhány hétig vagy napig türelemmel. Másfelől azt is érezte, hogy a különfajú kellemetlenségek fölerősítik egymást; és a lakók üggyel-bajjal visszatartott véleménye szerint a balvégzet összefügg a bűnözési hajlammal vagy legalább a tisztesség hiányával, illetőleg aki olyan családban él, ahol szuicídium fordult elő, az más dolgoktól sem riad vissza.

A lopás gyanúja kerekded volt, és mintegy hajszálon függött a levegőben, akár Fekecnél a nájlonszinorra csüggesztett földgömb; és valóban, a lopási gyanút a földgömb eltűnése váltotta ki. Nem Fekecs volt az, aki célzásokat kezdett eregetni, Fekecs ugyanúgy mosolygott, mint azelőtt, legföljebb, hogy egy kicsit megbillentette közben a fejét, és a házmesterlakás ajtaját erősen, de határozottan vidám erővel csapkodta, holott azelőtt a kilincs nyikordulását is alig lehetett hallani; az első epés megjegyzést Porkoláb fogalmazta, hajnali műszakjából hazatérően, és az először is ilyesformán hangzott: *ugyebár földrajzból dolgozat lesz, ugyebár?*

Már ez a kérdés önmagában sem volt olyan ártalmatlan, amint hihetnéd, legkedvesebb fiam; Porkoláb sohasem érdeklődött Richárd iskolai dolgozatai felől, úgyhogy a kérdésnek akkor is lett volna néhány fűrészfoga, ha egyetlen „ugyebár” sem színezte volna. Mielőtt azonban Richárd válaszolhatott volna, máris lecsapott a következő kvesztió:

és, ugyebár, Fekectől zsákmányoljuk a puskát?, illetőleg a puskaagyót?!

Ezt már felülről mondta, négy-öt lépcsőfokkal magasabbról, és már csak a lehelete gomolygott a lépcsőházban, amikor odafönt megzördültek a kulcsai.

Hangzottak aztán egyéb, ennyire sem egyértelmű megjegyzések, azokra sem vártak választ, ám ha vártak volna, Richárd akkor sem tudott volna mit mondani. Ártatlanságát már csak azért sem bizonygathatta, mert nem vádolta senki, vagyis, mint a tájék mentalitása megkívánta, nem volt egészen biztos benne,

hogy vádolják-e vagy sem. Enyhítő körülményekre sem hivatkozhatott, egyébként is a körülmények eleve csak súlyosbítóak lehettek, a hivatkozásokról nem is beszélve. Például az a családi jellegű friss kellemetlenség, amelyet a hivatalos nyelv kissé pontatlanul nevez „gyász esetnek”, határozottan rossz fényt vetett rá: *milyen ember lesz abból, aki még ilyen szélsőséges erkölcsi helyzetben is arra vetemedik, hogy földgömböt lopjon?*

Az úgy volt, éspedig úgy nem-történt, hogy amikor egy január végi késő este Richárd hazavetődött a Népszínház utcából, ahol végigüldögélte a délutánt; amikor tehát belépett a házba meglehetősen későn, de még jóval kapuzárás előtt, akkor elébe penderült Fekecs, és megkérdezte fényképészetileg barátságos arccal, hogy *nahát, azóta sikerült lenyugodni?* Richárd nemigen értette a kérdést, először azt hitte, hogy Fekecs a Napot vagy a Holdat vagy a fejük fölött fityegő tizenöt wattos villanykörtét faggatja; és hát valljuk meg, egy kicsit valóban korai volt ez a kérdés, mert hát Richárd még csak most fog fölmenni, még csak most látja meg a felszakított ajtót, még csak most járja végig a feldúlt, üres lakást.

Mindenesetre Fekecs arcán a következő napok során is megmaradt a fényképre kívánczó, merev nyájasság, sőt két vagy három ízben behívta Richárdot a házmesterlakásba, mindkét-háromszor már az ajtóban leszögezve, hogy *halottakról a franciák szerint jót vagy semmit,* és hogy „a megboldogult” nemegyszer talált felüdülést valamint lelki nyugalmat ott a sarokban, a fikusznál. (Ezt úgy mondta Fekecs, mintha ez a „felüdülés valamint lelki nyugalom” amolyan elveszett holmi volna, amit a szerencsés tulajdonos vagy a becsületes megtaláló megtalál.) És hogy ilyenkor ő, Fekecs még borraivalót sem akart elfogadni; *de hát nem is arról a húsz fillérről van szó.*

Richárd nem jött rá, miről van szó, sem akkor, sem később.

Szabad volt segítenie kruplihámozásban, kapott malátakávéba mártott kockacukrot, Fekecs régi fényképeket mutogatott az udvarról és a gangokról, amelyek sarkában akkor még virágosládák is voltak, és a virágosládák mellett ismeretlen, régi lakók támaszkodtak a vaskorláthoz; vagyis egy harmadik emeleti fiatalasszonyban Richárd némi töprengés után felismerte az elhízott Kovásznaiét, aki egyszer a szeme láttára darabokra tört egy hanglemezt.

Volt Fekecsnek egy kalitkája, abban a kalitkában ült egy szürke madár, és Richárdnak egyszer szabad volt ezt a madarat megegetnie; volt egy kis virágminitás porcelántányér, közepén Hamupipőke kuporgott madaraival, csak hogy ez később derült ki, miután Richárd a kezébe nyomott bélyegcsipesszel eltávolította Hamupipőkérőt az apróra vágott, véres húsdarabkákat, és beadogatta őket a szürke madárnak, aki némileg étvágytalanul kapkodott utánuk. Közben Fekecs azt mondogatta: „pompás, pompás”, ami valójában úgy hangzott, hogy „ponopás”, annyira súlyozott minden hangot, ha meg volt elégedve; voltak rá jellemzők ilyen csekély szokások.

Azonkívül megvolt a földgömb, aminek eltüntetésével Richárd lesz gyanúsítva. Azokban a napokban valami más tűnt el, vagyis tűnt fel, mármint a hiánya: volt egy hosszúkás, világos négyszög a falon, ott, ahol azelőtt a Párt első titkárának bekeretezett képe függött; ezt a képet most eltávolították, noha mindössze pár napig, amíg a fekete-fehér képet föl nem váltja ugyanabban a keretben

ugyanannak a férfinak színes, mosolygós képe. Talán ez a mosoly hiányzott a szobából; a földgömb ott lógott a nájlonzsinórján. Fekecs most már okvetlenül meg akarta mutatni, hogy van szíve; annyira meg akarta mutatni, hogy utóbb ő maga is megbánta. Felszólította Richárdot, hozzon újságpapírt és terítse rá a fehér hokedlira, helyezze bal lábát a vezércikkre, jobb lábát az apróhirdetésekre, fogja meg a házmesteri bélyegnagyítót, és nagyítson. Szinte sugárzott a boldogságtól, hogy lám csak, ilyen is tud ő lenni.

Richárd is érezte, hogy ez fontos pillanat, és nem túlzottan örült neki. Nem annyira tudta, inkább sejtette, hogy Fekecs kisvártatva megijed a nagy-nagy indokolatlan bizalomtól, amelynek visszavételére nyilván hamarosan sor kerül (így mondták a városban, ilyen tárgyilagosan: visszavétel), mivel nem fogja túrni, hogy „hülyének nézzék” (így is mondták, jelezve, hogy legfontosabb a külszín).

A nagyító alatt egyébként alaktalan, szürke kavargás bukkant fel, iszapos, bugyborékoló rondaság; Richárd inkább visszataszítónak találta, mint ijesztőnek. Ijesztő legfeljebb az volt benne, hogy a földgömb, ha nagyító nélkül pillantott rá, mozdulatlan volt: horpadt, penészes, molyhos, de teljességgel mozdulatlan. És bármennyit is aggályoskodott Richárd, Fekecs még mindig barátságosan beszélt hozzá, utasította, hogy nagyítson tovább; Richárd most már kezeket és lábakat is látott a kavargásban, érezte, hogy lassan felfordul a gyomra, miközben Fekecs az udvarra néző ablaknál kuncogott és lesködött.

De már másnap Fekecs, nyersen és kurtán szólva, nem ért rá, holott megérkezett a színes, mosolygós bekeretezett kép; és harmadnap eltűnt a földgömb. Richárdnak egy hivatalos papírt kellett levinnie a házmesterlakásba, pecsét és aláírás végett. Leszaladt, és lenyomta, mintegy önfeledten, a kilincset; az ajtó kinyílt, és Richárdnak máris rossz érzése támadt, mintha rászóltak volna, hogy máskor csengessen. Pedig nem szólt rá senki, Fekecs nem volt sem a szobában, sem a fűzőfülkében, délutáni homály ülte meg az egész lakást. Richárd hangos, ritmusos dobbanásokat halott, a saját szíve volt az; és valami hiányzott a szobában, ezt a délutáni fény utolsó cseppjein keresztül is látta. Pedig nem vett észre változást, hacsak azt nem, hogy helyére került az arckép, amely most, a félhomályban ugyanolyan szürkének látszott, mint azelőtt. Arra, hogy a földgömb a helyén volt-e vagy sem, később majd megpróbál, de nem tud visszaemlékezni. Néhány pillanattal tartott az egész, addig, amíg elhangzott néhány dobbanás; és azt mondták ezek a dobbanások: „baj lesz, baj lesz, baj lesz”.

Úgy is lett. Rikoltozni kezdett a kalitkában a madár. De nem ez volt a baj, hanem az, hogy Richárd kirohant, és kint a lépcsőház előtt beleütközött Kovásznainéba, aki, miután végigmérte, csak annyit mondott: „vagy úgy”. Kovásznainé majd azt állítja, hogy Richárdon kabát volt, és hogy rejtegetett valamit a kabát alatt; ám az egész ügyre nem érdemes több szót vesztegetni, mert, mint említettem is, nem lett adminisztratív következménye. Billegő fejüket és kinyújtott ujjukat rázogatták a lakók, ha megpillantották Richárdot, egymás közt pedig azt mondták, hogy „kellett megjártsania Fekecsnek az irgalmas szamaritánust?!”; maga Fekecs azontúl nem szólt egy szót sem, akkor sem, ha Richárd köszönt neki, vagy odament hozzá. Éppen csak összehúzta szeméit résnyre, mint aki tudja, hányadán áll.

A földgömbjét nem kapta vissza.

Volt azonban valaki, aki barátságosabb arcot vágott Richárdhoz, olyan személy, akitől ezt a legkevésbé lehetett várni, Kaukerné. Kaukerné, aki Richárd képzeletében személytelen borzalom volt, mint a város lakói mondogatták félig tréfásan, „tudatalatti razzia”, most egyszerre csak arcvonásokat öltött. Három kurta csöngetés után ott állt az ajtóban, udvariasan bemutatkozott, elmondta, hogy őt a megboldogult nagyon szerette, s nem ok nélkül, mert ő például mindkét menyéből tiptop úriasszonyt nevelt, azonkívül a kedves családnak (értvén ezen a megboldogultat és a hozzátartozókat), a kedves családnak ő juttatott protekciós fél kiló sertésmájakat, ami sajnos hiánycikk marad a jövőben is...

Richárd szemügyre veszi Kaukernét, miközben az beszél, részint oldalra, részint valahová Richárd háta mögé. Kaukerné csalódás, többszörös csalódás, még akkor is, ha kellemes csalódás. Csalódás már azáltal is, hogy van, hogy megszólítható, hogy szemlátomást nem akar semmi rosszat, s hogy vannak tulajdonságai, amelyek minősítik. Kaukerné hatvan év körüli, őszes asszony, kék mintás műselyem kendővel van bekötve a feje, régebben azt mondták rá, hogy szegényesen, de tisztán öltözködik. Richárd a vastag, barna harisnyát és a fekete posztópapucsot figyelte meg azon kívül, hogy a felső fogsor nem egészen pontosan illeszkedik az ínyhez. Richárdnak ismét eszébe jut, hogy Kaukerné nem akar, pontosabban, hogy *nem forral* semmi rosszat.

...és hát ez a szörnyű csapás őt, Kaukernét valósággal megrendítette (szavától sodortatva, nem azt mondta, hogy megrendítette, hanem azt, hogy megrándította), még sírt is...

Richárd elképzeli, amint Kaukerné sír.

...több, mint öt percig sírt, és egészen átázott a zsebkendője...

Richárdnak viszont nevetethnékje van, szerencsére vissza tudja tartani.

...köszöni szépen a behívogatást, nem akar zavarni, de kint valóban hideg van egy kicsit, még a végén kihűl a lakás; és nem azért mondja, de ilyenkor igazán elkél némi segítség; az a szerény kis honorárgyüm (ez volt a városban a pénz egyik szinonímája) szóra sem érdemes, nem fognak összeveszni rajta.

Szó szót követett, Kaukerné kulcsokat kapott a helyreállított ajtóhoz, és bejáratos lett, a szónak nemcsak általános, hanem arrafelé használatos értelmében is. És jött, jött minden reggel; szürkeségével is a reggelhez hasonlított.

Nem szívesen csöngetett, legföljebb akkor fanyalodott rá, ha bent volt a zárban a kéttollú kulcs, és nem tudta kilökní saját kéttollú kulcsával, olyankor alig leplezett bosszúsággal háromszor csöngetett. Jó erős léptei voltak; Richárd figyelmeztette, hogy recseg a padló, mire Kaukerné vállat vont, amikor pedig valaki feljött szóvá tenni, hogy recseg a padló, Kaukerné mondott valami nagyon csúnyát, és a padló csakazértis tovább recsegett. Egyszer vagy kétszer takarított is egy kicsit, és jónak látta, hogy főzön: „Aranyfácán” sűrítményből paradicsomlevest, amelyben szétázott a betűtészta, úgyhogy Richárdnak sejteleme sem volt, milyen csodálatos költemények és velős aforizmák lehetőségeit nyeldekli; meg sem fordult a fejében, hogy talán egy-egy szót kanalaz a pirosas, langyos lével, és amikor a megdöntött mélytányérból az utolsó betűfoszlányt is kitorja, gyomra talán éppen akkor kezd emészteni egy epigrammát. Főzött Ka-

ukerné mást is: tarhonyát, nudlit, smarnit, grenadírmarsot, káposztás cvekedlit – olcsó, tömény, kissé ragacsos táplálékokat. Mindjárt az első nap, amikor a postás vonakodott átadni egy ajánlott levelet, mondván, hogy az nem Kaukernének szól, Kaukerné patáliát rendezett, és az erélyes „ráhatásnak” (így mondják) meglett az eredménye: délután ott hevert az asztalon a pirossal megpecsételt boríték, és a levélvizsgálók által diszkréten felbontott kuvertában olyan akkurátusan feszengett az egyébként magánjellelű levél, mintha soha nem bolygatták volna kívülálló kezek.

De hát kívülálló volt-e Kaukerné keze?, az a kéz, amely mindenekelőtt a fiókokban és szekrényekben szeretett rendet rakni, s amely annyi rendrakó gyönyörűséget szerzett a benne folytatódó Kaukernének? Kaukerné, noha keveset beszélt, némaságával is egyre többször beleszólt a dolgok menetébe; alig telt el néhány hét, és ő volt az egyetlen, aki joggal érezhette magát a huzatos konyhában és a mértéktartással fűtött két szobában otthon. Ez az otthonosság, mint említettem, leginkább a rendrakás formáit öltötte fel; ideje nagy részét azzal töltötte Kaukerné, hogy a fiókokban, valamint az előszobai nagy fehér szekrényben és a lakószobai kisebb világosbarna Varia-szekrényben turkált.

Ha most arra gondolsz, legkedvesebb fiam, hogy esetleg ez a Kaukerné magával is vitt egyet és mást az immár hasznuk nem vehető női holmiból, például „értékesítés” végett (így nevezték a városban a kótyavetyét), vagy azért, hogy egyik-másik fúrge kis menyecské, akiből tiptop úrnő lett faragva, és akiről szép sorjában az is kiderült, hogy „egy utolsó cafat”, illetve „lusta volt szoptatni”, tehát hogy a kifestett menyecskek ismerősnek látszó kalapban vagy szőrmegallérban bukkanjanak elő a csigalépcsőből; ha most erre gondolnál, akkor nagyon durván tévednél, fiam, és bocsánatot kellene kérned Kaukerné fantomképétől, amiért eltévesztetted, hogy (mint az álmok, nem pedig a város lakói mondják) „mire rúgott ki az erénye”. Kaukerné csupán azt akarta tudni, „mi van a háznál”.

Azt, ugye, magad sem kívánod, legkedvesebb fiam, hogy álmod úgy turkáljon Kaukerné tudományában, ahogyan ő kotorta szét a fiókok és a szekrények tartalmát; fülledt és kedvetlen keresgélés, hiábavaló leltár lenne belőle. Richárd igyekezett minél később hazaérni, hogy Kaukernét lehetőleg ne találja otthon, Kaukerné pedig igyekezett minél tovább maradni, hogy sokatmondó hallgatására méltathassa Richárd földresütött pillantását.

(Befejező része következik)

[versszag]

ámen a boszorkányok csak nem akarnak
kipusztulni ámen a szívemben ólomcsó
szőrcsög óméltósága szent ischæmiája
köpködi a gőzt bugyog – minden vérkormot
pofámba öntenek fölmázolják arcbőrömet
belülről oh oh oh jajongnak a nagy
munkában tuszkolják kifelé szakállam szőreit
fecskendezik az izzadságot félolajat
az ajak párkányán felkönyöklő sintérkubus
gyönyörködik e kitérult végtelenen – aj aj ámen
a pokol a mennyország tükre velencei
fényben napozok pirulok itt fehéredek ott
döglött papírlaphoz kezdek hasonlítani:

ámen sódarhagymaszag s fokhagyma kunkori zöld
levélin túrosodó sperma ámen messziről
hóromok alpesi enciánmezőn lavinaveszélyben
maszatos időben a fölsorolás bánatos palánkjával
körbekerülten – ne készítsen rólam senki
másolatot a léken mert lék az sípol
és távozik a lámpás szele:

ámen a levegő selymébe bevarrova ámen
faszénkandúr szórét megülő fekete isten
amíg a tetőhöz támasztott gerendán alá
ereszkedik tisztességtelen szavak bal
kézek markában béliszap menstruum kórusában
drága szombat-királynónk meztelen hasára
kibontja lelke nyüzött esernyőjét
kibontja zsákjából a világvárost
körütagasztól sugárutastól pattogatott
kukorica-shoppal és paradicsomszósztól
kibontja a habzó tűzoltókocsit
a szirénába beöltözött június harmadikából:

tricikli gurul az oltárképből a
tömegbe azbesztszékeben lenge láng
s a fölgyújtott kandúr petróleumfényű kanördög
korzózik ura mögött – kóristacsengő
bolond kisdíofaszék jéghideg succubusok
közén vasalt kapu nyílik hangtalan a kövezetből

innen már könnyű tovább a szent ostya sakkján
csak azonos színűre lépjen mindig a láb
a titkos kápolnáig ámen az altemplom
divánain jelképvékony szomorú urak
szomorú hölgyek kinyíló görcsök megdermedt
kisdéd:

elnézem a magnéziumlobbanás húsében
ezt az élőképet – ezeregy év erre vagy arra
mindegy lilát pöcsétel úgyis
a testté vált szó a kézjegy fölé illeszti
pontosan ne mosódjanak szét a betűhangok:

kórus a fekete gyertya felett ámen
érti a látványt Docre kanonok apáca-szeretője
amint az orosz tudományi kar professzora is
mondja Hyacint s megtörli kezét az éghetetlen
kandúr füstös szórében s könnyökömnél fogva húz
arrább ne érjek vétlen a lépcsőre mászó
fűszagú istenhez ámen
teljesen fehérre napoztam magam
a piros mind a kóristalányok fodroska
szokryáin mielőtt még lehamvadnának
a sötét ösvényein általjutva –
ez az éneklő hangú emberke ki lenne
kérdem:

te ki más te vizenyőszemű válaszol
Hyacint s virágcsereppé növi magát
a szombat-királynő hasán
kit utánunk cipeltek a drapériás terembe
csak közben pöcse nőtt de sikkantgat
akár a kukalakó nóstény éjfélmacskák
gótikus templomunk tövéen
– meztelen már mindenki csupasz az
élőkép háttere háttal a plüssoltárnak
fejfel a földközépnak a háromszög súlypontjában
az istenbak símogatja hívei
támolygó haját kandúrja megszürcült bajszát
majd kitépi a sintérekubus szívét –
ólomcsövem megalvad ámen
lukakon szivároog belőle a versszag:

a hosszúra nyújtott boszorkányon fűmag
ebből ha szívsz jambussal zuhanyzol
az életed keskeny akár a szívmag
s fűmagok füstjében bűzlesz és bagzol
és ámen:

A NYOLCVANAS ÉVEK IRODALMA*

(I.)

Egy korszak irodalmának főbb vonásairól képet adni az adott korszak átélőjeként különösen nehéz és kockázatos vállalkozás. Nem egyszerűen azért, mert egy-egy hozzánk közelebb álló mű vagy irányzat szükségszerűen egy másikat takar el pillantásunk elől, hanem azért is, mert még nem ismerjük – nem ismerhetjük – a történések „kifutását”, nem látjuk-láthatjuk az új tendenciák jelentkezését. Ezek ugyanis „átrajzolhatják” a múltat, annak új oldalait mutathatják meg.

Mindezeket a kockázatokat vállalva zártam le az alábbi dolgozatot 1990 márciusában, akkor, amikor a nyolcvanas évek társadalmi-gazdasági-eszmei-irodalmi mozgásai még nyugvópontjukat sem érték el. Ugyanakkor az adatokat tekintve sem lehet teljes az alábbi írás: az utóbbi hónapokban is számos új tény, adalék, utalás került a felszínre – jelezve azt is, hogy a nyolcvanas évtized irodalmát és intézményrendszerének működését – a korábbiakhoz hasonlóan – „rejtett történések” kísérték. Ezért dolgozatomat vázlatnak tekintem – vázlatnak, egészen addig, amíg a rejtett történések sorozatait a maguk teljességében nem tárhatjuk fel, s ameddig ennek az évtizednek a világát nem tudjuk a mostaninál elfogulatlanabban szemlélni.

*

A nálunk használatos évtized-karakterológia, amely egy-egy évtizedet a legjellemzőbb éveivel határoz meg, a „nyolcvanas évek” egyértelmű megnevezését követelné. Ha eleget tennénk ennek a követelménynek, alighanem hibát követnénk el: ez az évtized legalábbis kétarcú. Jellemzi a hetvenes évek uralkodó tendenciáinak továbbélése: a részletesebb helyzetelemzés azt mutatja, hogy az évtized nagyobbik részében – egészen 1988-ig – a kialakuló válság kezelésére egyetlen területen sem történt hatékony lépés. A másik oldalon viszont végbement a válság elemzése: az évtized során ugyanis egyre nyilvánvalóbbá váltak a legkülönbözőbb válságjelenségek. A nyolcvanas évek közepétől az egyes szaktudományok, a tömegkommunikáció és nem utolsósorban az irodalom erőteljes helyzettudatosító szerepet töltek be. Ez felkészítette a társadalmat a változásra, és ennek a helyzettudatosításnak is része lehet abban, hogy Magyarországon a rendszerváltás feltételei az évtized során kialakultak.

Változásra 1988-1989-ben került sor, ám ekkor sem egyszerű modellváltás történt, hanem a réginek és az újnak a találkozása, tartós együttélése. Az új jelenségeknek fokozatosan és apránként kell minden területről kiszorítaniuk a régit. Érthető hát, ha különböző elemeket találhatunk egymás mellett ebben az időszakban is: lassanként, a társadalom kezdeményezésére kialakuló többpártrendszert és az addigi egyetlen párttól nehezen elszakadó kormányzást, dogmák naponkénti megdöntését és új dogmák keletkezését, a korábbi intézményrendszer fokozatos leépülését és egy új, demokratikusabb intézményrendszer csírájának kialakulását. Ebben az átmeneti időszakban egy-egy részterület

* Részlet *Az irodalom helyzettudata* című, az MTA-Soros Alapítvány támogatásával készült hosszabb dolgozathoz. Az írás előző fejezete a *Jelenkor* 1989. márciusi számában jelent meg.

meghódítása is hónapokat vett igénybe, nem tudni tehát, hogy a réginek és az újnak ez a kettőssége meddig él világunkban, lezárhatónak bizonyul-e egyáltalán, avagy még hosszú évtizedekig kell együtt élnünk ezzel a kettősséggel. Azt sem látjuk bizonyosan, hogy a várt fordulat végérvényesen megtörténik-e, vagy csupán korlátozott változások történnek. Amit tudunk, az az, hogy változások közepette élünk, ilyen időszakokban pedig a körültekintés minden időpontban más kép kialakításához vezet. 1988 nyarán még azt lehetett hinni, hogy a változások eredményei egyetlen év alatt is megmutatkoznak, 1989 nyarán pedig – amikor a korábban elképzelhetőnél jóval mélyebbre ható átalakulási folyamatok kezdődtek – az átalakulás eredményeit még nem is sejtettük. Ebben a szituációban még a visszatekintés sem mutat egyértelmű képet. Az azért már megállapítható, hogy a nyolcvanas évtized két szakaszra osztható: egyrészt a pangás hosszán elnyúló éveire, másrészt az évtized utolsó két-három, a megújulást elindító évére...

A nyolcvanas évek irodalmiságában is megfigyelhető ez a kettősség: bármerre nézünk, ott látjuk a hetvenes évek fordulatának minden következményét, többek között az irodalom és a politika éles szembenállását, de ott látjuk az új típusú politizálás megjelenését is, nem beszélve a párhuzamos intézményrendszer kialakulásáról. Talán csak művet látunk kevesebbet a fordulat utáni időszakból, valószínű azonban, hogy ezek megírásához még nem telt el elegendő idő.

Az irodalom a fordulat időszaka előtt

A nyolcvanas évtized irodalmának legfontosabb jellemzője a már korábban kialakult értékrend átöröklése. Szinte szükségszerűnek kell tekintenünk, hogy egy minden újdonságtól elforduló társadalomban az irodalom értékrendje is megmerevedik, s az új törekvésekből csak azt fogadja el, ami a korábban már meglévő jelenségekhez kapcsolódik. Számos jele van ennek: ha statisztikát készítenénk, láthatnánk, hogy az irodalomtörténeti anyag nagyobb terjedelemben van jelen folyóirataink hasábjain, mint maga a szépirodalom. Egyenes folytatása ez annak a hetvenes évekbeli jelenségnek, amikor az egyes irányzatok nem művekkel, programokkal, hanem hivatkozási rendszerükkel határozták-határozhatták meg magukat. Amint korábban is utaltunk már rá, ennek a gyakorlatnak a hozadéka felbecsülhetetlen: szélesebb alapúvá tette az irodalmi – s talán a nemzeti – tudatot is. Ugyanakkor azonban károkat is okozott ez a gyakorlat: túl azon, hogy az aktualizálás mindig leegyszerűsítésekhez vezet, műveket és magatartásokat is elfedett. Azokat is egymás mellettinek mutatta, akik – Alexa Károly kifejezését használva – a magányosság egyszemélyes iskolái voltak.

Alapvető változások – ahogy a korábbiakban utaltunk is már rá – az évtizedfordulón érték irodalmunkat. A hetvenes évek új irodalmisága ekkorra a lírában is meghozta a maga eredményeit. Azóta – számos kitérési kísérlet ellenére – a hagyományos irodalmi kérdéseket előtérbe állító irodalmiság és a kísérletező, játékosabb, ironiát is vállaló irodalmiság a legtöbb új törekvést magához kapcsolta.

1982-ben Béládi Miklós *Helyzetkép* címmel terjedelmes tanulmányt tett közzé a magyar irodalom akkori állapotáról. Írása az évtizedforduló alapvető változásai után íródott, így rögzítette mindazokat a módosulásokat, amelyek az új látásmód érvényesülésének következtében mentek végbe a magyar irodalomban. Jól jellemzi irodalmunk nyolcvanas évekbeli mozdulatlanságát, hogy írását nem csupán az addigi fejlemények jellemzésére idézhetjük, megállapításai majdnem az egész évtizedre érvényesek.

Béládi Miklós elemzése a következőképpen foglalható össze: a magyar irodalom a nyolcvanas évek elejére válaszául elé érkezett; kulcskérdésévé vált, „sikerül-e megőriznie folytonosságát, vagy fel kell készülnie arra, hogy amit hagyományos, nemzeti jellegzetességekben, közérdekű feladatvállásban kifejeződő fő vonalának tekintettünk,

annak továbbélése kérdésessé válik, megtörik, erőszakos beavatkozások miatt vége szakad". Ezt a kérdést az irodalom – főként a prózában, de a lírában is végbement – polarizálódása vetette fel. A polarizálódás, az új irányzatok megjelenése szétfeszítette az addig elfogadott kereteket, az újabb jelenségek nem illeszthetők irodalmunk folytonossági láncához. Az új irodalmiság háttérbe szorította a valósághoz kötődő irodalmiságot, miközben a riport, riportregény (ha nem is mindig irodalmi téren, hanem inkább fogadtatásában) előretört. A polarizálódás következtében az egyik oldalon megnőtt az irodalmi publicisztika – a társadalmi kérdésekhez való közvetlen hozzászólás műfajának – szerepe; a társadalomábrázoló igényvel fellépő, hagyományos terminussal realistának nevezett szépírói törekvések azonban kevesebb eredményt hoztak. A másik oldalon viszont olyannyira erős volt az újításra, modernizálásra, kísérletezésre való törekvés, hogy maga a modernizálás is irányzattá tágult és mélyült. Mindennek tartalmi vonatkozása, hogy „az új próza alkotója nemcsak másként, más nyelven ír, hanem mindenekelelt másként gondolkodik a világról, az emberről, a társadalmi környezetről és a rendszerről, s legfőbb célja, hogy ennek az új világképnek találja meg adekvát epikai formáját.” Ebből következően Béládi elemzése szerint a hagyományos népi-urbánus ellentét (a lényegyet tekintve, s nem a felszín jelenségeit szemlélve) eltűnt, „helyébe irodalmi-poétikai széttagoltság került, amely az írói teremtőerő minősége szerint húz különbségeket a különféle törekvések között”. A kísérletezés következtében teret nyertek az avantgárd törekvések, s ezzel együtt e törekvések epigonjai is.

Mondottuk már, ez az elemzés-láncolat tartalmában és gazdagságában is pontosan jellemzi a nyolcvanas évek első felének magyar irodalmát. Talán csak a népi-urbánus ellentét eltűnéséről írt sorok tűnnek – és tűntek az írás megjelenésekor is – optimistának. Azóta pedig már nyilvánvalóvá vált, hogy ezek az ellentétek új formában ismételtelen megjelentek és meg is erősödtek. Nem szólnunk most a kérdéskör politikai vetületéről, az irodalomnál maradván csupán arra utalunk, hogy az új és a régi – egyesek értelmezésében a modern és a hagyományos, mások értelmezésében az urbánus és a népi – szembenállásának felerősödéséhez hozzájárult a kultúrpolitika is, amikor a támogatás, tűrés, tiltás elvét gyakorolta.

Szándéka szerint Csengey Dénes is a hagyományosabb és az új, áttételesebb irodalmiság közötti különbség tisztázására törekedett Balassa Péterhez címzett nyílt levelében. Irodalmunkban két kiemelkedő jelentőségű irányzat jelenlétét állapította meg: az egyiket Ottlik-Lengyel Balázs-Mészöly-Nádas-Esterházy-Balassa-Márton László nevével jellemezte, a másikat Illyés-Csoóri-Csurka-Tornai-Kiss Ferenc-Utassy-Kis Pintér-Tóth Erzsébet-Elek István nevével (ez utóbbihoz sorolta magát is). A két irányzat közti különbséget nem a helyzet megélésében, hanem inkább a kitűzött célokban látta. Leginkább pedig abban, hogy míg az egyik oldal az egyén, addig a másik a közösség oldaláról szemléli a világot. Jó érzékkel ismerte fel, hogy ezek az irányzatok nem tagadják (ahogy nem is tagadhatják: volt idő, amikor a két nézőpont egyetlen írói világon belül létezett), inkább kiegészítik egymást. Az egyén szabadsága nélkül ugyanis elképzelhetetlen a közösség szabadsága, a közösség szabadsága nélkül pedig az egyéné. Csengey megfogalmazása szerint az egyik irány a szabadságot a művészetben keresztül tartja elérhetőnek: „magát akarja elzárkózásában világgá emelni”; a másik a szabadságot társadalmi vonatkozásaiban értelmezi, ezért folytatja a maga harcát, szabadságszerűvé formálva a világot. Balassa Péter viszont – Csengeynek válaszolva – a politikai és esztétikai szabadság közös gyökerére utalt: „Szerintem a politikai forradalmak és a tisztán politikai változtatás kora lejárt, sőt lehetetlenné vált, ami azt is jelenti, hogy a politikai szabadságfogalmat át kell értelmezni, és közelíteni kell a mélyebb és más szférákban kifejezett szabadság-szükségletekhez...”

Meg kell jegyeznünk, hogy a pontos helyzetértékelés ellenére Csengey írása nem érte el célkitűzését, az irodalmi egység megteremtését. Mégpedig azért nem, mert – mint

ahogy maga is írta – Balassa Péter gondolkodását „fenntartással” szemlélte... Ez arra utal, hogy amíg a sokszor irracionális fenntartásokat szemléletünkben nem tüntetjük el, addig mások megértése sem képzelhető el... Éppen ezért áll hozzánk közelebb Sándor Iván nézőpontja. *Leperegnek a nyolcvanas évek* című írásában a történelemben-népből gondolkodó irányzatot visszatekintőnek, az új irodalmiságot pedig háttérfordítónak nevezi, s pontosan szól a két vonulat kapcsolódásairól és különbözőségeiről: „Ha azok, akik visszanéznek, egy sokáig álnevek alá temetett város valóságos alaprajzát keresik, ahol már leélték életük nagy részét, akkor a fiatalabbak közül a legjobbak egy ismeretlen arc vonásait próbálják kitapintani, amelynek tekintete minden bizonytalannal végigkíséri a sorsukat. Ezért, bár az elhatárolódás mindkét oldalról erős, a történeti, gondolkozói, esztétikai-poétikai értelemben igénybejelentő háttérfordításról nem mondanám mégsem azt, hogy gyökeresen másról szól, mint a helyreállítás a visszatekintéssel kereső legjobb irodalmi-történeti-gondolkozói törekvések, inkább azt, hogy gyökeresen másképpen hangzik.”

A nyolcvanas évek irodalma igazolja ennek a megfigyelésnek az igazságát. Ebben az időszakban ugyanis sajátos kiegyenlítődés ment végbe irodalmunkban. Egyrészt az irodalmi művek többsége a formai megújulás jegyeit mutatja, másrészt pedig – a politikai szabadságjogok térnyerésével, igaz, csak az évtized végén – eltűnt az irodalom politikai okokból eredő metaforikussága. Immáron a közéleti-társadalmi-politikai kérdésekről metaforák használata nélkül is lehet szólni. Az, hogy politikai kérdésekről a politika eszközeivel lehet vitatkozni, remélhetően az irodalmat is visszavezeti majd saját méltóságához. Az az irodalmi szakadás, amelynek eshetőségéről Béládi Miklós írt idézett tanulmányában, nem következett be, irodalmunk nem lépett ki a hagyományos kelet-közép-európai meghatározottságából. Jóideig viszont valóban úgy tűnt, hogy az alapvetően formai-nyelvhasználati különbözőségek ellentéte elfedi az egyes irányzatoknak a helyzet megélésében mutatkozó azonosságát. Más kérdés, hogy az évtized legvégén a politikai különbözőségek – immáron a valódi politikai különbözőségek – teljes egészében a felszínre kerültek, s ez a különbözőség már veszélyeztetheti az irodalmi egységet is. A nyolcvanas évek közepén még úgy tűnt, hogy az egyes irányzatok megküzdnek epigonjaikkal, s a minőség elismerésével az irodalmi egységesülés bekövetkezik. Mára a politika primátusa vált uralkodóvá, s úgy tűnik, hogy a politikai szolgálatok életben tudnak tartani számtalan epigont. Ha ez bekövetkezik, akkor irodalmunk belesüllyed a politika mocsarába. A könyvkiadók és folyóiratok nagy többsége nem folytat komoly érték-kiválasztó tevékenységet, ez pedig azt a veszélyt hordozza magában, hogy a középszer uralma elfedi a kiemelkedő értékeket is. „Az irodalom értékek szerinti alaprajza... olyan, mint a gúláé. A csúcs környékén elhelyezkedők, bármelyik oldalról jutottak is a magasba, közelebb vannak egymáshoz, mint gúla-alji társaikhoz, kik közül felkerültek... A minőség, bizonyos fokon túl, szilárdabb cinkosság, láthatóbb összetartozás, mint bármely elvi zászlólobogtatás” – írta a *Jelenkor* 1984 decemberi számában „vendégszerkesztőként” Lengyel Balázs. Kérdés, nagy kérdés, hogy az irodalmat közvetítő intézményrendszerben lesz-e erő ennek az elvnek az érvényesítésére?

Ebben az időszakban természetesen nem vesztette el funkcióját a hagyományos realista, társadalom- és történelemábrázoló regény sem, noha kevesebb értékes művet eredményezett, mint korábban. Számos életmű folytatódására figyelhettünk az elmúlt években (itt Cseres Tibor, Galgóczi Erzsébet, Csurka István, Bertha Bulcsu, Kertész Imre, Sándor Iván, a prózaíróként bemutatkozó Kalász Márton nevét említjük –, s a fiatalabb nemzedékekhez tartozók is értek el jelentős eredményeket – gondoljunk Sarusi Mihály *Magyar Krisztus* című regényére). A nyolcvanas évek elejéhez viszonyítva is különleges pangás jellemzi a szociográfiát. Könnyű lenne ennek kapcsán csupán arra hivatkozni, hogy a szociográfia az elmúlt évtizedben az egyik legköltségesebb irodalmi műfajjá nőtte ki magát, ahogy elfedi a lényegét a szociográfia veszélyességének emlegetése is. Érdemes

ugyanis figyelni arra, hogy a korábban a szociográfikus nemzedékhez sorolt alkotók, így például Moldova György, Végh Antal, s élete végén Zám Tibor is a szatíra felé fordult. Moldova azóta riportkönyvek sorozatát tette közzé, ezek extenzitása lassan mindenre kiterjed, lényegi felismerést azonban alig közvetítenek. Végh Antal utóbbi évtizedben kifejtett tevékenységének értékelését pedig aligha itt kell elvégeznünk...

Úgy tűnik, a szociográfia lassanként visszaszorul, a szociológia viszont egyre nagyobb szerephez jut – ha nem is az irodalmi folyóiratok hasábjain, hanem a társadalmi élet kereteinek kialakításában. A másik oldalon visszaveszi a saját részét az újságírás is: az ún. kemény riport mind a valóságfeltáró irodalomnak, mind pedig az újságírásnak kedvelt eleme lett. Új jelenséggént az ún. „aluljáró irodalomban” is feltűnt a riport: korábbi tabutémák váltak pillanatok alatt lerágott csonttá. A jövő dönti majd el, hogy rövid felfutásról, nem minden anyagi érdekeltség nélküli törekvésről, vagy pedig tartós jelenségről van-e szó. Nyitott kérdés viszont az, hogy képes lesz-e az irodalom a szociográfia megőrzésére. Igaztalanok lennénk, ha itt nem említenénk meg Pünkösti Árpád nevét, mint olyan újságíróét, aki szociográfiával átverekedte magát a nyolcvanas éveken. A termelődő szövegkezelési elnökök hetvenes évekbeli sorsával foglalkozó szociográfiája – melyből korábban részletek is alig jelenhettek meg folyóiratainkban – az egyik legfontosabb láttelepe lesz majd az időszak „ellenreformációs” légkörének...

A hetvenes évek fordulójának neoavantgárdja, miközben megtermékenyítette irodalmunkat, létrehozta az akusztikus és vizuális költészetet, valamint az akció-költészetet, az elmúlt években erősen visszaszorult. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a fiatal irodalom ekkor is az uralkodó irodalmiság tagadásaként fordult a neoavantgárd felé. Találunk jelentős alkotókat, így Petőcz Andrást, Szkárosi Endrét, akik természetes önkifejezési módjukat találták meg a neoavantgárdban, találunk olyan költőket, akiknek művészetében más hatások mellett a neoavantgárd hatása is érződik, gondoljunk például Zalán Tiborra, Géczy Jánosra, Szócs Gézára – s találunk olyanokat is, akik ehhez a hullámhoz csapódva inkább lejáratták a neoavantgárdot, mintsem virágzásához járultak hozzá. Ebben a vonatkozásban külön figyelmet érdemel Dérczy Péter Bíró József kötetéről írott bírálata.

A neoavantgárd divathullámot követően terjedt el a posztmodern kifejezés használata. A szakirodalom is eltér a jelenség megítélésében. Bojtár Endre Suzann Rubin Sulaimant idézi, aki szerint a posztmodern kifejezés használatára nincs nyomósabb indok, minthogy „van benne valami báj”. Balassa Péter bizonytalan a jelenségkör megítélésében, mondván: „nem vagyok a posztmodernnek nevezett művészet (elsősorban képzőművészet) és kultúra szakértője, megbízhatóan jó ismerője, noha magam is érzékelem, hogy e kultúrában élek”. Németh Lajos a modern ember válságérzetének kifejeződését látja az irányzat kialakulásában: „A posztmodernista életérzés és történelmi tudat volta-képpen a modern ember esetlegesség-tudatának igen pontos kifejeződése”. A posztmodern művek formai jegyeinek meghatározására a *Medvetánc* című folyóirat tematikaösszeállítása mellett nálunk – már idézett írásában – Bojtár Endre tett kísérletet. Eszerint a posztmodern mű legfőbb jellemzője a „radikális ismeretelméleti és ontológiai kétely, az egyensúlyvesztés érzékelése”. A jövő mint antiutópia jelenik meg, az irányzat vezető műfaja a hosszú próza, „melyben gyakran egybemosódik a filozófiai esszé és a szerzői önéletrajz”. Nálunk főképpen az általunk új irodalmiságnak nevezett irányzat képviselői kötődnek a posztmodernizmushoz: Tandori, Esterházy, valamint a nyolcvanas években fellépők közül Márton László, Garaczi László.

A nyolcvanas évek második felének jellemzője az ún. helyzetérzékelő írások számának növekedése. Korábban Csoóri Sándor vallomások esszéi tettek kísérletet a közérzet kifejezésére, a nyolcvanas évek közepétől viszont irodalmi, közgazdasági, politológiai írások egész sora látott napvilágot, s valamennyi a helyzet tarthatatlanságát bizonyította. Annak, aki az ország közállapotát figyelemmel kísérte, ez nem is jelenthetett

meglepetést. Ezzel egyidőben számos új antológia, folyóirat, lap jött létre. Irodalmunk mintha elfordult volna addigi intézményi kereteitől, s hozzálatott egy új intézményrendszer kialakításához.

Az új csoportosulási lehetőségeket kínáló antológiák sorát 1986-ban az *Újhold-évkönyv* nyitotta meg, ezt követte a *Liget* – 1986-os bezúzatása után – 1988-ban. Az azonos tematika és a közös politikai törekvés kapcsolta egymáshoz a *Duna*-antológia írásait. Az eddigiektől különböző csoportosulások létrehozására való törekvés jellemzi a fiatal irodalmat is ebben az időszakban. A József Attila Kör füzetei között jelentek meg a *Kál! Kál! Kál!*, *Üdvözlét, Lélegzet*, „Kováts” – *Jelenlét-revű* című antológiák. Az egyes antológiák mögött természetesen más-más törekvések állnak: az egyik az irodalmi élet hiányát fejezi ki, a másik inkább baráti, mintsem közös irányzati szálak meglétét jelzi, a harmadik az irodalmi újdonságokhoz kötődik, a negyediket a poétikai rokonság elve fogja össze.

A négy antológia közül a *Lélegzet* 1987-ben második kötetével is jelentkezett, rendkívül színvonalas tanulmányokkal és esszékkel. Ebben a kötetben látott napvilágot Kornis Mihály *A krízis és divatja* című írása, amely a nyolcvanas évek emberének világát, s a művész lehetőségét elemzi, pontosabban a partvonalon kívül élő emberét. Írásából idézünk: „Előttünk minden esetre kétségtelen, hogy a mindinkább kezelhetetlenné váló intézményekben, háborúkban és vezérekben megtestesülő... kultúra utolsó erőtartalékait emészti – noha máshonnan támadó éhségek következtében – úgy Keleten, mint Nyugaton... A manipulált telekommunikáció univerzuma képes híradóban akarva-akaratlanul, rendszeresen önmaga ellen vall: esti mesékké lett a kiszolgáltatott tehetetlenségünk... E helyzet, önmagában véve is, minden gondolkodó ember számára kihívás... Bármeddig is kérdezzük magunkat, mi az, amit ma a művésznak vállalnia kell, ami elől nem szabad kitérnie, különben előbb-utóbb lidércként az arcába harap és kiszakítja a fogával a nyelvet – a válasz mindig egy: az egyszemélyi felelősség az, amit a művészek itt vállalnia kell. Vállalni kell a felelősségünket – mindenért. Kivétel nélkül mindenért és mindenkiért. A művész ma az igazság egyetlen makulátlan öre. Ezért neki akkor is ébren kell lennie, ha az nem kényelmes, mert ő az, aki a másokra vigyáz. Mi nem kaszt-főnökök, vagy őrtonyparancsnokok vagyunk, hanem az igazság, az őrzöttek igazságának szolgálói: értük felelünk válasszal...”

A kötettel jelentkező, egymást gyakran átfedő csoportosulások mellett a József Attila Körön belül négy szerkesztőség is szerveződött: a *Dolog és Szellem*, az *Új Hölgyfutár*, a *Polisz* és *A 84-es kijárat*. A négy szerkesztőség négy részlapot szerkesztett, és ez jelent meg *A Lap* című orgánumban. Kár, hogy ez a kezdeményezés anyagiak hiányában a közös jelentkezés óta csak ritkán mutatja meg önmagát.

Nemcsak a fiatalok esetében, de az irodalom egészében is feltűnő jelenség, hogy a kialakuló csoportosulások szembefordulnak a korábbi szervezeti rendszerrel. Azt jelzi ez, hogy az irodalom egyre kevésbé találja a helyét a társadalom egészében. Az új viszonyok között pedig új intézményi kereteket kíván magának kialakítani...

„A nyolcvanas évek valójában az irodalom szabadságharcának... hosszúra nyúlt korszaka volt” – olvashatjuk Pomogáts Béla egyik összefoglaló jellegű tanulmányában. E szerint az irodalom a szellemi életet a különféle irányzatok szabad érvényesülésének keretében képzelte el, míg az „irodalompolitika igen hosszú időn keresztül fenn kívánta tartani az irodalom egységének azt a fikcióját, amely mellett a különféle irányzatoknak nem lehet szervező szerepe, elzárkózott az ilyen mozgalmak határozottabb fellépése és megnyilatkozása elől, és ingerülten, nem egyszer hisztérikus intézkedésekkel reagált minden olyan jelenségre, amely a központilag elgondolt irodalommodellől eltért, vagy éppenséggel a hivatalos állásponttal szemben valamilyen ellenzéki pozícióit képviselt”.

Valóban: a nyolcvanas évek irodalmának történetét az adminisztratív intézkedések történeteként is meg lehetne írni. A nyolcvanas évek elejének irodalomellenes intézkedéseiről már szoltunk, 1986-ban pedig az addig is állandóan zaklatott *Tiszatáj* szerkesztősé-

gét menesztették. Emellett számtalan manipulatív beavatkozást lehetne említeni, művek cenzúrázásától egészen a másként gondolkodó ellenzék folyamatos zaklatásáig. Minden példa azonban csak arra lenne jó, hogy a már vázolt kultúrpolitikai gyakorlat megítéléséhez adjon újabb adalékot.

Irodalom és politika végzetes ütközésére – nem utolsósorban a Tiszatáj-ügy és Csurka István hallgatásra ítélese következtében – az Írószövetség 1986-os közgyűlésén került sor. „Mi írók – mondotta Mészöly Miklós – úgy véljük, hogy a magyar irodalom a magyar történelmi valóságon belül mindig is döntő módon töltötte be, s kellett, hogy betöltsse a negatív visszahatolás sokszor hálátlan szerepét. Hanyatlása, aritmiája, tompulása és elkedvetlenedése mindig is baljós tüneteket okozott abban az önszervezésű rendszerben, amelynek harmonikus szellemi-testi egységét nevezhetjük csak joggal egészséges Magyarországnak”. A közgyűlésen látszólag patthelyzet alakult ki, sem a társadalom állapotával és a maguk megnyomorított helyzetével elégedetlen írók, sem a politika képviselői nem engedtek meggyőződésükből. Ezt követően még egy ellen-Írószövetség megszervezésének kísérlete is megfigyelhető volt, mindez azonban csupán epizód maradt az 1987 ősztől kibontakozó általános politikai átalakulás és demokratizálódás légkörében.

Az átmenet időszaka és az irodalom

Mindaz, amit a korábbiakban a magyar válság kialakulásáról, lényegéről és jelenségeiről elmondtunk, a nyolcvanas évek folyamán vált a társadalom kollektív tapasztalatává. A hatvanas évek végétől kibontakozó viszonylagos jólét egy ideig elfedte a társadalom előtt a Kelet-Európában kialakult szocialista berendezkedés strukturális elmentmondásait. Nem véletlen tehát, hogy miként annyiszor a magyar társadalom történetében, ismét az értelmiség jelezte az elhallgatott tényeket, fedte fel a társadalom mélyén zajló folyamatokat.

Ellenzéki gondolkodás a fordulat évétől létezik Magyarországon. Ez annál is természetesebb, mert az uralkodó párt a helyzethez való alkalmazkodásában még a hozzátartozó csoportok sokaságáról is lemondott az évtizedek során, nemhogy a vele szemben álló vagy közömbös rétegekről. 1956 ősze és az azt követő leszámolás természetesen a hatalommal szemben álló csoportok sokaságát alakította ki. Ez az ellenzékiesség azonban elszigetelten és valóban csoportokra tagolva létezett: voltak, akik már a korábbi évtizedekből hozták magukkal gondolkodásuk megőrzését; voltak, akik a történelmi súlyúvá váló események résztvevőjeként kerültek ebbe a helyzetbe; voltak, akik tudatos vállalás következményeként, s voltak, akik egyszerűen csak egy-egy felismerésüket akarták nyilvánosságra hozni, s így kerültek a másik oldalra.

Az irodalom milderre számos példát nyújt: jónéhány írónk munkái kerültek tiltólistákra. A névsor hosszú ideig folytatható lenne, itt csak Illyés Gyula, Németh László, Lengyel József nevét említjük. Az elmúlt évtizedekben akadtak olyanok is, akik indulásuk pillanatában még az irodalmi mezőny tagjai lehettek, később azonban egyetlen sorukról sem vett tudomást a hivatalosság – gondoljunk Petri Györgyre vagy Konrád Györgyre. Természetesen akadtak olyanok is, akiknek nemcsak a műveiket, de jóformán még a neveiket sem lehetett olvasni a hivatalos kiadványokban. Gondoljunk a Nyugatra került magyar írókra, az 1956-ban vezető szerepet vállaló politikusokra-közírókra.

1987 ősztől a szűk körre kiterjedő ellenzéki gondolkodás és a tömegek társadalmi tapasztalata közel került egymáshoz. Bár más kelet-európai országokhoz viszonyítva ekkor még szó sem volt a mindennapi megélhetés nehézségeiről, a távlatvesztés tényére az egész társadalom szinte ugyanabban a pillanatban döbbsen rá. Szerepe volt ebben nyilvánvalóan a személyes tapasztalatoknak, szerepe a korábban már bizonyos jogi formu-

lákhoz eljutó demokratizálódásnak, szerepe Gorbacsov fellépésének... Később ez a folyamat felgyorsult, rövid idő alatt eljutottunk addig, hogy a demokratizálódás áthatotta sajtónkat, a nyilvánosság politikai erővé lépett elő.

Szinte pillanatok alatt helyzetelemző írások sora öntötte el a sajtót, tanulmányok, öszszeállítások, statisztikai helyzetelemzések tucatjai jelentek meg, a nyilvánosság előtt is ismertté vált az ország adóssághelyzete, a gazdaság bénultsága, s jó pár politikai kifejezés és addig istenkáromlásnak tűnő felismerés vonult be a köztudatba.

1988 során úgy tűnt, hogy a feltárt tények, s az ezek alapján kialakított cselekvési program feloldhatja a kialakult feszültségeket. Bármennyire is naiv volt ez az elképzelés, a köztudatot mégiscsak meglepetésként érte az azóta kialakuló politikai folyamat. 1989 nyara már nyilvánvalóvá tette, hogy magának a helyzetnek az ismerete is elegendő az egyetlen megoldásba vetett hit lerombolásához, a kibontakozás csak a társadalom egészének közreműködésével és a társadalom által választott politikai folyamattal képzelhető el.

A különböző ellenzéki csoportok évtizedes küzdelmei után a politikai változások 1987-től gyorsultak fel, miközben ezek a csoportok – egyre nagyobb nyilvánossághoz jutva – önmaguk politikai megszervezését is megkezdték.

Az elmúlt évtizedekben hozzászokhattunk ahhoz, hogy megelégedettséggel töltött el bennünket a rendszer működésének pontos leírása. Ez fontos fegyvertény volt, s úgy tűnt, hogy a jelenségek bemutatása, leltárbavétele elegendő magának a rendszernek a megváltoztatásához. Aztán tapasztalnunk kellett azt is, hogy bármilyen területet is hódítson meg a maga számára a civil gondolkodás, a hatalom működési módja változatlan maradt. Amikor pedig elérkeztünk a hatalom mibenlétének a kérdéséhez, mintha egyből érdektelenné vált volna az egyes részrendszerek működési gyakorlata, hiszen mindenütt egymáshoz hasonló jelenségekre bukkantunk. Ez az, ami miatt az egyes helyzetelemzések adathalmazai jó ideig nagyon fontosak voltak a szélesebb közvélemény számára is, s ez az, ami miatt 1989-ben önmagukban állva már nem elégitettek ki senkit. A magyar társadalom korszakos jelentőségű változások előtt áll: ennek során tisztában kell lennünk mindazzal, ami a múltban történt, de éreznünk kell, hogy annak minden számbavehető részletét a jövőre kell vonatkoztatnunk. Maga a változás nyilvánvalóan bonyolultabb annál, mint hogy a diktatórikus szocializmus-demokratikus jogállam formulával leírható lenne. „...az utódlás Magyarországon nem akkor fejeződik be véglegesen – írta Csoóri Sándor 1989 elején –, amikor egy új személy levált egy régit, hanem amikor a módszerek, az elszólások, a reflexek is kicserélődnek. Sőt, hogy történelmivé avassam az esélyt: az igazi utódlás ideje akkor jön el, amikor az egypártrendszer uralmát a többpártrendszer elvén kialakult közhatalom váltja majd föl”.

Érezhetjük mindannyian: a változás, átalakulás üteme 1989 nyarára lelassult. Valóban kérdéssé vált az előbb említett formula szerinti átalakulás, szinte minden részterületen külön küzdelmet kellett folytatni ama bizonyos reflexekkel, beidegződöttségekkel. A közvéleménynek is szembe kellett néznie az egyhelyben maradás, az iszapbirkózás veszélyével. „...sok minden történt a politikában, a felszínen nagyon érdekes dolgok látszanak, de hosszú-hosszú hónapok alatt sem sikerült elérni, hogy a politikai struktúra részén is valóságos fordulatok menjenek végbe” – mondotta egy interjúban Gombár Csaba.

Irodalom és politika

Nincs olyan irodalomtörténeti összefoglaló, legalább is a magyar irodalommal kapcsolatban, amely ne érintene politikai kérdéseket. A hagyományosan politikai szerepet vállaló irodalom esetében nem is lehet ez másképp: az irodalom a társadalom működé-

séből következően mindig rákényszerült arra, hogy többet mondjon el, mint amennyit a hatalom birtokosai jónak láttak. Hasonló ez az ún. csonka társadalmak működéséhez, ahol az értelmiség pótolta más társadalmi rétegek, osztályok tevékenységét. Ahogy aztán az elmúlt évtizedekben az újságírás, a politológia, a szociológia kifejlődött, vagy a már korábban megerősödő, autonómiájukat fokozatosan visszanyerő tudományágak (mint például a történettudomány) kezdték betölteni a maguk szerepét, úgy érződött az irodalom politikai szerepvállalásának antagonizmusa is. Noha közben a kihívás továbbra is nyilvánvaló volt...

Ezt az ellentmondást jól érzékeltette Elek István egy, még a nyolcvanas évek elején írt tanulmányában. Egyrészt arra utalt, hogy az irodalom az „eszméltetés folyamatában, melyre ma is szükségünk lenne, nemigen tudja ezt a kitüntetett jelentőségű szerepet eljátszani”, másrészt pedig arra, hogy miközben az irodalom mozgástörvényei az irodalmat is a saját szakszerűsége irányába szorították, a rendszer egészében nem következett be lényegi változás. Elek István ennek kapcsán pontosan fogalmazott: „a magyar irodalom hagyományos társadalmi-politikai szerepvállalásának problémáját vizsgálva sohasem az a valóságos kérdés, hogy miért kényszerült az irodalom a politikával (irányítással) szemben ellenzéki pozícióba, hanem az, hogyan állhatott elő az a helyzet, amelyben nem működött a központi társadalmi problémákat felkaroló politikai ellenzék, vagyis hogyan kényszerült az irodalom a politikai ellenzék szerepét vállalni”.

Az elmúlt időszakban éppen a fent idézett alapkérdésben következett be változás: a különböző társadalmi mozgalmak, érdekképviseletek, politikai csoportosulások nyíltan megmutathatták magukat, ezzel pedig formailag megszűnt az irodalom politikai szerepvállalásának szükségessége. Ez a változás önmagában is korszakos jelentőségű, noha az említett egy esztendő önmagában természetesen aligha elegendő a változás következményeinek felszínre kerüléséhez. Mégis hiba lenne, ha a változások elemzése során a politikai irodalom-tiszta irodalom formulát alkalmaznánk. Az irodalom ugyanis már az elmúlt évtizedekben is nehezen és nem minden ellentmondás nélkül viselte a rárótt szerepet, s ami talán még ennél is fontosabb, nem egészében, hanem egyes csoportosulásaival, folyóirataival vett részt a politizálásban.

A magyar irodalom – a múlt felől nézve legalábbis – a politikai érdeklődést kiváltó művekkel helyt tud állni a közönség előtt. A betiltott szerzők és a betiltott művek ugyanis még jó ideig szolgálhatnak szenzációval... Csupán az elmúlt esztendőben megjelent, ilyen jellegű munkák címének leírása hosszú listát tenne ki. A sor valószínűleg Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című, betiltott, de zúzdába nem került kötetének piacra dobásával kezdődött, s ezt követően valóban művek garmadája következett: köztük Lengyel József *Szembesítése*, Konrád György *A cinkosa*, Németh László eddig kiadhatatlannak ítélt tanulmányai, Petri György versei s így tovább, egészen a dokumentumokig és a történettudományi munkákig.

Hosszú ideig irodalmi folyóirataink rejtett és bezúzást, betiltást, felfüggesztést magában rejtő témája volt 1956 és az erdélyi magyarság helyzete. A frontáttörés éppen ezeken a területeken történt meg. A két témakörben napvilágot látott számos hasznos és kevésbé hasznos tanulmány azonban azt is megmutatta, hogy a nyilvánosság és az üzlet összekapcsolódott, az egyes munkák önértéke helyett fontosabb lett a bennük rejlő üzleti lehetőség.

A közélet átpolitizálódása természetesen az írók számára is felvetette irodalom és politika kapcsolódásának kérdését. Főképpen azok előtt, akik eddig is érintettek politikai kérdéseket. Ennek következtében számos írónk tölt be tisztán politikai szerepet. Az 1988 őszi párttal alakult Magyar Demokrata Fórum a nemzeti sorskérdéseket vállaló írók (Csoóri Sándor, Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Lezsák Sándor, Csurka István, Nagy Gáspár) mozgalmából nőtt ki, a Szabad Demokraták Szövetsége pedig az ún. „demokratikus ellenzék” soraiból alakult ki, ahol olyan alkotók jutottak szerephez, mint Konrád

György, Tamás Gáspár Miklós, Petri György, Haraszi Miklós. A politikával foglalkozó írók egy része természetesnek tartja politikai szerepét, más részük nehezen viseli el az ezzel járó terheket, s feltehetően visszatérnek majd az irodalomhoz. Petri György viszont sajátos politikai költészetet teremtett: ennek az időszaknak a kérdései alighanem az ő költészetében szólalnak meg a leghitelesebben.

Amint mondtuk, az irodalom egésze számára alapvető kihívást jelentett a közélet átpolitizálódása. Korábban szinte minden konferenciát, összejövetelt az irodalmi élet éppen aktuális kérdéseinek megvitatására, a sérelmek felpanaszolására használtak fel. Az átalakulás időszakában magának a jelenségkörnek az elemzése vált fontossá – ezért is lett ez a kérdéskör az 1988 októberében megrendezett debreceni irodalmi napok központi problémájává. Vitaindítójában Sándor Iván a kialakult válsághelyzeteket vette számba, a felszólaló írók pedig már az átpolitizálódás által kialakított új helyzetben elfoglalt helyükről szóltak. Nemcsak a hitelesség megteremtésének igénye hangzott el (pedig akkor még alig-alig látszódtak a közéleti köpönyegforgatók, vagy éppenséggel az üzleti sikerre vadászók), hanem alapvető személyes állásfoglalásokra is felfigyelhettünk. „A politikai állásfoglalás állampolgári jog, s ha a körülmények átlépnek egy bizonyos fokot, amelyet én erkölcsi foknak neveznék, akkor kötelesség. A magyar irodalom évszázadról évszázadra általában élt is ezzel a jogával, teljesítette ebbeli kötelességét – mondotta Nemes Nagy Ágnes az 1988-as Debreceni Irodalmi Napokon. – Ebben a szinte állandóan fenyegetett társadalomban kell tehát szerepet vállalnunk, alaposan ismerve annak veszélyeit éppen az irodalomra nézve. Elvégre tudjuk jól, a politikai szerep fölébe kerekedhetik az írói szerepek. Meghomályosíthatja az értékrendet, és így az írói minőség helyébe nem egyszer a politikai milyenség lép.”

A megváltozott légkörben az írókat már nem politikai állásfoglalásuk alapján kell megítélni. A politizálás végre állampolgári jog lett, s ez azt jelenti, hogy az eddig az irodalmon keresztül politizáló írók állampolgárként, vagy – ahogy utaltunk is rá – főfoglalkozásban politizálhatnak ezentúl. Amiként mondtuk, vannak, akik az irodalom szférájából a politika szférájába kerültek, vannak, akik csak átmenetileg függesztették fel írói tevékenységüket, s vannak, akik a politikai állásfoglalások készítését hagyják másra, s irodalmi tevékenységük folytatásának szentelik idejüket. Ezt a törekvést látjuk az irodalom újabb nemzedéke esetében, a Holnap Kiadó körül tömörülő írók munkásságában, a *Napali Ház* című folyóirat elindításában, s a József Attila Kör szakmai szervezetté alakításának igényében.

Mindez feltehetően tisztultabb viszonyokat eredményez majd az irodalom és a politika területén is. Ugyanakkor azonban úgy érezzük, hogy az irodalom a politikától való elhatárolódásában sohasem fog eljutni arra a pontra, hogy lemondjon a politika fölé helyezkedő távlatos gondolkodásról. A különböző pártpolitikai szempontok érvényesülésének idején az irodalom és a felelősen gondolkodó társadalomtudomány figyelmeztetheti az egész iránti felelősségre a társadalmat.

(Befejező része a decemberi számban)

Utóhang a XXII. zsoltárra

*ó szent fölsége látja jól, hogy abban a szívben
nincs semmi remény.
még ugyan él, de már rakódik rá, mint avar
az idő.
tüdejébe üregeket rágott a betegség, de ó szent
fölsége önmagával méri az üregeket.
mivel mindig odamegy, ahonnan kipusztul
az ember. kihal. kilökik.
ez itt mintha saját vázlata volna.
húsa levásott. csontja át akarja bökni a bőrét.
édes és olajos nedveit lecsapolta a halál.
egymás mellé igazodtak a kacsos lábak.
csúf bőségben lógnak a fülcimpák.
kötéleres nyakán utolsót lobban a koponya,
mint a kioltott lámpa.
szemében a fájdalom bokorsövénye ránótt
körben a pupillára.
leereszkedett a szemhéj bőrsátra s beomlott.
a test vizei elapadtak.
ó szent fölsége nem fél ettől a szárazságtól.
hagyja, a testet hadd fújja szét a sirokkó.
akkor hatalmas esőt zúdít a földre. igya csak be,
igya be maradéktalanul a maradékot.
ó szent fölsége (ha tudna beszélni) így szólna:*

*víz itta be a szárazságot. én a vizet.
halál ette meg az életet. én a halált.
zuhogás váltotta föl a csöndet. én most
éneket hallok e nagy zuhogásban.*

Párizsi kettős

XVIII.

Intermezzo: A teremtés magányossága

KIVONAT A TEREMTÉS ELŐJEGYZÉSI NAPTÁRÁBÓL A GEA BOLYGÓ VISZONYLATÁBAN – 1986 MÁRCIUS ELSŐ DEKÁDJÁRA

1. szombat

Professzionátus (régiesen: bér-) gyilkos közbeiktatásával nyílt utcán végeznek a moziból kilépő Miniszterelnökkel – ha úgy esik, a feleségével is, de ez utóbbi esetében a könnyebb sérülés is megfelel. Biztosítandó a Gyilkos nyomtalan eltűnése (valamint a teljes titoktartás esetleges felbujtóinak kiléte felől).

2. vasárnap

Viszonylagos pihenőnap. Kivétel a Titkos Rendőrség, amely lázasan kutat a (titkos) Gyilkos után – természetesen minden eredmény nélkül. Hacsak annyi eredménnyel nem, hogy megállapítsa professzionátus voltát, s azt a tényt, hogy olyan lövedéket használt, amilyent jelenleg a világon egyetlen ismert fegyvergyár se állít elő.

3. hétfő

Délután kirabolják az egyik Félteke egyik nemzeti pénzüzetének a másik Féltekén lévő főképviselőt. Ehhez a művelethez elegendő lesz egy furgon típusú gépjármű, amely a Downtown kellős közepén egérutat nyer. A zsákmány a pénzüzet nemzeti valutájában 29 millió lesz, a zuhanó helyi árfolyamok mellett a károsultaknak meglehetősen jelentős tétel.

4. kedd

Támadás egy olajszállító hajó ellen, az e nemben legmodernebbeknek számító közül, nyílt tengeren, helikopterről. Lehetőleg se emberéletben, se anyagiakban ne essék tetemesebb kár. A Miniszterelnök Gyilkosa továbbra is ismeretlen marad. A világ minden rádióadóján átcsapó hírek – akár az antik híradó maglyák a hegyéleken – csak a továbbra is eredménytelen nyomozás minden eddigénél nagyobb szakmai és technikai erőfeszítéseiről számolnak be.

5. szerda

Hírül adják, hogy az egy közel-távoli országban kilenc hónap óta túszként fogva tartott szociológus-professzort kivégezték, bizonyos kitoloncolások meg-

torlásaként. Melléklendő a tús egy még élő korából származó, már borotvátalan, de felismerhető arcképe. A világ közvéleménye bizonytalanságban tartandó a szélnek esztett hír valódisága felől, amelyet sehol se erősítettek és sehol se cáfoltak meg. Bizonyossággal valóságos csupán a szél.

6. csütörtök

Hivatalos szóvivő oda nyilatkozik, hogy a Tús meggyilkolásának híre légből (szélből?) kapott koholmány. Ide vonatkozó bizonyítékainak előterjesztését másnapra irányozza elő. A Miniszterelnök Gyilkosa utáni Nyomozásról nem esik szó.

7. péntek

Hivatalos szóvivő újabb nyilatkozata szerint előző napi nyilatkozata félreértésen alapult, és személy szerint semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezik a szóbanforgó Tús életben léte felől. Miképpen halála felől sem. A Miniszterelnök Gyilkosáról továbbra se tudnak közelebbi hírral szolgálni, a nyomravezetőnek felajánlott tekintélyes pénzdíj ellenére sem.

8. szombat

A Tús kivégzéséről, illetve életben maradásáról semmiféle egyértelmű híradás. Ellenben újabb hír – névtelen telefonáló hírügynökségnek adott tájékoztatása nyomán – egy újabb Tús kivégzésének eshetőségéről – vagy már megtörténtéről, a közlés ez irányban bizonytalan marad. Az egyik félteke egyik fővárosában egy Fiatalember leszúr egy másik Fiatalembert, aki falragaszokat nyalogatott az arra kijelölt helyre, és miután leszaggatta arról a másik párt illetéktelenül oda felnyalt falragaszait. A Késelő Gyilkos nyomtalanul tűnik el a délutáni tömkelegben. A Miniszterelnök Gyilkosa, aki ugyanilyen nyomtalanul tűnt el a hét elején, továbbra is nyomtalanul eltűnt marad. Megkezdődik március első Dekádjának fináléja.

9. vasárnap

Az emberek olvassák a híreket a hírlapokban, hallgassák a hangszórókon át, szemléljék a képernyőkön. Egyébként foglalkozzanak ügyes-bajos dolgaikkal, illetve függesszék fel azokat, amennyire lehetséges, megünnepelvén a Hetedik Napot, kipihenendő a Teremtés hat napjának izgalmait és fáradalmait, adózzanak idejükkel az áldott szerelemnek, a nemesítő semmittevésnek, a lelki és testi izmokat jólesően és jótékonyan ellazító különféle relaxálásoknak, akik hajlamosak rá, adjanak hálát Istenüknek, illetve fohászkozzanak Hozzá áldásért, mindazonáltal értesüljenek újabb négy túsznak a nyílt utcáról ismeretlen helyre való elhurcolásáról, a Miniszterelnök Gyilkosáról azonban kíméletesen ne essék szó, nemcsak kilétéről, immár pusztá létéről se, de illetékesek kényszerüljenek nyilvánosan megállapítani, hogy az Agresszió általános eszkalációjára lehet számítani, mielőtt az emberek a Teremtés újabb dekádján újra visszatérnének ügyes-bajos dolgaikhoz, mindennapi munkájukhoz és mindennapi örömeikhez, hogy minden folytatódjék, illetve

kezdődjék újra előlről
a következő

majd az arra következő
dekádra
amelyet illetőleg
előrejegyzéseink
még
pontosításra várnak

*Párizs, 1986. március 10-én, a France Internationale rádióadó éjjeli
hírperiódusának elhangzása után*

„NA MI ÚJSÁG ITTHON?”

kérdezte Árpád. Lóhalálában érkeztél, hogy el ne késs. Aztán egy jó félórát vártál az előszobában, mire a titkárnő bejelentett nála. Egy másik titkárnő, aki azonban mintha szakasztott mása lett volna a színházinak. Rossz szokásod szerint (hogy mindent komolyan veszel), már majdnem válaszolni kezdél a nyilvánvalóan semmilyen választ, hacsak épp ilyen semmitmondót nem váró kérdésre. De azért csak annyit feleltél, hogy azt neki jobban kell tudnia, minthogy te hosszú idő után, mint tudja, csak pár napja vagy itthon. Meg azt, hogy máris tele vagy munkával, és mutattad kezeden a színházi egyenkartonba fűzött három drámakéziratot, amit sürgősen el kell olvasnod.

„Egyáltalán nem kell elolvasnod”,

vetette oda Árpád.

„Mi az, hogy nem kell? Brigitta fenyegetően közölte, hogy már tegnapra kellett volna”,
felelted.

„Akkor miért nem adták oda tegnapelőtt?”

„Az én hibám. Annyi felé szaggattak a barátaim. Csak ma mentem be először a színházba.”

„Akkor miért nem adták oda valaki másnak, ha olyan sürgős?”

Mindkét kurta ellenvetés logikus volt és praktikus. Csak éppen elképesztően értetlen. Egyenesen sértve érezted magad, nem is csak a magad, hanem a színház nevében is.

„De hiszen tudták, hogy itthon vagyok, és az én munkám. Ez az én munkám.”

„Volt. Csak ők még nem tudják. Legalábbis a titkárnő még nem tudta.”

Mi az, hogy a titkárnő...
és ki más... és mi ez az egész?

„Ne tréfálj. Kié volna, csak nem azt akarod mondani, hogy az államtitkár azzal is foglalkozik, hogy kivel készítetteti elő a színház a soron következő darabokat?”

„Azzal nem, de sok egyébgyel, sajnos, foglalkoznia kell.”

„Hát persze, képzelem, mennyi a dolgod. Biztos a lap miatt havattál. Ne haragudj, de még nem tudtam igazán megnézni, ma egész nap keres-

tem, az egyik rikkancs azt mondta, már elfogyott, a másik, hogy még meg sem érkezett, a harmadik, hogy úgy látszik, késik, egyik meg egyenesen azt, hogy azt hallotta, nem is jelenik meg, micsoda ostobaság. Csak a múlt heti számhoz tudtam hozzájutni. Érdekel a véleményem?

„Majd talán máskor. Most nem emiatt kérettelek. Az *Előre* utolsó száma az volt, amelyiket olvastál, az e heti már nem jelenik meg.”

„De hiszen...”

„Az elvtársak úgy találták, hogy a lap megindítása nem volt időszerű. Ellenben...”

Árpád kicsit leeresztette a hangját. Egy szót se értettél az egészből. Hiszen most indították meg. Vártad a magyarázatot. Egy keserű kifakadást. Hiszen a repülőgépen még másról se beszélt, csak a lapról.

„Ellenben”,

ismételte meg Árpád rezzenetlen nyugalommal,

„a lehető legidőszerűbb volna végre rendet teremteni a filmgyárban. Ezt tényleg már tegnap kellett volna. Ott még minden olyan, mintha semmi se történt volna. Hát most majd történik.”

Megfoghatatlan volt. Hogy jön ide a filmgyár? Párizsban úgy látszott, Árpádot az egész államtitkárság vagy micsoda fele annyira se érdekli, mint a lap. Másról se beszélt, csak a lapról. Hogy tud így napirendre térni egy ilyen képtelen döntés fölött? A távollétében, megkérdezése nélkül kihúzzák alóla a lapját. És meg se mukkan? Magyarázatot se keres? Egy pipadohányi füstölgés nélkül kibírja? Ez bizonyára azért jutott eszedbe, mert nagyot szívott a pipájából, miközben a filmről kezdett beszélni. Alig tudtál odafigyelni fejtegetésére. Lenin szerint „nekünk” a film a legfontosabb művészet. *Nekünk* viszont egyáltalán nincs filmgyártásunk, egyetlen film sincs forgatás alatt, még forgatásra készen sem, szabotázs és korrupció, korrupció és szabotázs az egész vonalon. A film megújulása a dramaturgiai munkán múlik. Csak az irodalomból kiindulva lehet megteremteni az értékes, szocialista filmművészetet. Mindez a legkevésbé sem érdekelt. Ha nincs *Előre*, akkor minek kellett idejőnnöd?

„Mit szólnál, ha holnaptól kezdve te lennél a Filmgyár dramaturgiájának a vezetője?” Ilyen szónoki kérdésekre nem szokás válaszolni, válaszoltad a tőled telhető legkönnyedebb hangnemet igyekezve megtalálni.

„A kérdés egyáltalán nem szónoki. És nem is kérdés. Holnaptól fogva te vagy a dramaturgia vezetője, és azonnal hozzákezel a munkához. Magad választod meg a munkatársaidat, fiatal írókból. A magyar filmgyártásnak még sohasem volt dramaturgiája. Úttörő munka. Méghozzá a dzsungelben.”

Kétségbeesetten kezdted fejtegetni, hogy szerinted a filmnek nem irodalomra van szüksége ahhoz, hogy művészetté váljék, hanem filmrendezőkre, operatőrökre, de egyébként is, egyáltalán nem értesz hozzá. Mindenesetre nem a dramaturgián múlik...

„Csakis azon. De kü-

lönben sem azért vagyunk itt, hogy vitatkozzunk. Tíz perc múlva itt van nálam ebben az ügyben a gyár igazgatója.”

Mint aki randevúra megy, és ott szó nélkül letartóztatják. Úgy érezted magad. Kétségbeesetten kezdted bizonygatni, hogy nyilvánvaló tévedésről van szó. Nem vagy azonos. Két éve arra készülsz, hogy a színházban dolgozz. Meg is próbáltad, nem volt könnyű, hogy a Sorbonne mellett a dramaturgiai munkákra is felkészülj. Most már, ha dolgozni kezdesz, egy-két év alatt igazán beletanulhatsz a munkába. De a film? Életedben nem voltál egy stúdió közelében. A film számodra csak mozi. Az is legfőként a József körüti Bodográf mozgó, ahol egy pénzen két nagyfilmet lehetett látni gimnazista korodban.

„Láttad-e a *Sing-Singet*, Heinrich Georgéval? Én háromszor néztem meg”,

próbáltad a beszélgetést eltéríteni végzetes útjából, a veszélytelen személyesség jelentéktelen ösvényére.

„Nem az a fontos, hogy érts hozzá.”

„Hát akkor mi a fontos?”

„Hogy is mondjam? Olyannak kell lenned, mint Robespierre...”

Ha azt mondta volna, olyannak, mint Eisenstein vagy René Clair vagy Cecil B. de Mille, akkor jót lehetett volna nevetni rajta. De Robespierre...?

„Mi az, hogy olyannak, mint Robespierre?”,

kérdezted őszintén hűledezve.

„Ezt azért csak illenék tudnod. *L'Incorruptible*. Remélem, nem vagy megvesztegethető.”

Nem, gondoltad hirtelen elkanyarodván az érthetetlen kérdéstől, amit egyáltalán nem a bizalom, inkább a gyanakvás jelének éreztél, azt senki se állíthatja rólad, még te magad se. És hogyha mégis? villant beléd, ki tudja? Nincs rá semmi bizonyíték. Még soha senki se akart megvesztegetni. Nem volt miért. De azért erre felelni kellett valamit.

„Nem, megvesztegethető, legjobb tudomásom szerint, nem vagyok. De mit érek vele, ha annyit se értek a dologhoz, mint az államtitkársághoz?”

„Gondolod, hogy én értettem hozzá? Hol tanultam volna? Féllegális újságíróként? Vagy illegális pártmunkásként? Hagyjuk ezt. A kommunista, ha van egy kis esze meg tisztessége, minden feladatot meg tud oldani, amit rábíznak. Persze, a párt segítségével.”

Csengett a telefon.

„Mondja meg, hogy várjon. Tíz perc múlva engedje be”,

mondta Árpád a kagylóba.

„Akkor megegyeztünk. Holnapután jelentkezel az igazgatónál. Ő már mindenről tudni fog.”

„És mit szól ehhez Tibor?”,

tetted fel az utolsó kétségbeesett kérdést, amire kezdettől fogva készültél, csak nem jutottál hozzá, hogy feltedd.

„Már tud róla. Egyetért vele. Jó munkát. És ne feledd a jelszót. *L'Incorruptible!*”

Az ajtóban majdnem elütötte a jövőndő igazgatódat. Furcsán előreálló állának fordított párja volt furcsán hátraugró homloka. Mint a két szó, amivel jellemezhető volt: *álló állú*. Sose láttad. Vajon ő is megvesztegethetetlen? Vagy éppen vele szemben kell megvesztegethetetlennek lenned?

Hogy Tibor már tudja? Mielőtt még te tudtad volna? És egyetértett vele? Árpádot csak most ismerted meg. Nem sokat tudsz róla. És különben is politikus. Az egy más kategória. De Tibor. Tiborról azt hitted, a barátod. És hogy olyan színházat akar csinálni, amilyen még nem volt Magyarországon, mint mondta. És hogy ehhez okvetlenül szüksége van rád. Mert, igen, a színházban valóban minden a dramaturgiánál kezdődik.

MAGÁTÓL ÉRTETŐDÖTT,

hogy az értekezlet után a többiekkel együtt ott maradsz az esti előadáson. Színészek, öltöztetők, kellékesek, ügyelők a kulisszák mögé. Te a nézőtérre. Mostantól fogva a színház számodra nem szórakozás, nem is tanulság tárgya, hanem munka. A „dolgod”. (Mert az mindig van, úgy látszik, s ha nincs, még rosszabb, mintha van.) Egészen kiment a fejedből, hogy ez a helyzet tegnaptól fogva végképp tegnapelőttivé vált. Már a kis szabó tirádája közben elment a kedved az előadástól. Már az is elég rossz színház volt. Még egy rossz színházat? Vagy akár egy jót. Ebben az inkriminált öltözékben? Minél előbb kijutni ebből a nagymúltú épületből, amelybe való beköltözésedre két éven át vártál, s amelynek további nagy múltjában mégse lesz helye a te jövődnek. Két nap alatt egyszerre kétszeresen is kivetett magából. Az „alapszerv” részéről elnéző gyanakvással. A „felsőbb”, sőt legfelsőbbek részéről kitüntetett bizalommal. Valahogy mégis egyformán.

Mikor Párizs előtt néhány héttel az illegalitás homályos kavargásából egyenesen a színház igazgatójává, s egyben az egész magyar színházi élet koronázatlan királyává, illetve titkos Démonává előlépett „nagy” Tibor félrehívott a *Torozóban*, hogy szinte minden előzmény nélkül felajánlja neked hazatérésed utánra a dramaturgia vezetését, az ösztöndíj (l. „Ösztöndíj 1.”) után ez volt a második ajándék, a második „értelem”, amely értelmetlenül ajándékba kapott életed ölébe hullt. Imádtad a színházat. Nemcsak flitteres irháját, sötét, bűzös jonhait is. Kívül-belül. A színét meg a visszáját. Nemcsak a nézőtér tarka szötteését, nemcsak a Játék titokzatos valóságát a színpadon, hanem a szakadt nyomortanyák díszleteit utánzó öltözői világ valóságának Játékát is. Az „artisták” (ahogy a nagy Tibor kedvelte szakkifejezéssel mostanság magukat nevezték) laza fegyelmettségét, amely azonban csak a mindennapi szoros időrendjük és minden személyest legyőző teljes testi-lelki jelenlétük feszültségének feloldása volt. S amely annyira különbözött a te feloldhatatlan feszültségedtől, hogy a munka mindig személyes életed függvénye, személyes életed pedig az ihlet önkényének kiszolgáltatott pária. Mert az írás – legjobb esetben is – csak művészet. De a színház – még rosszabb esetben is – mesterség és élet, az antik értelemben vett

igazi *ars*. Mikor a piroskockás kocsmabrosz fölé emelt nagyfröccsel (Tibor szigorúan mindig csak nagyfröccsöt ivott, de azt megszámlálhatatlant) megpecsételték az alkut, úgy érezted, szerencsésebb tevékenységre nem is esküdhettél volna föl. Itt mentes leszel minden hivatali feszélytől, művészettipró küzdelemtől. Ez az a hely, amely kívül-belül művészet. Most egy csapásra egyetlen nap alatt kiderül, hogy ezzel az oly jótékonyan informálisnak mutatkozott szerződéssel tudtodon kívül egy egész hatalmas gépezet része lettél, észrevétlenül „káder”, ha úgy tetszik, ezzel a számodra legrosszabb hangzású elnevezéssel is illelhető, *keret*, akit egy nevetséges kis csoport nevetségesen bírálhat a munkájához távolról sem tartozó, kitalált vétség miatt, s akivel egy nagyobb csoport magát barátinak álcázó önkénye dobálózik. Megvesztegethetetlen. Nem megvesztegethetetlen akarsz lenni. Hanem olyan, akit nincs is miért megvesztegetni. Nem, semmiképpen nem ülsz be az előadásra (határozta el, pedig kedved csakis erre volna), és hirtelen fordulattal azt is eldöntötted, még holnap reggel telefonálsz Árpádnak, és bejelentetted, hogy nem fogadhatod el a neked kínált Robespierre-i szerepet. Vagy itt maradhatsz a színháznál, ahová nem is őáltala szerződöttél, hanem az Igazgatóval kötött kétszemélyes megállapodás révén, vagy magad keresel magadnak más megfelelő tevékenységet. Olyat, amihez értesz, vagy legalább szeretnél érteni.

Mindez már lefelé futva futott keresztbe és haránt szövőlepke-agyadon, miközben hármásával vetted a lépcsőket. Hátha sikerül nem találkoznod senkivel. Ha lehet, észrevétlenül kisurranni ezen a művészbemutatón, amelyen többé nem leszel illetékes belépni, el a nevezetes pad mellett, egy köszönésnyire se állva meg előtte, akárki ülne ott. Aztán lóhalálában le a Dunapartra. Le a rakparti lépcsőkön, leülni a legalsóra, szemben a Gellértheggyel, és nézni, nézni a vizet. Hogy a folyópart mesterséges kőlépcsőin is olyan időtlen pontossággal mérí kicsapó-visszahulló habjaival az időt, mint az évmilliók fövényen.

„Hova rohansz?”,

kapja el hátulról a karodat Peti, aki oly tüntetően – igen, már ott átfutott a fejedben, tüntetően foglalt helyet távol tőled az értekezleten, mintha előre tudná a történéndőket. „Mennem kell öltözni, a végén az öltözőben várlak. Megyünk a Torozóba, mindenki ott lesz”.

Nem, ne várjon téged az öltözőben, dolgod van, az előadásra se tudsz beülni, sietsz. De Péter nem ereszt ki a karjából a lépcsőn:

„Csak nem veszed komolyan ezt a marhaságot?”,

mondja, miközben önkéntelenül neki is a bankancsszerű cipőjére kell néznie, s a cipője orrán oly hozzá nem illően harmonizáló ceignadrágjára, amelyre önkéntelenül, vagy talán mégis némiképp szándékosan a te szemed odatévedt:

„Te, úgy látszik, eléggé komolyan veszed ezt a marhaságot”,

mondod, mire Peti látható kényszeredettséggel veszi elő máskor oly spontán csábmosolyát, amely néhány év alatt a fél várost megigézte. De azért most is kivillant belőle hősiesség.

„Igazán kár rám löcsölnöd a dolgot... itt most ilyen a helyzet, majd megérted”,

és mosolya mellé bocsánatkérően odahelyezi egyik éppoly közkedveltségnek örvendő kézmozdulatát is, tancstalanul széttárva karjait,

„különben: igazán, forradalmi időket élünk... de azért nem eszik olyan forrón a kását... ne vedd a szívedre, az ilyesminek semmi következménye nincs, csak ideológia... Nyugodtan ülj be, aztán megyünk a Torozóba, ott lesz mindenki, a lányok meg akarják ünnepelni a költő hazatérését. Szóval, várlak az öltözőben. *Sans faute!* Most viszont az öltöző vár engem. Rohanok.”

Torozónak azt a koszos kis borozót keresztelték át, egészen közel a színházhoz, egy sötét kis mellékutcában, mely a színház „forradalmi szárnyának” törzshelye lett, vagy kevésbé patetikusan, illetve pontosabban szólva, Tibor szűkebb köréé, amelyhez főként a háború után jelentkező fiatal, veled nagyjából egyívású színészek, rendezőinasok, ügyelők tartoztak. Előadás. Utána Torozó. Evidens. Most mégis az lett evidensebb, hogy se ez, se az. Ebben az inkriminált öltözetben? Gyorsan, és úgy érezted, észrevétlenül kisurrantál a kiskapun.

A pad előtt egy viharosan a nyakad köré fonódó kar állított meg. És az arcod körül szétzuhogó hatalmas szőke sörény. Terike rohant, természetesen késve, öltözni. De azért ott csüggött a nyakadon. Majd kiugrik a bőréből, hogy itt vagy. Nem is tudod, mióta várja ezt a találkozást. Sajnos, rohannia kell. De utána a Torozóban. Nehezen fogja fel, hogy fájdalom, nem tudsz odamenni. Hát hova lehet máshová menni előadás után? Az előadásra se méysz. Máris máshol van jelenésed? Ne legyen! Várd meg a Torozóban! Ha ott nem akarsz, akkor máshol. Neki ma este veled kell beszélnie. Csak kis szerepe van.

„No ná!”,

ezzel az egyetlen apró replikával egyszerre megsemmisítő csapást mérve az összes nagy szerep boldog, de illetéktelen birtoklóira. Nem is olyan tehetségtelen, mint gondolják, gondold. Ő az első felvonás után szabad, oda megy utánad, ahová akarsz. Sejtelméd sincs, miért olyan sürgős neki. Alig ismered, néhány futó találkozás a Torozóban, az egész csapattal együtt. Igaz, az egyik közülük emlékezetes. De nem szívesen emlékszel rá. Mindegy. Úgyse igen tudod, mit kezdj az egész estével. Talán mégis jobb lesz Terikével ülni a rakparton, mint egyedül. Milyen is lehet a rakpart? Még nem is láttad. Hát akkor várod a rakparton, lent a lépcsőkön, a volt Carlton szálló alatt, a volt Dunauszoda fölött.

„Milyen klasszul nézel

ki ebben a strandkosztümben”,

mondja már futtában.

„Nem is tagadhatod el, honnan pattantál vissza. Na csao! Mindjárt jövök!”

A Carltonnak ott voltak a romjai. A Dunauszodának roncsa se maradt. Ez is kellett a háborúnak. A Carlton. Legalább nem fog benne többé a takarítónő egy szép reggelen fiatal szerelmeseket találni a sztrichnin kék görcsével az arcukon. Teljes sötétség. A Carlton romfalán mégiscsak pislákoló egyetlen utcalámpa fé-

nyében a lábad elé gyűrűző hullámok között Pista képe ringatózik. A régi Budapest e legfényesebb pontján ez az egyetlen lámpa ég, mint egy gyászoló örök-mécs. Köröskörül a romfalakról hámló sötétség. Fény csak a lépcsőre terülő hullámok gyémántpor-csillámai. A híd ferdén a vízben ázó traverzei alatt, a kópilér mellett még tömörebbé sűrül a sötétség. A feketeség ott a legfeketébb.

Mennyiszer ültetek itt Pistával. Talán éppen Párizsról álmodozva. Hogy éppen itt is ábrándoztatok róla, az persze, lehet a szálloda-fantom és a sötétségből kicsillanó habok asszociációs csalódása. Annyi biztos, hogy számtalanszor ábrándoztatok együtt a közös párizsi utazásról, azonnal, haladéktalanul, egy napot se késlekedve, mihelyt vége a háborúnak. Hogy milyen is lesz ez a „háború után”? Akármilyen lesz is, természetesen olyan, hogy egyből Párizsba lehet repülni rajta, mint egy léghajón. Ő már mindenestre sosem látja Párizst, és te nem vele láttad meg. A végtelen számú túlélésben számodra az ő túlélése a leg-halálósabb. Ama 41-es október eleji reggel óta minden, ami történt, egy kicsit Pista holttestét temeti még mélyebbre. Mindaz, ami zuhan és omlik, órá zuhan és órá omlik. A háború, a Carlton romjai, és igen, az is, Eszter, a sokszorosán hűtlen és sokszorosán hú Eszter mohón alácsukló szája a Bois de Boulogne-ban a kocsiülésen. Mégse kellett volna idejönnöd. De lábad alatt a hullámok tovább is résztvevően a maguk külön kronometriájával mérik az időt.

Miért? miért nem? a varázslatos spanyol versikét kezded mormolni.

*Sevilla para lozir
Córdoba para morir*

Micsoda dallamos és végzetes versengés a két város között. Az életért. A halálért. Már a két városnév fonetikája is magában hordozza a spanyol nyelv fekete-piros kontrasztját. Ahogy a két oly ellentétes jelentésű ige rímbe pattan, úgy fordul szembe egymással a két városnévben az egyik villanófénye a másik éjszótéjével. Szóval:

*Sevillában áll a bál
Córdobában a halál*

Hiú versengés. Nem inkább a világ minden városában egyszerre áll a bál és a halál? Hiszen ezt is bele lehetne foglalni két ugyanilyen varázsos sorba. Ha tudnád. S azért az is igaz, hogy olykor inkább ebben a városban áll a bál, a másikon meg a halál. Hazulról való távozásod óta először válik kétesse az eleve adott axióma: hogy haza kellett jönnöd. „Nem jobb leende néked ott?”, lehetne egyetlen betűcserével ellentétévé cserélni ezt a vessort is. Mindig ezek a versek! A versben minden igaz lehet. És mindennek az ellenkezője is. Mégis mindig velük akarjuk megerősíteni a magunk ilyen vagy olyan vélt igazát. Holott bennük az is hamissá válhat, ami a valóságban vitathatatlanul igaz. Igazán haza *kellett* jönnöd?

Terike viharosan rádzuhanó hajzata egyszeriben szétszórja a kérdések rádapadó pókhálóját. Alig várta, hogy hazagyere. Hitetlenkedve hallgatod. Persze, nem különösebben fontos, hogy Terike mikor éppen mit mond. De hogy most

itt van melletted a lépcsőkön, a Torozó helyett, ahol pedig a pályájukra valamit adó artistáknak kötelező, vagy legalábbis üdvös előadás után megjelenniük, majdnem annyira, mint magán az előadáson, még akkor is, ha fontosabb dolguk vagy izgalmasabb randevújuk akadna, mint itt ülni veled a lépcsőkön – ennek mégis kell valami okának lennie. De ez az ok se érdekel különösebben. Nem sűrgeted, hogy kitudódjon. Neki viszont, úgy látszik, sűrgős. Alig várta már, hogy beszélhessen veled.

„Tudod, amiatt a ronda éjszaka miatt...”

„Ne is beszéljünk róla. El

van felejtve.”

Igazán semmi kedved nincs erről beszélni. De ő, érthetetlen csökönyösséggel éppen erről akar beszélni.

„Már akkor, másnap el akartam mondani neked... De hát gondolhatod, nem volt olyan könnyű... folyton halogattam... aztán elutaztál...”

„mondom, hogy már el is felejtettem”,

„na látod, éppen azt nem akartam, hogy elfelejtsd, vagy azt hazudd, hogy elfelejtetted”,

„jó, hát nem fe-

lejtettem el, de az egész nem olyan fontos...”

„nekem nagyon is fontos, és szeretném, ha neked is egy kicsit fontos lenne, hogy megtudd...”

„nincs mit megtud-

nom, hagyjuk már”,

megpróbálsz egy mozdulattal egész grandiózus szőkeségét megsimogatni, nem éppen könnyű,

„ne beszéljünk valami másról...? Például Párizsról, vagy arról, hogy mit játszol, vagy a cserebogarak halhatatlanságáról...?”

„nem, én erről akarok beszélni, azóta egyhuzamban erről szeretnék beszélni veled, igenis szeretném, hogy megtudd...”

„mondom, hogy nincs mit megtudnom, ha nem haragszol, mindent tudok, hiszen ott voltam, de az egész nem ér annyit, mindketten tudjuk, hogy ilyesmi mindenkivel előfordulhat”,

„de éppen ez

az, hogy veled nem fordult elő, legalábbis akkor nem”,

„az igazat megmond-

va, máskor sem”,

csúszik ki a szádon, de ezt azonnal meg is bánva, igyekszel visszaszívni,

„de azért bármikor előfordulhat velem is”.

Nem, igazán nem akarsz erről az éjszakáról beszélni. De Terike az utóbbi udvarias korrekciót figyelemre se méltatja, neki beszélnie kell:

„Tudtam akkor is, hát persze, hogy tudtam, hogy nem azért nem kellettem neked, mert nem kellettem, hanem mert úgy nem kellettem, pedig nekem csak te kellettél volna”,

„azért túlozni nem kell”,

„nem túlzok, de igazán, minél inkább marakodott rajtam az a három idétlen srác, annál inkább arra vártam, hogy te fogod magad, véget vetsz az egész rumlinak, és magaddal viszel onnan egyedül”,

„összetévesztesz a Három Test-
őrrel, Mylady, vagy talán Robin Hooddal?”

„ne légy szemét hozzám, hidd el, egy idő múlva már csak azért hagytam őket, mert azt hittem, nem fogod tudni tovább nézni”,

„nem is néztem”,

„tudom, azt is megfigyeltem, hogy mindig, amikor komolyra fordult, kimész az erkélyre, egy pohárral a kezekben, amiből eddig se igen ittál, meg a folytonos cigarettáddal, ami ki se jött a szádból”,

„jó megfigyelő vagy, még a megfigyelésre ennyire alkalmatlan körülmények között is”,

„ne légy szemét, kérlek, ne légy szemét hozzám, esküszöm, miattad történt az egész, ha te nem vagy ott, el se megyek velük, aztán mikor láttam, hogy sehogyse vagy hajlandó, és most már nem is leszel, akkor fütyültem az egészre, *que sera sera*, és akkor hagytam, hogy egymás után rám másszon mind a három.”

„Na, most szépen fölkelünk innen, Terike, elindulunk, és másról beszélünk, azt az egészet pedig egyszer és mindenkorra befejeztük.”

„De én nem akarom befejezni...”

kezdte
volna újra, de már fölsegítetted, belekaroltál, úgy indultatok fölfelé a lépcsőkön.

Kisebb gondod is nagyobb volt, mint az a csúf kis éjszaka, amit akkor együtt töltöttetek az egyik ügyelő-srác lakásán, Palival meg egy ismeretlen fiatal színész-süvölvénnyel, akire már nem is emlékszel, akkor láttad először és utoljára, meg Terikével. Akkor volt, amikor arra a rövid látogatásra hazajöttél. Valamikor éjjel után felbomlott a Torozó törzsasztala, Terikének (akit éppen akkor hagyott el látványosan a színház még mindig szívödöglesztő nagy öregje, akivel egy éve együtt élt) sehogyse akarózott hazamenni. A fiúk a ragadozók szimatával rögtön meglátták benne a röpke prédát. Te meg gyanútlanul velük sodródáltál az ügyelő kis legénylakására. Gyanútlanul? Neked is tetszett Terike, legalábbis ezen az éjszakán tetszett. Egy okkal több, hogy gyanút fogj, és ne csatlakozz hozzájuk. Tudhattad, hogy számodra így még annál is érdektelenebb vagy kínosabb lehet a dolog, mintha Terike egyáltalán nem tetszene. Így meg... Dehát... Igen: így meg... Dehát... Ennél tartalmasabb magyarázatot úgyse fogsz találni rá, miért mentél akkor velük. És minek is keresnél? Már a Torozóban mindegyik alaposan beszívott, Terikét is beleértve. Kiderült, hogy az ügyelőfiú, felkészülvén a történelmőkre, a hóna alá csapott még egy üveggel a Torozó legkomiszabb törkölyéből. Azt kezdték nyakalni. Föltettek egy lemezt. Csak egy széles pergamen ernyőjű kislámpát hagytak égve a szobában. A színésziú tánc közben elkezdte vetkőztetni Terikét. Iromba blúza úgy-röppent bele a lámpafénybe, mint egy pompás éjjeli lepke. Az ügyelő lekérte, és tovább folytatta a

mutatványt a szoknya cipzárának lerántásával. Mindegyik ruhadarabbal a lámpát kellett eltávolítani. Palinak már csak a melltartó lehámozása maradt. A bugyiját – a szégyenlős szemérmertlenség egy széles cirkuszi gesztusával – maga Terike hajította a lámpaernyőre. Lehet, hogy ez volt az első nyilvános sztriptíz a magyar demokráciában. Aztán részegen elterült a díványon. Meztelenségére imbolygó mintákat vetített a blúzon át a lámpafény. A három fiú azonnal körülöngte, mint az éhes darazsak. Három fullánk döfködött körülötte, egyelőre csak kívülről. Egy ideig dühös csapkodással kapálózva hessegette őket magától. Aztán az egyik váratlanul telibe találta. A többiek visszahúzódtak. Vártak a sorukra. Mint a bakák a kuplerájban. Persze, hogy szép csendben ki kellett volna sompolyognod az ajtón. De csak az erkélyre sompolyogtál ki a poharaddal meg a cigarettáddal. Csak akkor lopóztál ki végül a lakásból észrevétlenül, mikor Terike már egy kockás pléddel leterítve, mint akit kiterítettek, mélyen aludt a díványon, a többiek meg a fotelekben csonttalanul lecsüggő fejjel és lábakkal, mint az olvadozó jégcsapok az ereszcsonatornán, vagy Dali cseppfolyós zsebórái a székeken. Ebben a cseppfolyóssá vált hajnalidőben.

„Nem is vettem észre, mikor

túntél el”,

mondja Terike, most már súgva, miközben jobbra fordultok a teljesen néptelen felső rakparton, párhuzamosan a vízzel. Semmi kedved sincs erről a – neki így, neked amúgy, de – mindkettőtöknek dicstelen éjszakáról beszélni. Terike is elcsendesedik. De kiderül, hogy semmi más sincs, amiről kedved volna Terikével beszélgetni. A testét viszont egyre közelebb érzed magadhoz. Aminek érdekében Terike meg is tesz minden tőle telhetőt. A nőknek azzal a sajátos kígyómozgásával, amely séta közben a lehető legnagyobb tapadási felületet keresi és találja meg a mellette haladó férfitesten. Így mentek a sötétben, oldalt természetellenesen, ám jólesően összesimulva, ahogy a sziámi ikrek sétálhatnak. A sötétben, az előttetek tátongó még nagyobb sötétségek felé. S ahol a legsötétebb, ott Terike hirtelen műtéttel eltávolítja köztetek ezt a születési rendellenességhez hasonló összeforrottságot, egyetlen mozdulattal elválik tőled, és szemből rád fordul, mint a repülőgép a kifutópályáról a felszálló pályára. A csókja otthonosabb, mint a szavai voltak. A ferdén vízbe bukó traverzek meg a pillér összefogta háromszögletű nyílásban álltok, ahol – most látszik – összevissza egymásra dobált fahasábok halma sugallta már előbb is a sötétségnek azt a tömörebb, mintegy nagyobb fajsúlyú koncentrációját, amely messziről is látszott. Terike felkapaszkodik a farakás egy fentebbi szintjére, ahol pedig egyetlen ülésnyi síma felület sem kínálkozik. Még a hátának is keres valami képtelen helyet. Onnan nyújtja feléd a kezét.

Ezen a kínpadnak beillő nyoszolyán hanyatt fekvé, meggyötört testére húz. Mint valami penitenciát.

A koromsötétben az arcát se látod.

Csak a fahasábokon széthullt világító szókeségét. Mint egy fejnélküli színházi parókát, amit a szerepétől végre megszabadult primadonna fáradt mozdulattal az öltöző lócájára hajított.

És mintha a teste se volna ott. Puhaságán át érzed az egymásra hányt fahasábok rendetlen lapjait és éleit. Hogy osztozz vele a penitencián?

De Terike váratlan odaadása számodra mégse penitencia. Bármennyire

eszedbe se jutott, hogy ide juthattok, a teste is, mint a csókja, belülről otthonosabb, mint előbb a társasága volt.

Ezt rögtön érezned kellett, mikor nagynehezen feltápáskodva a megdicsőült farakásról, ott álltatok a sötétben, tanácstalanul.

El kellett indulnotok valamerre.

Külön-külön? – ahogy legszívesebben tennéd. Azt mégse lehet.

Együtt?

Csak együtt lehet. De hova?

Jobbra vagy balra?

Főnek vagy lenek? Furcsa módon így jut eszedbe. Abban a *dolce stil vecchió*ban, amelyet már rég elfelejtettél, s amely gyerekkorod óta talán soha többé nem tévedt a nyelvedre.

Mégiscsak haza kellett jönnöd.

De mire?

Kérdeznéd, ha volna kitől. Miközben az imént még egymásba kapcsolt testetek tehetetlenségi nyomatéka szó nélkül elindít benneteket együtt az újabban Belgrádról elnevezett rakparton. A romjaiból már újjáépült Szabadság-híd felé.

Riadtan a nyakadhoz kapsz, hogy a sálad nem maradt-e ott a farakásokon. Szép is lett volna *ex-votónak*. De nem, az eperszínű sál ott csügg kétoldalt a melleiden. Jobboldali szárnyát megrögzött szertartásod mozdulatával átveted a sárga vászoning bal vállán. Most úgy érzed, rajta kívül semmi mást nem hoztál haza.

Párizs, Budapest, Szigliget, Párizs, 1986-1989.

UTÓ-KÖSZÖNET

Színház az egész világ. Shakespeare korában legalábbis annak látszott. Az újabb időkben inkább regénynek látszik. „Az életem kész regény”, vallja szinte minden regényolvasó. Minden regényíró ráadásul még azt is elmondhatja (nem egy el is mondta már), hogy melleleg, az ő élete is regény, csak nem az a regény, amit az olvasó olvas. Egy másik regény. Amit az olvasó nem fog ismerni. Mert nem tartozik hozzá az (éppen szóban forgó) regényhez. És ha mégis hozzátartoznék?

Annyi talán mégis hozzátartozik (*ehhez* a regényhez), hogy a regény írójának (nem tévesztendő össze a regény Regényíróként ábrázolt alakjával!) szégyenkezve kell bevallania: a maga erejéből – több mint félszáz kötet publikálása után – nem lett volna módja e regény megírásának anyagi feltételeit megteremteni.

Ha 1986 februárjában nem tisztelik meg a *Centre National des Lettres* féléves párizsi ösztöndíjával, s ezt követően, 1987 januárjától kezdve, az *MTA-Soros Alapítvány* kétéves támogatásával, ez a regény nem készülhetett volna el.

A regény tehát nem mulaszthatja el, hogy ne csupán formálisan nyilvánítsa köszönetét a fent említett két intézménynek, melyek a mai nagy piacújralfedezés keserű mámorában is józanul tudják, hogy a művészet nem „a piacról él”; hogy a művészet csak belepusztulhat, ha nincs módja legalább részben kivonulnia a piacról.

Párizs, 1989. október 21-én

az erdélyi kertmozi

premier plán: a borostás férfiak

*egy férfi pofacsontjára feszül a bőr
szíján most vág újabb lyukat dereka darázsderék
körmei a múltat gyászolják gyomra jól hallhatóan korog
mintha titkos leadó hívójele lenne
vagy egy véletlenül nyitvafelejtett mikrofon
amiért valaki az elvtársak közül lakolni fog
persze még nem tartunk itt még a férfiaknál tartunk
mindenesetre kitartunk!*

*hősünk – mert hős ő a mi hősünk -
éhes*

*forradalmi indulókat énekelve szökdécsel a múlt
és a jelen egyformán szürke keramitkockáin
ugrándozik a pulzáló peronon hogy meg ne fagyjon
meg akarja érni a jövőt a kommunizmust amikor
minden szép lesz csodaszép és nem lesz hideg
hej te bunkócska te drága! nem unja meg
fújja rendületlenül amíg ki nem vörössödik
arca olyan már mint a feje fölött
megkötözött madárként repdeső zászló
egy állami ünnepről felejtették itt*

vagy állami ünnep közeledne?

*az állomáson még nincs sötét avanti popolo
világosság sincs már egy a jelszónk a béke
pillangók és bogarak fognak hamarosan tobzódni
a légyaszaros huszonötös égő fényében
ha leszáll az est és hősünk mellett felparázslík
egy győzedelmes cigaretta fel fel ti rabjai a
hősünk barátja érkezik egy másik hős
mostmár ketten várják a vonatot hogy egyenesen a
jövőbe röptse őket a megvalósult utópiába
a földre szállt mennyországba
hidakat építsenek vasúti síneket utakat
hogy közeledhessen ama jövő
az is lehet a vonat sej haj fekete vonat
egyenesen hozzánk szállítja őket*

ide a gábor áron térre ahol isten kegyelméből
mihai viteazul lovasszobra már túlélte egy robbanást
a nyolcvanas évekbe a nyolcvanhetes őszbe
érkeznek hamarosan

micsoda időutazás!

micsoda fölemelő érzés lesz nekik
bandukolni a sötétségben bukdácsolni az aranykorszak
végtelen építkezéseinek soha el nem múló törmelékei közt
a kurva életbe bődül el hősünk hát ilyen a jövő?
mindegy az – inti le barátja s cigarettája felparázslík
hát soha nem lesz vége az építkezéseknek?

igen hamarosan megérkeznek

ide hozzánk a negyedik emeletre
ha egyáltalán a pislákoló gyufaszálak mellett
(azok az ötvenes évek eleji gyufák legalább
másodsorra – no jó akkor harmadszorra – meggyúltak!)
leülünk a konyhában spórolni kell a gyertyával
amellett fűtés sincs de örömben hogy ők jöttek
múltunk vándorai és nem az elvtársak akiket
nem várunk ugyan de hivatlanul is mindég megérkeznek
fütyülni kezdem kedvenc áriámat a cirkuszhercegnőből
és meggyújtom a gázt

ha mind a három karika ég
kékes lilásra vert fényben csodálhatjuk egymást
s ők külön a mi időnket – nekik a jövő! –
hát ezért dolgoztunk?!? kérdezi bambán a hős
hát ezért – mondom s hogy megvigasztaljam tele torokból
bömbölöm hogy a szív és az ész

együtt csodára kész

de ez nem jelenti azt hogy egyszer majd később
nem tudom mikor egyszer talán

fel fel ti rabjai a földnek!

a madarakkal és a füsttel

fel!

fel!

vagy győzni fog ügyünk

vagy nem fog győzni

eljött az idő

válasszatok

1987 november 16

Arabeszk

(XIII.)

Mert ellentétben azzal, ahogy első találkozásunkon csak akkor emelte rám a tekintetét, amikor beléptem az udvarra, ezúttal – mint aki órák óta abba az irányba figyel, ahonnan az érkezésemet várja – felállt, mikor kiléptem az erdőből. Egyikünk sem vette le a pillantását a másikról. Bár nem tudtam, hogy tehát ki néz velem most szembe – ami azt jelentette, hogy kiolvastam a tekintetéből: minden úgy van, ahogy az erdészvezető földerítette –, nem vettem le a pillantásomat róla. Úgy éreztem, *akárki* az, aki ott áll, egyedül ő kapcsol hozzá mindahhoz, ami a sorsomat jelenti; (a lány, amíg az akácfaék között meg nem látta őt, a Szentgyörgy-hegyet, a szőlőlevelektől sárga és piros hegyoldalt, az erdő széles fáit nézte, maga elé idézve a sötétedő horhost, a mohával borított kis fahidat; önmagát is látta, amint lebegő fehér kendőjével áthalad rajt, s az egészet olyanmódon magához tartozónak érezte, hogy mikor észrevette a férfit, megrémült a gondolattól: mindezt elveszítheti a következő percekben, amikor belép az udvarra, odaér mellé és neki ki kell mondania az első mondatokat).

Egyikünk sem szólalt meg. A némaságunk telített volt, annyiféle ismeret, erő és vonzás működött benne, amennyi elég volt ahhoz, hogy mindazt, amit a kettőnk közötti kapcsolat magába foglalt, fölhúzza a mélyből, (mind a kettőjüknek az volt a fontos, hogy ezt a percet sikerüljön áthidalniuk, a tudomásul nem vétel ne indítsa el bennük máris a távolodást). Elővettem a kulcsokat, az együttlétünk kialakult rendje szerint nem a házhoz, hanem a nyári konyhával egybeépített kamrához indultam, miközben ő ugyancsak, ahogy már kialakítottuk, a maga kulcsaival a ház ajtaját nyitotta ki.

Nem láttam, mit csinál, de miközben három fahasábot kivittem a rönkhöz és hozzákezdtam az aprófa elkészítéséhez, biztos voltam benne, hogy mint más-kor, az ajtó mellé készített gumicsizmájába bújjik, leakasztja a belső fogasról azt az elől tenyérszerű helyen olajfoltos vattakabátot, amelyben mindig hozzálátott a kályha kitisztításához. Újabb hasáb fáért mentem, elhaladtam a nyitott ajtó előtt, láttam, hogy a kályhánál térdel, a rongyszőnyegen, a szeneslapáttal kaparja ki a hamut, az ócska vödörbe gyűjti, amit később én ürítek majd ki a díófa tövében (mindennek megvan a helye, a zöldség-hulladék, a tojás-héj, az ételmara-dék a szőlőbe, a száraz kenyér a szomszédok disznóóljaiba, az olajos újságpapír a tűzifa melletti zsákba, a venyige a komposztálóba, minden egyéb az összege-reblyézett, vasvillával az udvar sarkába hordott, elégetésre váró falevelek kupacába kerül, miként a nem messzi kistemető is a megszokások szerint terjeszke-dett, előbb csak a horhosra nyíló oldalán bontották le a drótkerítést, később be-járatát is tágították, s ez mind jó volt így, hiszen föltartóztathatatlan mozgások-ról adott hírt, amelyek tartósabbnak bizonyultak a csendnél, a szürkületnél, a

szél elcsitulásánál). Vera kitisztította a tűzteret, fölszabadította a kéménylyukat, meggyújtotta és a kéményhuzatba tolta az újságpapírból csavart fáklyát.

A néma együttlétben elvesztek a tárgyak (holott éppen azok közvetítették az együttlétet), a közös jelenlét vette át a szerepüket, mintha az érzékek keresték volna a tárgyasulás formáit, a közelítés, érintkezés, távolodás összhangzásában, miközben mindketten tudtuk már – anélkül, hogy még mindig akár egyetlen mondattal közölt volna valamit földérintő útjáról –, hogy itt nem apa és lánya rakja meg együtt a cserépkályhát. Bizonyára éppen ezért nem volt a közös tevékenység mögött semmi homály. Végre mind a ketten bizonyosak lehettünk abban, hogy mik *nem* vagyunk egymás számára, s bár ez korántsem biztosított arról, hogy tudjuk, kik vagyunk, ám a kapcsolatok végül is azt jelenthették, amit jelentettek, bárha annyiszor hittük már ugyanezt, de most már nem maradt több esély valami újabb ismeretlen föltárására közöttünk. Befejeződött az utazás, amelynek első és utolsó szakaszát együtt tettük meg.

Három óra volt. Október végén ilyenkor a legnyíltabbak a fények – kék volt az ég, a nap Szigliget felől sütött –, minden zugba eljutnak; pontosan látható a Szentgyörgy-hegyen a lengyel-kápolna, pontosan látható a Gulács északi oldalán a rozsdásodó lombok között kopaszra mart sáv; még a közeli fák kérgén mászó hangyák is láthatók, megkülönböztethetők a diófák barnuló levelein a fekete foltok, elkülöníthető a kajszi már hulló sárga és a cseresznye még zöld levélzete, miközben a krizantémok kemény bimbója fölnyílik, és az egyenes szárú pompondáliák szirmai már rohadni kezdenek; a cinkék a tetők közelébe húzódnak és a léptekre sem rebbennek azonnal föl, a megvilágításban nincs várakozás, mint hajnalban, elmúlás, mint alkonyat idején, kitágul a pillanat a megtörtént és a lehetséges között.

Már pattogott a tűz. Az udvart hosszú árnyékok szabdalták föl. Azt mondta, nem akar addig jönni, amíg mindenek utána nem járt, és nem rendezte el magában, amit megtudott. Úgy nézett rám, mint aki várja, hogy megkérdezzem: „és elrendezted?”; nem kérdeztem semmit, még azt sem, hogy mi az, amit megtudott. Felesleges lett az, hogy kinek tekintjük egymást, de az úrt, ami kettőnk kapcsolatából megmaradt, kitöltötte a jelenlétünk. Úgy tettünk, mintha azok, akik vagyunk, most találkoznának először. Voltak közös titkaink.

Átment a másik szobába. A munkaasztalomon a könyveim és a jegyzeteim mellett ott voltak egy kis mázas tálkán a filctollai, a ceruzái, két félig kinyomott temperatubus, két ecset, úgy, ahogy otthagya őket. Hirtelen beszélni kezdtem róla, hogy az elmúlt hetekben meddig jutottam el a környezetromlás adatainak összesítésében, de abbahagytam, messziről hallottam a saját hangomat,

(a férfi elfordult, úgy érezte, hogy még a tekintetével sem befolyásolhatja, nehogy az talán bizonytalanságból, iránta érzett részvétebből, netán elkeseredésből, indulatból – ki tudja – gyűlöletből, fájdalomból, hazugságként mondjon ki bármit. A szabadságát akarta visszaadni, egyben a maga számára is biztosítani a befolyásolhatatlanságot, amit persze ezzel a határozott és szánandó mozdulattal ő maga befolyásolt, kinyilvánítva, hogy a másoknak való örökös kiszolgáltatottság és az állandó önvédelem között nincs más alaphelyzet a számára. Kiment a házból, elindult a szerszámoskamra felé, kényszerítve magát arra, hogy folytassa, amibe az előző nap belekezdett. Ezzel is alkalmat adva a lánynak arra, hogy magára maradván azt tegye, amit óhajt.

A diófához vitte a létrát, még volt két korhadt ág, amit le kellett fűrészelnie. Azt már tudta, hogy milyen az, amikor valakitől elszakítják, amikor elveszti a reményt, hogy azt, amit elragadtak tőle, visszaszerezhesse, de arról még nem volt tapasztalata, hogy milyen az, amikor a veszteség érzését is elrabolják tőle. Arra gondolt, hogy a gyermekéről azt sem tudja, lány volt-e vagy fiú; de maga a kérdés is abszurdum lett attól, hogy még arról sem lehetett tudomása: élt-e akár egyetlen másodpercig a gyermeke, vagy holtan született meg. Ha már minden így történt, legalább soha nem okozott fájdalmat – a nem létező gyermekének –, nem kellett neki elszenvedni semmit abból, ami az ő életével volt kapcsolatban.

A lány az ajtóból nézte. Jó volt így állni nem is a szobában, amit – bár almát sosem látott bent, és a kályha is hibátlan volt – mindig alma- és füstszagúnak érzett, de nem is kint az enyhe szélfúvásban. Olyannak látta a férfit, mint amikor a szánt hajtotta az őzek etetőjéhez. Akart végre mondani valamit neki, szerette volna kimondani azt a pár szót, odadobni a térbe, amit ők ketten együtt jelentenek, amelyben benne van a diófán, az udvaron, a szobák langyos homályán túl a Kolumbusz utcai ház ugyancsak hozzájuk tartozó kertje, amit azért nem volt nehéz együtt érezni mindazzal, ami most körülvette, mert a szavakat, amelyeket mondani akart, a nevelőapjától hallotta, mielőtt útnak indult: az, ami ővele történt, az miattad történt vele. S amikor most végre ő is kimondta ezt, ugyanaz volt a válasz, amivel reggel a nevelőapja folytatta: de erről nem te tehetsz. A férfi így, ezzel a válasszal (anélkül, hogy tudatában lett volna), részese lett hármuk közös együttlétének. Nem azért, mert megbocsátás is volt a hangjában; az a néhány szó azt jelentette, amit jelentett: ő nem tehet arról, ami történt, s mi más ennyi, mint az, hogy *nem ő tehet róla*.

A férfi olyan tevékenységgel foglalta el magát, amely egyáltalán nem volt sürgető, hiszen az üres hordók letörölgetésével, a dróton befüggesztett leégett kénlapok kiemelésével még várhatott volna; de csinálta, hogy ne kényszerüljön beszélgetésre. Tudta, hogy Vera a küszöbön áll és figyeli őt, várja, hogy mondjon valamit, mégis úgy tett, mint aki tudomást sem vesz róla. Nem mintha ezt valami elégtételnek szánta volna, sőt érezte közben a hiábavalóságot, azt is, hogy ennek a hosszú némaságnak, mint valami elnyújtott gyásznak, ő lesz a vesztese, mégsem oldódott föl benne az idegenség, amiben az volt a nyugtalanító, hogy tudta, magára erölteti csak. Mikor a pinceajtót bezárta, döbrent rá arra, hogy valójában mi történt: nemcsak az derült ki, hogy nincs lánya, nem is volt sohasem, hanem az is, hogy ezentúl együtt őriznek a kettőjükre tartozó titkokat; mindaz, amit *csak* ő ismert meg, nem választható már el attól, ami *csak* Verával történt. Szembefordult a lánnyal. Ugyanazt a homályt látta a tekintetében, amit a lány is látott az övében (a menekülők néznek így körül, hallják a neszeket, az üldözők lihegését a tarkójukon érzik, de sehol senki, hol vannak?, vannak-e?, akárhol fölbukkanhatnak). Később pontosan látta az utat, ami abban a pillanatban a ház ajtaja és a pince ajtaja között mint bejárando táv megjelent előtte, és látta magát is, amint elhalad a lány mellett, belép a házba, villanyt kapcsol, nem gyullad fény, megint a tapolcai centrálé, mondja, legalább megszólaltam, érzi, végre megszólaltam, jókor jött ez az áramkihagyás, mert legalább kimondhatott néhány szót, és a lányban is föloldotta a dermedtséget az, hogy csinálnia kell valamit, gyufát hozni a nyári konyhából, a gyertyát az öreg gyertyatartóba helyezni, meggyújtani, az asztal közepére rakni); leültem a fonott székre, Vera behúzó-

dott a heverő sarkába; szeretett így ülni, a falhoz támasztva hátát, párnát gyömöszölve a dereka mögé.

Egy idő után fölálltam. Bort töltöttem. Nem sokat láttam az arcából. A poharat nyújtó kezem hozzáért a kezéhez. Ahogy léptem, változott a falon az árnyékom formája, ismételte a mozdulataimat, mikor a számhoz emeltem a poharat, szimmetrikusan követte a karomat az árnyékkar. Betakartam egy pokróccal a lábát, visszaültem.

Eltelt egy óra.

Lassan hűlt ki bennem az érdeklődés. Nem az iránt, amit elmondhat, az iránt, hogy bármit is mond, annak lehet még szerepe közöttünk. De a folyamatos kiszáradásban – nem is kihülés volt tehát, hiszen a kályhában izzott a parázs, ő pokrócban ült, én ittam még egy pohár bort – mintha kiformalódott volna közöttünk egy ösvény. Nagy volt a mozgás ezen az úton, utazás, felszámolás, visszabontás, mint valami flash back, amíg a hangokból már csak zörejek maradnak, aztán a zörejek is szaggatottá válnak, néma jelekké; kihűlt a szoba, száradtak bennem a kapcsolódások, pattantak, szétszakadtak.

Verát metszetekben láttam, egyik változat sem volt az, aki úgy ült szemben velem a heverőn, mint aki be akar préselődni a párnák közé. Az egyik metszet elmozdult arcél volt, ámde köztem és a vonásai között csekély volt a távolság, ugyanis abból az arcból csak annyi mutatkozott meg, amennyit a karomban tartva őt láthattam belőle; inkább a mozgás volt érzékelhető, ahogy előre kap, hadonászik, nyilván a fényképezőgép felé, amely megörökített kettőnket, olyannak, amilyenek azon az Újpesti rakparti lakásban készült fotón vagyunk láthatók. A másik metszetben mintha a fürtjei átnedvesedtek volna a hőeséstől, a hó a Széchenyi téren hullott, egyszerre közelítettük az arcunkat egymáshoz, néhány hajszál az ajkamhoz csapódott. Hosszú idő telt el. Leégett a parázs. Nemsokára kihűl a szoba is, gondoltam, talán aludtunk is közben, ő a párnák közé fészkelve magát, én hátradőlve a széken. A cellában volt ilyen hideg (hidegebb), főképpen Vácott, de azért a többi börtönben is. Már ott is csak úgy tartozott hozzám, mint egy illúzió, lám, ha ő nincs, akkor soha nem tartóztatnak le. A gondolat végigjátszotta bennem nyers játékát. Ez a hideg a lábam és a derekam felől – és nem volt képes megmozdulni, hogy felizzítsa a parazsat a kályhában, mert a töredékekben és visszajátzásokban, amelyekben ellenőrizhetetlenül áradtak tudatába az emlékei, elvonult előtte az élete; [én pedig néztem, ahogy ül a széken, ahogy elalszik, ahogy kiegyenesíti a felsőtestét, mikor felriad.

Mintha valami mélységből próbált volna a mozdulattal kiemelkedni, amelynek mind a ketten az alján voltunk. Hányszor éreztem már, hogy süllyedek, de ez most más volt: elérkezett valaminek az ideje, megszilárdultak a sejtések, kiveszttek a feltételezések, ami persze nem jelentette, hogy ne éreztem volna azt, *mintha* most kezdődne el az életem, a hidegben és a némaságban. Az ablak keretében a szoba sötétjénél mélyebb holdtalan éjszaka, egy nem szabályos vonal – talán a szádfüggöny széle – hullámozott, de mitől, hacsak nem az eresztékeken beszivárgó légmozgástól. Takaróvá sűrűsödött a sötétség, körülvette a széken ülő alak fejét, mintha valami csíkos leplet (fekete feketével) borított volna magára. Keze összekulcsolva az ölében. De nem láttam belőle semmit. Én ültem így a takaró alatt összekulcsolva két kezemet, a hátam mögé gyömöszölt párnáknak dőlve, és a másik takarót a vállamról még följebb a fejemre húzva, kissé előre-

görnyedve; s talán mert én így ültem – habár most már semmit sem láttam belőle, mert még az ablak sem adott a sötétségnek feketébb mélységet –, mégis úgy képzeltem, hogy ő is ugyanígy ül, akárha egy minden dimenziót eltüntető spanyolfal előtt.

Minden vonal érzékelhető volt, még a mozgások is, holott moccanatlanul ülünk – ősi dermedtség – az anyaméh forró sötétségének ellentétéként. Közben elszunnyadtam néhány pillanatra, nevelőapám kezét éreztem a kezemen, szokatlan volt, hiszen kézenfogva nem haladtunk már legalább tíz esztendeje, de most így mentünk, valahol a hatodik kerület öreg utcáiban. Sohasem mondta el – nehezteltem is rá ezért –, hogy évenként egyszer, a zsidó újév napjának idején felkeresi első feleségének a szüleit. Miért nem mondtad el? Maga se tudja, de ez az igény olyan mélyen él benne, emlékei áthatolhatatlan hálójában, hogy soha senkivel nem tudta megosztani. Még a nevelőanyámnak is csak annyit mondott ilyenkor, „hát akkor most elmegyek hozzájuk”, a nevelőanyám ennyiből is tudta, hová indul, s – ami a legmeglepőbb volt – megállt előtte, két kezét összeillesztve egy pillanatra a feje fölé tartotta. De mi ez, és ő kitől tanulhatta? Gyermekkorában látta valamelyik zsidó szomszédjánál, vagy a barátnője szüleinél talán, a péntek esti ima után? De akkor is, hogy jön ez hozzátok?

(A nevelőapja akkor beszélt erről először, miután ő – egy éve – eljött az erdészházba. Akkor engedett a kérésnek is, elvitte magával az első felesége szüleihez. Az öregek nem voltak otthon. Templomba mentek. A fiú is velük volt, és kérte, hogy menjenek az öregek után. A Dohány utca és a Rumbach Sebestyén utca sarkán találkoztak. Nevelőapja bemutatta őket. Mind a két öregember megcsókolta Verát kétoldalt az arcán. Te jó isten, gondolta, penészszaguk van, és ezek most az unokájuk helyett csókolják meg. A fiú meg úgy nézte, mintha irigyelné, s ő tudta, hogy – „amilyen hülye” – mi az, amiért irigyel. Mintha valami szerencse érte volna azokkal a fonnyadt, hideg csókokkal. Mikor elindultak az öregekkel visszafelé, Pista azt mondta: bocsánat, de szeretne bemenni a nagytemplomba. Megint csak esettanulmány vagyok a számára, gondolta Vera, persze, hogy az, mert este már az ő lakásán, kinyúlva a heverőn, miközben a lány rántottát sütött és az olajszag előntötte az egész harminchárom négyzetmétert, azt mondta, hogy Beckett-re készülnek, egyszer talán mégiscsak kijuthatnak az európai amatőr színjátszók fesztiváljára, az elmúlás és megkapaszkodás kifejezésére keres valamiféle attraktív beállítást (hát ő így beszélt), igen, túlburjánzó látványt, a teljes lefosztottság, a nemlétezés kifejezésére; bölcséletileg a megbékélést és a gyónást, verbálisan a némaságot; tudod, mondta, az a gyönyörű kopárság a templom belső terében, belép az Idő barbársága, rituálisan és cinkosan; tudod ugye, hogy a gyászimat tizenegy hónapig kell mondani az emlékezéshez és a megtisztuláshoz, mert a gonoszok fölötti ítélet tizenkét hónapig tart; azonkívül egyedül ez a gyászima az ára annak, hogy a túlvilágon szétépjék a súlyos ítéletet, és ezzel az imával még az árva is elismeri az ő árvaságát, mert elismeri az isteni cselekedetben az igazságosságot. Kiment a konyhába, megették a rántottát, kicsit sótlan volt, a lány azt mondta magának, te hülye piccsa, hát mért nem szódsz meg, ott a sótartó, még csak föl se kell állnod, csak belenyúlni a két ujjaddal; ámde képtelen volt rá, hogy odanyúljon a sótartóhoz. Émelygett az olajszagtól, mintha talán terhes lennék, pedig szó sem volt róla, és éppen elég olajszagot éreztem már éppen elég konyhában), most is az orromba hatol, pedig

itt a lehűlt házban legfeljebb a tűzre dobott gallyak szagát érezhettem; persze már azt sem, mert a tűz leégett, parázs sincs, reggel majd újra be kell gyújtani.

Fölrriadtam. Ott ül a széken, nem tudom, alszik-e vagy ébren van, ő sem tudja, alszom-e vagy ébren vagyok, mintha a fejére húzott imaköpeny lenne rajta a sötétség, mintha a fejemre húzott imaköpeny lenne rajtam a pokróc, nem én vagyok a hülye picca, hanem Pista egy nagy fasz, hogy nem itt kereste azt az „atraktív beállítást” – most már nem is keresi többé azon a tájon, amerre én járok –; kiért ülünk itt a hidegben, némán virrasztva át az éjszakát, mert ha én óérte, ő pedig értem, akkor talán helyben vagyunk, akkor ez az elnémulás a kettőnk közötti szálak szétszakadásának, a hazugságok elpusztulásának a csendje.

Nem gondoltam arra, hogy ő most mit gondol rólam és mit erről a csendről. Fölláttam. De az, hogy nem számoltam a gondolataival, azt jelentette, hogy el sem tudtam képzelni, másképp érez arról, ami az elnémulásunkba burkolódzott, mint én. Eggyé kellett válnunk az érzésekben, legalábbis föl nem tudtam volna fogni, hogyan lehetséges különben, hogy együtt szabaduljunk meg az összetartozásunk hamisságától. Márpedig ez történt. Eltöltött annak az érzése, hogy akkor ez most közös felszabadulás. Minden öröm nélkül. A tisztánlátás sávja azonban nem volt hideg, talán mert túljutottunk a hajnalnak azon a pontján, amikor legjobban alászáll a hőmérséklet. Még mindig sötét volt, bár úgy láttam, hogy az ablakon túl a derengésben megindult a hóesés – mint valami lecsapódás, a feszültségek csúcspontján, oldódásként, játékos függönyként, amely föltárja az új mozgásokat –, mintha könnyű redők lebegnének az udvaron.

Láttam magam, mint egy alakot, aki odalép hozzá a sötétben. Annyira vágyódtam rá, hogy most mindent az ő érzéseivel kövessek, magamat is tehát, amint közeledek hozzá és megállok előtte; láttam magam, amint végigsimítottuk egymás arcát, amint egyszerre indul el a kezünk, az ujjai a homlokomról az arcomra csúsznak; láttam mindezt, és kívántam, hogy ugyanígy lássa ő is a sötétben. Nem mertem megmozdulni. Attól féltem, hogy egy kis moccanás is elriaszt valamit; (valójában nem tudta, minek az elvesztésétől tart, milyen további kifosztástól; úgy érezte magát *benne* a csendben, hogy maga a történet a csend; a szavak máshol vannak, az elcsendesülés partján maradtak, holmik, kacatok, kellékek útszélre vetve, az erőltetett menetben, minden folytathatatlan, csak ez a csend nem, most már ez a történet és a kifejeződés. Elindulni sem lehet belőle, csak benne; tágul, folytatódik: helyszín; minden hamis, ami nem csend; ezért tartott attól, hogy minden lépés elriaszt valamit. Hogyan lehetne követni, gondolta, miközben a férfi föllált és kiment a szobából.

Föllált. Kiment utána. Bár az éjszaka végén bizonyos volt benne, hogy hullik a hó, most nem lepte meg, hogy tiszta, napos a reggel. Visszament, kezét mosott, száját mosott, nézte az arcát a fürdőszobai tükörben. Sima volt, de ezzel nem érezte ellentétesnek, hogy mégis minden vonást élesebbnek lát. Megöregedtem, ez volt az első gondolata. Semmiben nem volt olyan biztos, mint ebben: sok év telt el. De nemcsak az elmúlt esztendői tartoztak őhozzá, másokéi is.

A férfi anorákban állt a diófa alatt. Ő is fölvette a fogásra akasztott vattakabátját. Elindult mögötte. Elérték a szélső fákat. Elérték a horhoson átvezető palólóhidat, ahol először látták meg egymást) megállt. „Meddig?” Nem azt kérdezte, hogy meddig menjünk együtt, csak így kérdezte: meddig? Ez annyi mindenre vonatkozhatott, hogy úgy éreztem, nem is szó hangzott el, hanem a csend tör-

ténik tovább. „Mindegy.” Láttam rajta, örül annak, hogy ezt válaszolom, mert ő is úgy gondolja.

A hegyoldalt összemosta a fől szálló pára az éggel. Megkülönböztethetetlen volt, hol végződik a fátyol, hol kezdődik a felhő, de ez nem tette azért átláthatatlanná a formákat; sejtés, várakozás, árnyékok nem szerepeltek (cáfolhatatlan volt a tér dimenziójába merevedő csend, a pillantás töredékidejében ért el hozzá a *hang*. Nem a szó, mert a jelentés kizárólag a *hang* volt, mint némák között a kéz mozdulata, a fejbólintás, de ez mintha mindent magába foglalt volna, mert a hang maga a szeretet volt, mint valami, ami tehát azért tapasztalható, miközben egymásba karoltak), azt hiszem, először én őbelé, bár lehet, hogy a mozdulata megelőzte az enyémet.

Pedig eljött az ideje annak, hogy akár meggyűlöljön, legalábbis szabadulni akarjon tőlem. Így haladtunk tovább, de nem mertünk egymásra nézni. Mintha most mások lennénk, mint akik eddig voltunk, és közösen őriznénk valami titkot, amit nem fedünk föl, de tudjuk, hogy megosztottuk egymással.

Megállt. Most ugye csak azért vagy itt, azért jössz velem, mert én már kész vagyok. Olyan hangon mondta, mintha az én gyengeségem volna az, hogy ilyesmit érezhettek. Azt feleltem, hogy nem gondoltam erre, inkább arra, hogy én vagyok kész. Azt is meg akartam még mondani neki, hogy mivel tehát nem vagyok a lánya, a szereteten kívül más már nem kapcsol össze bennünket. Úgy éreztem, hogy ha ezt képes vagyok megmondani, akkor véghezvittem azt, amit szeretnék véghezvinni.

Megmondtam.

Azt felelte, hogy ennek a tudását ő is érzi, de azt is érzi, hogy ez mégsincs így. Mi? Az nincs így, hogy a szereteten kívül semmi köze nincs hozzám. Miért? Bizonyára azért, mert ahhoz, hogy így érezze, el kellene felejtene az életét. Persze, mondtam. És ha erre nem képes, akkor nem olyanak érzi a szeretetet, mint én. Hallgattam, aztán kicsúszott belőlem, hogy ez a szeretet talán másféle szeretet, mint amit megismertünk, miközben egymáshoz szoktattuk magunkat. És közben azt gondoltam, milyen hosszú utazás is volt ez az összeszokás, mindig kétséges maradt, hogy felébred-e bennem az az érzés, amit ő érzett irántam, s ezért elvárt a részemről is, milyen sokáig meghatározhatatlan volt hozzá a kapcsolatom, egészen addig, míg csak el nem érkezett az észre nem vehető változás pillanata, amelyben elfogadtam őt az apámnak. És ahogy most kimondtam, hogy ez a szeretet, azt hiszem, talán *más*, védtelennek éreztem magamat. Valóban mindent el kellene némítani, minden hangot?, és elfelejteni minden képet?, nemcsak a régi fotókon megörökített különféle anyagú szoknyák és blúzok, karosszékek, kertibútorok, fátylak, vásznak képét, a fiókokba zsúfolt leveleket, érméket, szelencéket, születési bizonyítványokat, hanem a találkozásokat, az együttléteket – mindenkivel –, az érzéseket, amelyek (hitelesek) voltak, miközben a forrásuk hamis maradt?

Később, mikor visszagondoltam ezekre a pillanatokra (sohasem úgy, hogy látom, amit látok – őt –, észreveszem a pillantását, amint észreveszi a pillantásomat, felfedezem, hogy felfedez valamit), sohasem az arcát láttam, mindig ketőnket láttam, amint állunk az ösvényen, összekarolva, így fordulunk egymás felé, aminek következtében olyan közelségbe kerültünk, mintha átöleltük volna egymást, s ezért a fejünket kissé hátravetettük – egyszerre mindketten –, hogy

jobban láthassuk a másikat. A felidézés közben jöttem rá, hogy ez a mozdulat azért nem fejeződött be, mert nem voltam képes rá, hogy mindent, ami hozzám tartozott, újra, újra, újra, újra, újra, újra, újra, újra és újra meg nem történtként cipeljem tovább.

Sándor Iván regényének közlését ezzel befejeztük. Az Arabeszk teljes szövegét a jövő esztendei könyvhétre a Magvető Kiadó jelenteti meg.

ARATÓ KÁROLY

Ágról elszabadult levélen...

*Csigák araszolnak nedves fűvön,
akár felhórongyoktól
sikált égen a nap,
vagy perceim a jégtükör időn.
Lánynevet mormolok – kiét?
Talán a tiédet, talán másmit,
egy napjaimban
fejjel lefelé alámerülő
nőét talán,
ahogy Ádám Éváét, visszanezve,
már kívül az Édenen.
Illeszkednek a részletek:
tegnap a mához,
gomb a kabáthoz,
kicsiségem a sorshoz –
ó, szemlehungva látom élesen
horpadó, csikaszt terepem,
ágról elszabadult levélen
utazom fölötte
valami érezhetetlen huzatban,
örökös széljárásban,
pörögve múltban és jövőben,
ifjan és öregeen.*

MŰVEK ÉS EMBEREK

Romániai szemle VII.

1990. július 30-án – másfél hónappal a hírhedt bukaresti június 13-15-e után – ezt kiabálta mintegy 5-6 ezer ember Kolozsvár központjában: „Şase luni minciuni”. A „Hat hónap hazugság” magyarul nem rímel, illetve nem skandálható olyan jól, mint románul, a lényege azonban anyanyelvünkön legalább úgy alátámasztható, mint a többségi lakosság nyelvén. („Az állam nyelvén” – mondanák, mondják sokan.) Vitatkozni legfeljebb azon lehet, hogy a hazugság idejét hat vagy hét hónapra tesszük, vagyis már januártól vagy csak februártól számítjuk. (Egyébként van, aki úgy hallotta az utcán, hogy „şapte”-t, azaz hetet kiabáltak.) Egyesek számára csupán márciustól, a marosvásárhelyi botos-láncos, tehát véres eseményektől errefelé vált nyilvánvalóvá a történéssorozat, mások „új időszámítása” a bukaresti június-közepi napokkal kezdődik.

Ha eseménytörténetet – kortársi történelmi kronológiát – próbálnék írni, megtoldva azt némi kommentárral, most talán könnyebb dolgom volna, amikor az összefoglalás és jellemzés szándékával szeretném bemutatni (pars pro toto) az 1989. december 22. utáni romániai sajtót. Persze, nem napokat, nem heteket, hanem legalább hónapokat venne igénybe az újraolvasás és jegyzetelés, az egyes leírások szembesítése. Akár előzetesen (pontosabban: előismeretek birtokában), akár az „utóélet” ismeretében tisztázni kellene, kinek miben lehet hinni és miben nem. Mármint az újságok, újságírók közül. Ugyanis már meglehetősen korán kialakult a Front-lapok (az ún. FSN, vagyis a Nemzeti Megmentési Front lapjai) s az államhatalom körein kívül elhelyezkedő pártok, illetve pártlapok közti „munkamegosztás”. Nagyon régen volt – úgy tűnik, hogy a történelem előtti időkben – az a december 23-i nap (1989-ben), amelyen részben (nagyobbrészt) a diktatúra alatt kialakult keretekben jelentkezett az új (az állítólagosan új) hang. Ekkor jelent meg – már nem mint központi kommunista pártlap – a *Scînteia Poporului* (A Nép Szikrája) első száma. Én csak ezt az első számot őrzöm – annak idején hosszú sort álltam érte, akárcsak a mi kolozsvári új lapjainkért, a *Szabadság*ért s az *Adevărul în Libertate* korai számaiért (míg egyre világosabban nem körvonalaződött, hogy amiért az utóbbit is Kolozsvárt szerkesztik, aligha indokolt a többes szám első személyű birtokos személyrag használata – hiszen nem értünk, hanem ellenünk szerkesztik). A sajtótörténészek majd megírják, hogyan folytatódott – folytatódik? – a régi *Scînteia* öröksége más bukaresti napilapokban (függetlenül attól, hogy a hajdani *Scînteia* Házban, mai nevén a Szabad Sajtó Házában, vagy egy kicsit bennebb, közelebb a városközponthoz honol az új szerkesztőség); a *Scînteia Poporului* ugyanis egészen rövid átmeneti jelenség volt, az *Adevărul* viszont helyettesítheti anélkül, hogy címébe iktatta volna a „szabadságot”, mint a kolozsvári román „független” újság, amely a „Vatra Românească” mellékleteket hónapok óta gondozza), Darie Novăceanu (spanyolból) műfordító költő, publicista irányítása alatt. Ez év áprilisától versenytársa akadt a *Adevărul*nak: a Front hivatalos napilapja, az *Azi* (Ma) természetesen a központi hatalom első számú sajtó-képviselője. Itt kell megemlíteni a *Tineretul Libert*, amely most – a fejléc alatt olvasható szöveg szerint – a KISZ központi lapjából „minden romániai fiatal független napilapja” lett, szellemében azonban továbbra is (a nacionalista, magyarellenes könyvei révén szélesebb körben ismertté vált regényíró) Ion Lăncranjanhoz hű.

Elsődlegesen román nemzeti irányulása ellenére más politikai színt jelent a *Dreptatea*,

a Nemzeti Parasztpárt által kiadott bukaresti újság. Az 1990. február 5-re keltezett első szám első oldalán a jeles költő Ioan Alexandru *Iuliu Maniu* című verse, valamint az irodalomtudós Adrian Marino publicisztikája olvasható a rendszerváltásról. (Van kolozsvári hetilapjuk, a klasszikusnak számító prózaíró, Ion Agârbiceanu által 1919-ben alapított *Patria*, amelyet most az irodalomkritikus Virgil Ardeleanu szerkeszt.) A Nemzeti Liberális Párt lapja a *Viitorul* (A jövő) címet viseli; 1990 tavaszától jelenik meg újra. (Nekik is van Kolozsvárt hetilapjuk, az *Ardealul*.) Valamennyi eddig felsoroltnál jóval népszerűbb a *România Liberă*, amely 1989 decembere előtt is a legolvasottabb országos napilap volt. (Jóideig Octavian Paler szerkesztette.) Híryanagában és publicisztikai szintjét tekintve az újság-kategóriában ma is őrzi vezető helyét. Jellemzésül egyetlen mozzanatot említek: márciusban, áprilisban a lapcím mellé kiemelten ez a jelmondat volt olvasható: „Somnul națunii naște monștri” („A nemzet alszik – szörnyek születnek”). Mintegy igazolva ezt a jelmondatot, a júniusban Bukarestbe invitált-szállított bányászok igyekeztek is szétverni a *România Liberă* szerkesztőségét...

Mínthogy azonban nem eseménytörténet rekonstruálására vállalkoztam, itt abba is hagyom az újságok jellemzését – nem térve ki a vidéki (megyeközpontokban kiadott) lapokra. Bár például a marosvásárhelyi *Cuvîntul Liber* (Szabad szó) megérdemelné az ismerttetést, hiszen rendszeres („vátrás”) uszításával fontos szerepet játszott a marosvásárhelyi összetűzések, a tragédia kirobbantásában s a feszültség további fenntartásában. Ami az ilyen irányú szerepvállalást illeti, „rangosabb” fórumokat is idézni lehetne – például a *Viața Capitalei*, (A főváros élete), amely „társadalmi-kulturális”-nak nevezi magát, s ennek megfelelően olyan kiváló tehetségű írók is fel tud sorakoztatni hasábjain (sajnos, az uszításban is!), mint a novellista, regény- és drámaíró Fănuș Neagu; a hetilap alapemberei közül kiemelendő a főszerkesztő Mircea Micu (aki már több mint egy évtizeddel ezeltől sikeres magyargyűlölő történeti színdarabot írt és adatott elő a kolozsvári Nemzeti Színházban) és maga Lancranjan. Rajtuk is túlsz – vagy talán mondjuk inkább így: abszolút sikerrel versenyez velük – Eugen Barbu és Corneliu Vadim Tudor „Nagyromániája” (*România Mare*), a magát (cinikusan?) „abszolút függetlennek” minősítő hetilap; a lapcím, az idézett önminősítés és az említett két szerkesztő neve fölött hétről hétre emlékeztet az ő igazságukra egy beszédes idézet (Petru Rareș fejedelemtől): „Megint azok leszünk, amik voltunk, sőt annál is többek!” („Vom fi iarăși ce-am fost și mai mult decât atît!” A természetesen Lancranjant is publikáló *România Mare* egyik nyári száma dicsekedhet a Tőkés László ellen immár hónapok óta országszerte folytatott sajtókampany legvadabb termékével; ennek szerzője – a főszerkesztő (korábban zsidó- és magyarellenes és természetesen Ceausescu dicsérő versek írója, például a Păunescu-féle *Flacăra*ban): Corneliu Vadim Tudor...

Megjegyzendő, hogy a közönségigényt különféle szenzációs riportokkal, dokumentumközlésekkel, hatásos fényképekkel kiszolgáló, nem egyszer nyíltan hatalomellenes sajtótermékek is vállalkoznak nemzetiségi viszálykeltésre. Sajátos példa erre a kolozsvári fiatalok fiataloknak írt lapja, a *Nu* (Nem). Pár héttel ezelőtt a nemzetközi hírű Emil Cioran egyik jó félévszázados írását reprodukálták (*Spirala istorica a României* – Románia történelmi spirálja), amelynek első része kiválóan alkalmasnak bizonyult a magyar kultúrát lenéző, magyarellenes indulatok szítására, a félreinformálásra. A Nyugaton élő Cioran a *Romániai Magyar Szó* szerkesztőjének kérdésére válaszolva jellemzőnek mondta, hogy egy régi könyvből épp ezt az írást vették át.

Természetesen a mai román lapszerkesztésnek nem kizárólagos szempontja az „idegengyűlölet” ápolása – s így az olvasó szempontja sem lehet ennyire egyoldalú. Más kérdés az, hogy a magyar vonatkozású közlemények kigyűjtése a reális tájékozódás végett elengedhetetlen. Erre vállalkozik a kolozsvári irodalomtörténész-szerkesztő, Dávid Gyula, a fénymásolt *Román sajtófigyelővel*. (Mit akarunk? című, 1990. február 22-i bekezdőszövegéből idézem: „Párbeszédre van szükségünk, ennek feltétele pedig az, hogy ismer-

jük egymást. Számtalanszor leírtuk már ezt a történelem folyamán, számtalanszor hiába. Most azonban ott tartunk, hogy aki az időknek ezt a parancsát nem veszi komolyan, az lehet, hogy átmenetileg győztesként marad a porondon, de a történelem hosszabb távlatában önmagát veszíti el.”)

A többé vagy kevésbé efemer, ma már gyakran eladhatatlannak bizonyuló újságok és politikai hetilapok – s az itt nem említett, bár egyre nagyobb számban felbukkanó (silány nyomdai kivitelezésű) szexlapok – nem feledtetik el (legfeljebb az újságosbódékbán!) az irodalmi, a valóban művelődési folyóiratokat, hetilapokat. Ezekben böngészve, egyrészt közelebb juthatunk a hat vagy hét hónapnyi hazugság mögött rejlő reális erőviszonyokhoz, a némileg biztató jelekhez is, másrészt a *művek és emberek* (nem szörnyek!) bemutatásához. Az írószövetség vagy a művelődési minisztérium által támogatott központi kulturális lapok többsége nem változtatott nevet – némelyikük valószínűleg irányt sem. A *Flacăra*, a *Luceafărul*, a *Magazin* „új folyamáról” nincs érdemi mondanivalónk. Érdekesebb a *Contemporanul* legújabbkori története. A valamikor – évtizedekkel ezelőtt – szellemi úttörésre vállalkozott, népszerű értelmiségi hetilap fokozatosan szürkült érdektelen, hivatalos ideológiai orgánummá, s ezt a szakaszt az utolsó években a romániai írószövetség elnöke, a Kolozsvárt ismertté vált tehetséges prózaíróból a diktatúra egyik legkompromittáltabb kollaboránsává lett Dimitru Radu Popescu a *Contemporanul* főszerkesztőjeként jegyezte. December végétől keveset változott a szerkesztőség belső helyzete, olyannyira, hogy az Andrei Pleșu vezette minisztérium pár hétre felfüggesztette a lap megjelenését. Április 20-tól a sok kalandon átment bukaresti regényíró, Nicolae Breban igazgatja a *Contemporanul* (magyar jelentése: Kortárs), amely azóta az „ideea europeană” (európai gondolat) alcímet viseli. Ma inkább a szépirodalmi közlemények minősítik Breban hetilapját.

Az írószövetség központi lapja, a *România Literară* – mely a diktatúrának tett kényszerű engedelmények ellenére, mindvégig igyekezett megőrizni valamit az irodalom méltóságából – ma Nicolae Manolescu főszerkesztése alatt az elfogadható folytonosságot s a mérsékelt megújulási szellemet képviseli. Megőrizte rovatait, tördelési módját, részben munkatársait (sőt az elmúlt évben disszidáltak közül többeket „visszahonosított” – így például a költő Ion Caraiont, a kritikus Mircea Iorgulescut) – és az esztétikai értékelés mércéjét. Mellette ugyancsak mint írószövetségi hetilap indult 1990 januárjában a *Contrapunct*, inkább a fiataloknak biztosítva megjelenést. Augustin Buzura nevével fémjelvezve színesebbé, olvasmányosabbá, részben pedig igényesebbé vált a kolozsvári *Tribuna*; sajnálatos, hogy munkatársai közt olyanok is feltűnnek, akik az utóbbi hónapokban „vátrás hírnevet” szereztek maguknak.

A mai román sajtó egyik vonulatát azzal jellemezhetjük, hogy Európa felé kacsint – legalábbis a címválasztásban; azért kell e megszorítással élnünk, mert jónéhány (*Continent* vagy *Europa* cím alatt, ennek variálásával) nem is próbálja megtartoztatni magát a nacionalizmustól, a nemzetiségi törekvések egyoldalú megítélésétől. Vannak viszont az évek során tekintélyt szerzett folyóiratok – ilyen elsősorban a bukaresti *Secolul 20* (A huszadik század), az írószövetség világirodalmi kiadványa (nagy késései miatt is kettős-hármas számokat jelentet meg, testes könyv formájában) – vannak tehát folyóiratok, amelyek a pillanatnyi konjunktúrán túl a tartós értékekre figyelnek. És vannak új, merőben új vállalkozások – reményt adók egy romániai civiltársadalom valamikori kibontakozására. Messze kiemelkedik közülük minőségben, civil-bátorságban, szerkesztői koncepcióban a „Grupul pentru dialog social” (Társadalmi párbeszéd csoportja) által megjelentetett hetilap, a 22. Szociológusok, filozófusok, írók, publicisták e határozott arcélú, a társadalmi-politikai, gazdasági, etikai, esztétikai kérdéseket nyíltan fölvető fóruma a mai román társadalom élcsapatának számát – nem véletlenül szemelték ki őket (a *România Liberă* mellett) célpontul a júniusi „rendcsináló” bányászok. E csoport, illetve a lap képviselői jelen voltak a március 19-20-i budapesti magyar-román értelmiségi dialóguson, és már ott, majd otthon (újra) tanújelét adták annak, hogy másképpen képesek közelíteni a kisebbségi problémákhoz, mint a

Front-hivatalosság (nem szólva a Vatra és az A. U. R. meg más szervezetek vezetőiről). De nem ez az egyetlen és legfőbb ok, amiért figyelni kell rájuk. A 22 reprezentatív képviselői – közejük számítva a filozófus-esszéíró Gabriel Liiceanu (aki most, Bukarest gyászos júniusa után Párizsban tartózkodik), s a leváltott párizsi román nagykövetet, Alexandru Paleologut, illetve azokat, akik a lapot gyakorlatilag szerkesztik és írják, s akiknek a nevét mostanában tanuljuk meg igazán becsülni (Stelian Tănase, Gabriela Adameşteanu, Thomas Kleininger, Dan Oprescu, Victor Bârsan, Alin Teodorescu stb.) – ezek a nagyjából elméleti emberek, akik sorozatosan ütköznek egy elmaradott, lényegében antidemokratikus, sztálinista-nacionalista közéleti gyakorlattal, akarva-akaratlanul kénytelenek felvállalni a hétköznapi jelenségek elemzését is, miközben természetesen nem mondanak le az európai szellem értékeinek bemutatásáról.

Ezt az állítást tulajdonképpen bő példaanyaggal volna érdemes bizonyítani (a budapesti dialóguson tervezett lap erre lett volna – lenne? – hivatott; s ebből adott ízelítőt, még márciusban, a *Magyar Napló* melléklete). Idő és tér hiányában egyetlen szám (a július 20-i) egyetlen szerzőjének, Victor Bârsannak két írását idézem: az egyik logikus fölvezetésben azt vizsgálja, hogy valós-e ma Romániában a legionáriusok, azaz a Vasgárda fenyegetése (köztudott, hogy mint megvalósult veszélyt minősítették a Hatalom mai képviselői a június 13-15-i történések kapcsán). Bârsan, jó románként, belülről nézi a kérdést (történetileg, szociológiailag és politikailag), igyekezve elkerülni a különféle manipulációkat, és természetesen elítélve a jobboldali-fasiszta megnyilatkozásokat. Ugyanebben a számban, egy nagyváradi glosszában (*Între Ulysse și Tersit*) a Tőkés László nagyváradi református püspök ellen indított útszéli támadások egyikét pécézi ki, egyebek közt rámutatva arra, hogy aki ezt a jelkép-embert így támadja, az egy egész közösséget sért meg. Ilyen szövegeket és ilyen lapszámokat olvasva, elábrándozik az ember azon, mennyivel eredményesebb volna a párbeszéd – akár a határozott vita is – ilyen publicistákkal, frókkal, szociológusokkal; amikor nem a durva hamisításokat, torz indulatokat kellene visszautasítani, hanem valóban a véleménykülönbségeket szembesíteni – két nép, két közösség, egész Európa érdekében...

Ma még sajnós nem tartunk itt (vagy csak nagyon ritkán). Így a romániai magyar sajtó is – a maga megújult, meglepően gazdaggá vált skáláján – sokszor kisszerű polémiákba kényszerül. Főképpen a napilapokra jellemző, ahol a nemzetiségi érdekvédelem közelharcai folynak. Ezzel együtt állíthatjuk, hogy a publicisztikai – és az etikai! – színvonal lényegesen megváltozott az 1989 december előttihez viszonyítva. Megváltozott, szerencsére, maga a sajtóstruktúra. És ez a változás (szintén szerencsére) még nem befejezett. A *Korunk* januári számában közreadott romániai magyar sajtótérkép mára már szembetűnően hiányos, új helyi lapok tűnnek fel – és nem csupán a „provincia” apró gondjainak kibeszélésére. Jellemzőnek vélem az egyik legújabbnak, a székelyudvarhelyi fiatalok egy csoportja által kiadott *Ablak*nak a műfaji megjelölését: „Nemzeti kisebbségek magyar nyelvű lapja”. Ha arra gondolunk, hogy ez a kisformátumú, de nagyra néző folyóirat abban a vasúti végállomásként létező kisvárosban jelenik meg – a helybeli *Szabadság*, a *Hídfő*, a *Székely Útkereső* mellett, (vagy már valamelyikük helyett?) –, ahol 1989 decemberéig semmilyen újság sem volt, akkor hajlunk kimondani: mégiscsak változott errefelé a világ. Erről a változásról szól természetesen a sepsiszentgyörgyi *Európai Idő*, a kolozsvári *Jelenlét* (a fiatalok országos irodalmi lapja), a nagyváradi *Kelet-Nyugat*, a bukaresti *Valóság* (ez a harcosan, ötletesen szerkesztett politikai hetilap) és *A Hét*, a *Keresztény Szó*, a marosvásárhelyi *Látó* (amely az *Igaz Szó* örökébe lépett).

És remélem, erről szól a *Korunk*. Amelyről viszont nem szólok, hiszen nem a szubjektív közelítés, az emlékidézés vagy a műhelynapló műfaját választottam ezúttal. Ez az a közelmúlt és az a jelen, amellyel szemben nem tudok – és egyelőre nem is akarok – távolságot tartani. 1990 augusztusának első napján, amikor e sorokat zárom, ez az életem.

Hontalan lokálpatriotizmus

Bevezetés az elbeszélésbe, 12.

A katolikus templomból egy fiatal anya lép ki a kislányával, aki megszeppenve az égen gomolygó szürke felhőkre pillant és felkiált: És az angyalok mikor jönnek? Az anya nem válaszol, zavartan pillant rád, aki fültanúja voltál a kérdésnek. Biztatni szeretnéd, nyugtassa meg gyermekét, az angyalokról anynyi évtized után szabad hangosan kérdezni. Az anya azonban még tart az ódi-umtól, veszélyét még nem tartja letűntnek. Az angyalokról nyilvánosan nem szokás beszélni. A te korosztályodhoz tartozik, sejtjeidbe beivódott az ódi-um reménytelen története. Így öregedett meg a nemzedéked. Az anya és kislánya a néhai Zsidó utca felé távoznak, sokáig bámulod őket, még nem tudják, hogy már szabad emlegetni az angyalt, de csak azért, mert más vigasz úgyszincs, jelképes romhalmaz és pusztaság kerítette be őket. Jó lenne úgy várakozni a főtéren, mintha angyal jönne, de sajnos tudod, ebbe a városba még a büntető angyalok seregei sem érkeznek. Szabadságod utolsó bizonyítéka a reménytelen várakozás. A kislány szavainak hatására élsz ezzel a szabadsággal, gyerekes érzéssel, szemérmesen, kiejted a szádon a szót: angyal, de azonnal megrémülsz, hisz a név hallatára még világosabb lesz előtted: ki vagy szolgáltatva a növekvő és láthatatlan városi sivatagnak. Pusztá városban élsz. A megélt idő észrevétlenül kitaszított magából. Szeretnéd meggyőzni magad, hogy minden másképpen kezdődött, ami most üres, kimeredt idő, az valamikor kacér és csábító történelemként tárulkozott fel előtted.

Szemléled a várost, és felidézted azt a csábító történelmet. Amikor először fogadott be a város, utcáin reményteljes szellők lengedeztek, kigyúltak az első neonreklámok, az élet durva volt, sok lemondással, rejtett és belső meghasonlással járt, már feltakarították a romokat, de az emberek nem sejtették, hogy újakat építenek. Akiket meggyanúsítottak, hogy nem lelkesednek elég őszintén, azok éjszakánként eltűntek, de reggel visszatértek. Nem tiltakoztak – gyermekeiknek sem árulták el, miről faggatták őket, kikről tettek vallomást. A gondot felejtteni lehetett, mert az erőszak átmenetinek, szükségszerűnek tűnt. A legcsodálatosabb, hogy a felejtésbe élvezet is cseppent, mert felelőtlenül lehetett reménykedni. Az újvidéki utcákon közlekedtek a meghitt emlékeket felidéz-ő sárga villamosok, és éppen a katolikus templom előtt, ahol az imént az anya vezette kislányát, méltóságteljesen várakoztak a Londonból beszállított Shakespeare-autóbuszok. Az ötvenes évek közepén ártatlan voltál: csak a tömegcik-ként gyártott reményt ismerted. Az önámító naivitás állapotában esetleg meg-pillanthattad volna az angyalt, de ennek minden bizonynyal még a gondolatát

is végtelenül nevetségesnek tartottad volna. Most már késő komolyan várni megjelenésére. Megfigyelted: a legnagyobb szemfényvesztés korában a legdurvábban a hit erejére alapozó látomásokat tiltják be; a hatalom először az emberi képzeletet igázza le. A látványos szocialista varázslat esztendei elrejtették azokat a világokat, amelyek nem voltak összhangban jóslataival. De a jóslatok olyan logikusan voltak felépítve, hogy te biztonságban érezted magad bennük, a reményre mindig volt okod. Ha pedig időnként mégis elbizonytalanodtál, szégyenérzet kerített hatalmába. Feszélyeztetten barátaidra, tanáraidra pillantottál, és buzgón követted példájukat, önfegyelemmel utánoztad őket. A tekintélyelvű társadalomban joviális, atyáskodó bizalmasság uralkodott, az idősebb nemzedékek nagylelkűen buzdítottak, ostromold az eget, de közben tiszteld a tekintélyeket. Azt mondták, csupán jóindulatból büntetnek, a jövőd érdekében szigorúak. A paternalista közmegegyezés korában nem annyira tilos, inkább szégyen volt másképpen gondolkodni. Kivonultál a főtérre, a katolikus templom előtt, a tömeggyűlésen forradalmi dalokat hallgattál és fagyaltot nyalogtattál. Együtt lelkesedtél nemzedékeddel, építetted az autótutát és az út épített téged, fiatal lányok könnyű ruhában futottak a város utcáin, kezükben staféta-botot szorongattak, a főtéri emelvényre léptek, és a nevedben is hűségeskütek. Hajukkal a lenge szellők játszadoztak, a történelmi mámor téged is átítatott. Úgy gondoltad, a te szavaidat mondják ki. Eretnekséged akkor ébredezett, amikor önző módon valóságként akartad látni a varázslatot, amikor türelmetlenül a saját életedre vonatkoztattad a közös álmokat. Nem a varázslatot utasítottad el, hanem a megvalósítását kérted számon. A lehetetlen hívőjeként annak áldozata lettél. Az ő új világuk, az ő varázslatuk nevében lázadoztál, de ilyenkor erélyesen leintettek, ne siess, a radikalizmus ellenforradalmi kísértés, a varázslat végső értelmét ne keresd, a következetes nonkonformizmus erkölcsstelen, a türelmetlenség káros. Jól tudták, ha következetesen követted a csoda útját, leleplezed a csalást.

Így lettél gyanús idealista az álomkóros helyzetben. Idealizmusod miatt akkor is gyanús voltál, és maradsz ma is. De akkor legalább nem érzékelted kétértelmű helyzetet, könnyelmű terveket faragtál. A Marilyn Monroe-film hatása alatt kiléptél a Jadran moziból, nem az albérleti szobádba siettél, hanem a Duna utca sarkán hosszasan és fölényesen bámultad Újvidék első emeletes házát, amelyet még Mária Terézia idején emeltek. A környéken rövidesen új sugárutak épülnek. Lelkes városlakóként, buzgón gyakoroltad az önállóságot, azt gondoltad, belépőjegyet kaptál a történelembe. Engedelmesen adtad át magad a közös mámoroknak.

Ki gondolta volna, hogy mindenki előre megfontolt szándékkal félrevezeti magát?

Múltak az évek, lassan józanodtál ki, miközben tiltakoztál a józanság ellen. Mi lesz veled, ha összeroppan a képzelet? Úgy érezted, ha a varázslat megszűnik, akkor te elárvultan és megkövülten állsz a Duna utca sarkán: tudomásul vetted, hogy felébredtél, a továbbiakban nem emlékszel semmire, csak azt jegyzed meg, hogy évtizedeken át ugyanehhez az épülethez tértél vissza, figyelted az épület alapjainak lassú süllyedését, csak azt láttad, hogyan tűnedezik el szemed elől az ígért világ, amelyet sohasem láttál, de melynek létében

konokul reménykedtél. Abban bíztál, hogy egészen közel van, ezért követel-
ted, hogy öltösn testet. Csupán azt akartad látni, amiről a szocialista varázslat
szervezői öntelten bizonygatták, hogy létezik. Csak ez a türelmetlen idealiz-
mus maradt! És aztán tapasztaltad: az idealizmus gyanússá, a lassú süllyedés
élményének foglyává tett. Minden elkopott, elsősorban azok az emlékek, me-
lyeket a reménnyel tévesztettél össze. A remény először nyomasztó volt, úgy
érezted, túlságosan sok kötelességet rótt rád, majd nevetséges lett, olyannyira,
hogy már-már tisztességből vagy pedig száanalomból sem akartad megtagadni,
végül megvetett lett, tegnapi népszerűsítői lábbal tiporták, te pedig megütköz-
ve álltál a város főterén, bámultad az új helyzetet, de erre a gesztusra már nem
volt megfelelő szavad. A tegnapi tekintélyes szónokok, a varázslat komisszár-
jai, mintha mi sem történt volna, lelkiismeretfurdalás nélkül rendezkedtek be a
kilátástalanságban. Üres kézzel, tanácstalanul álltál előttük. Azt gondoltad, va-
lami születik, átélted a szülési kínokat, s ünnepeltél, mielőtt megpillantottad
volna az újat. S most azok gyalázzák az ünnepséget, akik szervezték. Túl korán
köszöntött be a szocializmus a vajúdo Duna menti Bábelbe, és túlságosan
visszaéltek a vajúdással. A reményből erőszak lett, a győzelemből megbélyeg-
zés. Hitetlenül álltál a szükségszerűen bekövetkező vereség előtt, nem hittél a
szemednek. A bábeli torony összeroppant, a szocializmus korán jött, a kapita-
lizmus pedig későn. Mindkettőben ügyetlenül keveredett egymással a komé-
dia, a szemfényvesztés, a gyűlölködés, a gyanakvás. Szédület kap el, ide jutot-
tál, együtt süllyedsz a néhai bölcs szabad királyi várossal, amely – most már
óvatos vagy az utópiával – sohasem találta meg önmagát. A lenge szellők év-
századokon át félrevezették. Talán ebben a legfontosabb dologban osztozol vá-
rosod sorsában.

Mire igazából városlakó lettél, s megértetted csalóka történetét, kényszered
lett az azonosságtudat elégedett örömét felváltó kínos védekezés. Hiábavalóan
kerested a büszke várost, amely nem fogadott be soha. Attól féltél, ha itt is ide-
gen maradsz, akkor mindenütt az leszel. De ezt a várost hiába kerested, csu-
pán azt tapasztaltad, itt nincs hely számodra. Vagy a türelmetlenséged tett el-
lenszen vessé? Homályos rések, üregek, sötét emlékek között tévelyegsz. Kihalt
utcákon kóborolsz. Csend honol körülöttes. Ismerd el, csak ez a város létezik,
más nem adatott meg számodra. Egy széteső, haldokló, süllyedő, önmagát le-
becsülő várossal szembesülsz, melyben a győztesek tobzódnak, s azzal kérked-
nek, nincs szükségük semmiféle tragikus azonosságtudatra. Az egyértelműség,
az egyneműség a világnézetük. Legerélyesebben azok a városlakók szagatják
a város heterogén hálórendszerét, akik a nevében beszélnek, de nem ismerik a
heterokozmosz sokhangúságát, sajátos nyelvét, titkát. A bábeli torony nem a
sok nyelv miatt omlik össze, hanem mert az emberek nem akarják érteni egy-
mást. Némán bölintasz. Névtelen sír vár rád, melyet benő a gyom, körülöttes
páfránylevél ring, keresztet tavasszal belengi az édeskés hársfaillat. Nem ezt
kerested. Európai világítótornyról álmodtál, amely minden irányba bizton-
ságos fényjeleket ad le. De nem vádolhatod a várost, Újvidék akkor kezdte el-
veszteni azonosságtudatát, amikor te keresni kezdted. Ide mindenki megdicső-
ülni jött, és nem áldozni, vezekelni. Újvidéken újvidékinek lenni, sziszifuszi
hitvallás lett. Egy lidérces történetben tévelyegsz. Történelmi tájképeket idézel

meg, tovatűnő árnyékokkal. A kísérteties árnyékok felborozdálták a város arcát, a történelem úgy üledett rá, mint a meztelen testen szaporodó begyógyíthatatlan sebhelyek. Minden fájdalom csak önmagával van elfoglalva. A változatosság, a különbözőségek rajongójaként mindezt párhuzamba akartad állítani, megkísérelted a lehetetlent. A te városod: a különböző korok, az egymással vitatkozó szokások, az eltérő történetű népek, nemzetek kaleidoszkópja. Azzal biztattad magad, hogy a modern város mítosza éppen ez, a különböző szellemű síkok és etnikai rétegek szerencsés találkozása. Egy misztikus kor tarkaságából megelevenedett freskó leszel. Egy ambivalens, sokarcú, soklelkű dunamenti oázisban akartál élni.

S aztán lassanként erről is lemondta. Az antropológiai szellemű anarchiát száműzte a nemzeti, a világnézeti tekintélyelvűség megszervezett rendje. Hiányérzeted a múlt árnyainak vizsgálatára ösztökél, magányodban a történelem játékkockáival foglalatostokodsz, vagy kétszáz éves újvidéki történettel vigasztalod magad. A térrel szembeni tornyos városházán összeültek a bölcs elődök, és meghatározták, milyen szabályok alapján működnek az oázis, melynek polgárai voltak. Nagy körültekintéssel lefektették a nemzeti és a vallási heterokozmosz törvényeit. A különbségeket úgy ötvözték polisz-szellemmé, hogy periklészi bölcsességgel megváltoztatták a tizenhárom embert számláló városi tanács létszámát: a közép-kelet-európai oázisban nem lehet páratlan a városi tanács tagjainak száma, hisz akkor nem képviseltetik magukat arányosan a katolikus és a pravoszlávok. Tizenkettőre csökkentették a számot, ami ugyan néha bizonytalanná tette a döntéshozatal lehetőségét, de biztosította az oázis szellemének érvényesítését. Az apostoli szám Újvidék távoli és misztikus jelképévé vált. De a külvilág győzött, a szám varázsa elhomályosult, a katolikusok, a pravoszlávok gyengének bizonyultak. Talán azért, mert elsorvadt a felsőrendű életbe vetett hitük. Mindent, mi elveszett, azonnal kellett kárpótolni.

S ha sok a földi kárpótolni való, akkor a vallásos egzisztencia elveszti függetlenségét. Vagy ha őrzi, akkor rideg és tekintélyelvű emlékműként marad fenn. Kivételt talán a lerombolt örmény templom képez. Hiába keresed, már régen eltűnt, lerombolta az öntelt utókor. Csak a mésszel kihúzott alaprajz őrzi emlékét; bámulod a fehér vonalat, a hit felülmúlhatatlan emléke vigasztal. Tisztelettudóan meghajolsz előtte, majd a zsinagóga, azután a katolikus és a pravoszláv templom irányába tekintesz. Maradt-e még legalább egyetlen misztikus jelkép? A templomokat összekötő utcán egykor piac volt. Fejkendőss asszonyok túrót, tejet árultak. Ma az úttesten hangosan politizáló ügyvédek, igazgatók, írástudók sétálnak, kezükben aktáskát szorongatnak, és egymással versengve az állam örök dicsőségét és mindenhatóságát zengik. Aki hatalmat akar, aki a dominációt őrzi, az állami ember akar lenni. A város, a város, dadogod magad elé lehorgasztott fejjel. Csak az outsiders, a marginálisok, a kisebbségben maradók hisznek még a polisz legendájában. Az egypártrendszer romjai között sétálsz. Itt tegnap egymást kiegészítő erők ütköztek meg. Az egypártrendszer mérkőzött a nemzetállammal, és mint minden közép-kelet-európai mérkőzésen, az egypártrendszer engedelmesen átengedte a pálmát a nemzetállamnak. Az jobban tudja befejezni, amit ő kezdeményezett. A nemzetállam keretében nem új világ születik, hanem a régi ébredzik. A mitikus párt-

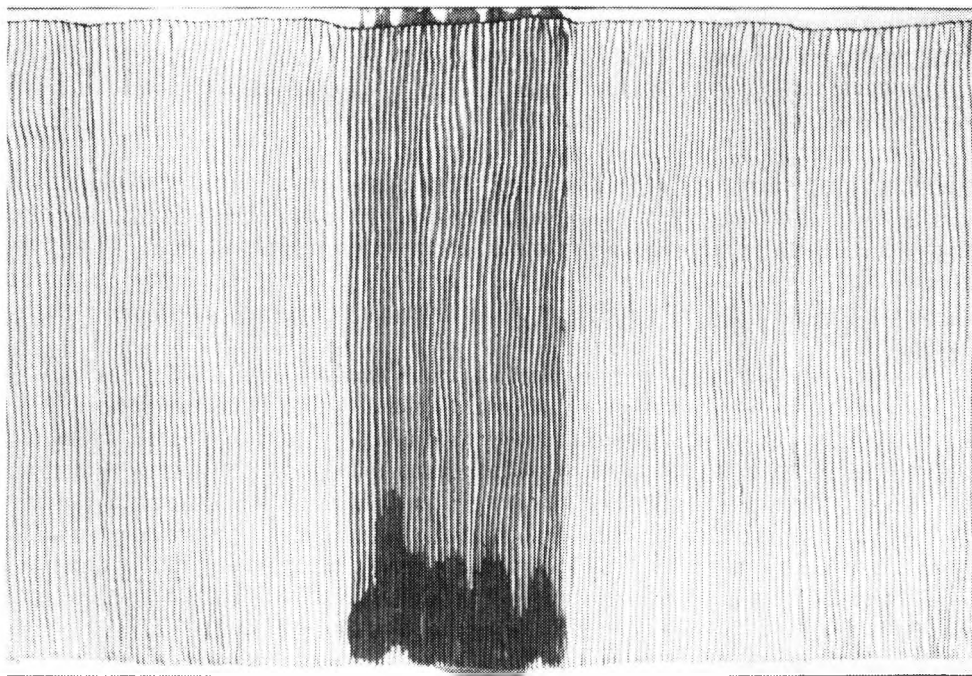
ből mitikus állam lesz. Egy sikoly visszhangzik benned. Meghalt az utópia, az állam kemény keze roppantotta össze. A sarkon úriemberek a bolsevizmust csepülik. Minden új bankbetétes a kommunizmus áldozatának tünteti fel magát. Esténként a térrel szemközti áruház előtt a rikkancsok a nemzetmentők ígét hirdetik. A kozmopolitizmus gyanússá vált. Visszatérsz az örmény katolikus templom fehér alaprajzához. A rejtélyes emlékmű előtti hangzavarban rádöbbsz, csak ezt a szürke betont örökölted. A csalóka ötvenes években megcsodáltad az elhagyatott templomot, de nem gondoltál megszületésének csodájára. Szerény szépsége kielégített. A szocialista varázslat korában az esztétikai ember kultusza dívott, a hatalom ápolta a szépet, és elvárta, hogy önfeledten szolgálj azt. Az elhagyatott világ drámája nem kötötte le a figyelmed mindaddig, míg magad nem lettél elhagyatott. Akkor figyelted meg a romok közül előbújt bodzabokrokat, repkényfüggönyt; láttad, sebeket tárnak fel. Szegényebb lett a heterokozmosz, az örmények kihaltak, vagy feladták indentitásukat. De előbb megteremtették a hit csodáját! Azt kérde megadtól: miért hagyományozták rád ezt a csodát? Az utcán sétálsz, megriadsz, lehet, hogy a veled szembe jövő fiatal nő vagy pedig az a nehezen bicegő férfi az egyik kései örmény dédunoka, akinek az emlékezete véglegesen megbénult, soha többé nem talál rá gyógyszert. Nincs tudomása őseinek csodával határos hitéről, amelynek köszönve vagy ötven ember összefogott, hogy megépítse saját templomát. S amikor tűzvész pusztította el, akkor újjáépítették. Nem az anyagiak megteremtését csodálsz, hanem a megmaradás lehetetlenségét legyőző rendíthetetlen meggyőződést. Az eleve kudarcra ítélt megmaradás szenvedélyét. Tisztában voltak-e ezzel, amikor a piacon megpillantották egymást, és egymás szemébe néztek? Vagy amikor a templom építése mellett döntöttek? Számoltak-e akkor a fennmaradás esélyével? Szabad volt-e egymásnak bevallani a céltalan heroizmust, vagy pedig durva kiközösítés fenyegette azt, aki erről beszélni mert? Ki volt a nagyobb hős? Aki, nem sejtve a jövődöt, építette a templomot, vagy pedig aki számolt a kipusztulással, de ennek ellenére vállalkozott a nagy munkára?

Ki siratta meg őket? Senki! Ki érezte saját vereségének sorsuk alakulását? Az örmények eltűnése kísérteties történelemként jelenik meg a város központjában. Vagy eltűntek, vagy pedig elvesztették nyelvüket, s mégis egy bámulatos szellemi emlékművet hagytak maguk után. De mit ér a hit, ha csak ennyire tellett? Egy mésszel kihúzott tervrajz a városi aluljáró mellett? Tolong a tömeg, de senki sem vet egy pillantást sem rá. A tanulságról pedig senki sem vesz tudomást.

Meghatottan tisztelegsz e céltalan kitartást jelképező szimbólum előtt. Kétségek között ebbe a jelképbe rejtőzködsz. A reménytelenség ellenére megszülető hit az utolsó vigaszod. Bízol a megszűnés határán tántorgókban, akik nem számíthatnak a nemzetállam kiváltságaira; azokban, akik kihullanak az önimádo állam védelméből; a hatalom és az erő peremére sodródott outsidersokban. A világ minden kisebbségében. Csak ezekben születik meg a modern hivatástudat. Tanulod a hontalan lokálpatrióták himnuszát, melyet azok zengnek az ég felé fordított arccal, akikben felébredt a bűntudat a láthatatlan örmény emlékmű előtt, akikben katarzist idéz elő a hiábavalósággal dacoló hit.

A városi templomok harangszavát hallgatod. Tekinteted elkalandozik a néhai Zsidó utcába, az anya bizonyára cukrászdába, fagylatozni vezette kislányát. A váratlanul megtört zsbongásban Gilgames története jut eszedbe. A legendás férfiú a halál szelétől való félelmében felkeresi Ut-napistit, akinek a teste nem ismeri a halált, azzal a kéréssel, hogy tárja fel előtte a halál titkát. Ur-sanabi, a hajós ember tanácsára Gilgames, mielőtt útnak indul, kétszer hatvan hatvan lábnyi hosszú szálfát dönt le, amelyek evezőrudul szolgálnak majd. A tanács szerint úgy kell eveznie, hogy közben bőrét ne érintse a halál vize, egy evezővel csak egyet csaphat a halál tengerébe, aztán messzire kell hajítania az evezőt. Hatvan evezőcsapás után eléri Ut-napisti birodalmát, ahol felteheti neki a legfontosabb kérdést.

Bevallod magadnak: korodban már nincs ilyesféle utolsó és legfontosabb kérdés. Félsz tőlük. Mert ahol felbukkannak, ott a szellembe befészkelte magát az egyöntetűség durvasága. Zúrzavarban élsz, amelyben minden kérdés egyformán fontos. Van-e egyáltalán értelme feltenni az utolsó kérdést? Attól függ, hogy létezik-e kétszer hatvan hatvan lábnyi hosszú szálfa, amelynek segítségével a város polgárai megteszik hosszú útjukat saját azonosságtudatukig, s bőrüket közben nem érinti meg a halál vize, amely eddig oly sokszor felsebezte, egymás elleni bizalmatlanságra készítette őket – mert nem volt elég szálfa! Kétszer hatvan szálfa – ez azt jelenti: százhusz különböző, egymás mellett érlelődő gondolat, melyet a polgárok különböző nyelveken, egymástól eltérő és találkozó kultúrák, hagyományok, szokások szellemében hozsannáznak az ég felé. Ha egy szálfa elsorvad, kihal, kipusztul, soha többé nem lesz teljes a szám.

„A természet rejtett arca”

Száz éve született Kállai Ernő

Az ötvenes évek elején történt. Az egyik óbudai kiskocsmában a törzsvendég Kállai Ernő szokásos esti borozgatása közben váratlanul kórus zendül fel valamelyik asztalnál: „Vesszenek a kopaszok! Forró vizet a kopaszra!” A *hajszál híján* tökéletes Kállai kínosan feszengve pillant körül. Mire a szomszéd asztalnál feláll az egyik kórustag, s odalépve Kállaihoz meghajol és megnyugtatóan csak ennyit mond: „Tojásfejű kopaszokra nem vonatkozik.”

Az új meg új nekifutásokkal mind nagyobb ívű pályára lendült modern magyar esztéta és műkritikus, Kállai Ernő 1954 végén bekövetkezett, sok-sok halálnál magányosabb halála után csak tíz évvel ejthettük ki méltó módon a nevét. A zuglói Hazafias Népfrontban rendezett bemutatón művész hívei állították ki tiszteletére egy-egy alkotásukat. A szóban emlékezők között ott volt Kassák Lajos, Fekete Nagy Béla, s mások, miközben feszülten vártuk a Kállaihoz írott vers költőjének megérkezését. Végszóra, önmagához híven fel is botorkált az emelvényre Berda József, és mindnyájunk szívéből eldörmögte a jóbarát berdatónusú tirádáját. Ekkor hangzott el alább közölt megemlékezésem is. Mindarra, amire már ott fel kellett volna hívnom a figyelmet, természetesen nem jutott sem idő, sem lehetőség. De *most, ezen az évfordulón* legalább két dolgot mégiscsak meg kell jegyezni, egy újonnan írt megemlékezés helyett. – Az egyik az, hogy Kállai Ernő nevét ma már olyan magától értetődően emlegetik úton-útfélen, mintha valamennyi jelentős könyve könnyen hozzáférhető közkinccs lenne. Ámde nagyszabású életművéből azóta sem tartott a hazai könyvkiadás egyetlen művet sem újra publikálásra érdemesnek.*A másik, hogy küzdelmesen nagy-szerű pályájának korára annyira szégyenletes megszakítását jónéhány olyan művész aláírása támasztotta alá, akiért élete során harcolt. Sokukra már nem emlékszünk, s a további rágalom- és bosszúhadjáratok elkerülése végett a többire sem akarok emlékezni. Tény csak annyi, hogy amikor az 1948-49-es tanévben váratlanul megfosztották az Iparművészeti Főiskolán betöltött professzori katedrájától, spontán gesztussal igazabb hívei felé fordulva, még sikerült néhány nevéhez méltó művész kiállítását megrendeznie.

* Csak egyetlen könyv jelent meg időközben, a Kállai Ernő írásaiból szorgos munkával összeállított cikkgyűjtemény: *Művészet veszélyes csillagzat alatt* (Bp., 1981.), Forgách Éva válogatásában, előszavával és tekintélyes jegyzetapparátussal. Ebből a kötetből jól kiviláglik, mi mindennek kellett volna már régesrég újabb kötetben, második kiadásban megjelennie!

A Kállaiéhoz hasonló sorsra jutott ugyanakkor az Iparművészeti Főiskola tanáraként működő Korniss Dezső festőművész is, valamint Kállai mellett a modern művészet egy másik jelentős úttörője, Hevesy Iván. Egyik hallgatójától tudtam meg nemrég, negyven év után Szigligeten, hogy Hevesy Ivánt nem hagyták cserben tanítványai. Éveken át hűségesen feljártak a lakására, és magánelőadásokon hallgatták és honorálták kiváló tanárukat, aki máskülönben talán hasonlóan szomorú sorsra jutott volna, mint a nyomorba döntött Kállai Ernő, az ő csendes, szelíd feleségével, az ősrég orosz emigráns Gerdciskával. Ez a törekeny, árnyékszerű asszony nyelvórákkal segítette átvészelni az egyre nehezebb időköt.

Mert „nehéz annak ilyen művészeti rövidlátásra vagy semmilátásra valló abszurd vádaskodással vitába szállnia” – írja a német apától és szerb anyától, eredetileg Kannengiesser néven született Kállai Ernő legutoljára rendezett nagy csoportkiállítása katalógusában,* – aki az absztrakt és szürrealista művészetben egészen érthető, természetes és emberi módon szépet és igazat lát, és aki tisztában van azzal, hogy ezt a művészetet mennyi mélyreható szellemi és formai összefüggés köti korunk egyéb művészeti áramlataihoz. Aki ezt a kiállítást csak valamennyire is elfogulatlanul, és behatóan szemléli, annak... lehetetlen meg nem éreznie, hogy ilyen lényeges művészeti értékek csak a szabadság légkörében sarjadhatnak. Ebből a kiállításból az esztétikai dogmák, politikai jelszavak fölött szárnyaló emberi és szellemi szabadság éltető, tiszta levegője árad. Ezért is láttam helyénvalónak, hogy a kiállításnak, mely a negyvennyolcas szabadságeszmét ünneplő centenárium küszöbén nyílik meg, ezt a címet adjam: 1948.”

Íme a kozmopolita, világlátó Kállai Ernő intellektuális kényszerbéklyókat robbantó nemzeti hitvallása. S ennek a magyar esztétának etikai nagyságát, szellemi érzékenységét és új, jobb korra ébresztő lelkes lényét ünnepeltük azon az 1965-ös áprilisi estén, amikor itt következő emlékezőm is elhangzott.

*

Tisztelt Hallgatóság, kedves Barátok!

„Azokban a művészekben él a nap, akik ennek az erőnek révén lélekben testvérei és örökösei a természetnek, melynek teremtő művét tovább folytatják, mintegy újrafogalmazzák a színek és formák világában.”

Kállai Ernő mondta ezt, aki egész életében azokat kereste, azokat istápolta, azokkal szövetkezett, akikben él a nap, akkor is, ha ők maguk árnyékban élnek. Pályája legkezdetétől haláláig a modern szellemi forradalmat kifejező művészet legintenzívebb és legmerészebb hazai teoretikusa volt. Hogy mennyi odaadással, milyen lelkesen, mekkora lázban égve – és végül elégve – végezte feladatát, arról szóban és művekben vallanak itt olyan művészek, akikkel együtt dolgozott, akiket tanácsaival, kritikáival támogatott, vagy akiket esetleg éppen ő indított útnak. Mert hivatott felfedező volt, született szárnyrabocsátó.

Elragadtatott felkiáltásai és gyengéd káromkodásai sokszor pontosabban

* Kállai Ernő: 1948. *A magyar képzőművészet újabb irányjai.* (id. a fenti mű, 364-6. pp.)

útba igazították festő barátait és neveltjeit, mint egy egész képzőművészeti főiskola.

Volt ugyan ő is professzor hazájában, de csak két rövidke esztendeig – 1946-tól 1948-ig –, próféta azonban sohasem volt idehaza.

Híres külföldi kiállítások rendezője, nagynevű kritikus és pedagógus, a világhírű Bauhaus folyóiratának szerkesztője itthon is olyan művészi eszmékért harcolt, pörölt, verekedett, amelyek mindig a szellemi progressziót jelentették, de sohasem babérkoszorút.

Igazmondó és igazlító azok számára volt Kállai Ernő, akik nem a hétköznapi ingaóráin mérték a múlt időt, hanem egy nagyobb léptékű, örökebb napórán – akik valóban a természet teremtő munkájának folytatására születtek.

„Irói munkássága ki nem szakítható része a modern magyar képzőművészet fejlődésének” – állapítja meg a halála óta róla megjelent – alighanem egyetlen, hatoldalal – írás a Művészettörténeti Dokumentációs Központ egyik kiadványában.

Így igaz-e valóban? Csak ennyi volna hát a Kállai-œuvre? Ki nem szakítható része a modern magyar művészet fejlődésének? Nem maga ez az œuvre-e éppen egyik legfőbb hirdetője, támogatója és mérlege is egyben annak, amit modern magyar képzőművészetnek szabad nevezni?!

Hiszen elég ugyanezt a kiadványt egy másik helyen fellapozni, hogy lássuk: ott indult el Kállai Ernő, ahol a modern magyar képzőművészet egyik forrását kell keresnünk. Mint már ma is szó volt róla, a Kassák-szerkesztette *MÁban* jelentek meg első magyar nyelvű publikációi (Bécs, 1922). A húszas évek derekán azután már számos külföldi lapba ír, s ugyanakkor az egyik jelentős haladó szellemű berlini művészeti folyóirat szerkesztője lesz. Néhány évvel később pedig átveszi Gropiustól, illetve Moholy-Nagytól a Bauhaus lapjának szerkesztését. A Bauhaus ekkor kiadói programjába iktat egy Kassák és Kállai által szerkesztendő könyvet, amelynek címe *A MA aktivista mozgalma Magyarországon*.

Korábbi, majd második, hosszú külföldi tartózkodása alatt Kállai Ernő nemcsak a Németországban megalakuló, de lényegében nemzetközi Bauhaus-iskola révén kapcsolódik a világ modern művészeti életébe. Körülnéz mindenütt, sokfelé kószál Európában, és jár kinn az Egyesült Államokban is.

1933-ban Hitlerék betiltják a Bauhaus működését. Még két évig él kinn Kállai az emigráció rendkívül nehéz körülményei között, s amikor a náciizmus levegője mind fojtogatóbbá válik, hazatér Magyarországra.

Az utolsó esztendőik nyomorúsága után itthon elviselhetőbb számára a lét, de eltart egy darabig, amíg gyökeret ver a magyar művészeti életben. „A német szellemi küzdőtér feszültségei után itt mindent túl passzívnak és puhának találtam – írja 1935-ben egyik kinti barátjának. – Csodálatos azonban, hogy az ország, annak sorsa és művészi problémái mennyire a szívemhez nőttek, és mennyire forró és bensőséges ügyemmé váltak... Fokozatosan fedeztem fel, hogy itt a szellemi ösztönzések a földben, a levegőben vannak.”

Aki ismeri Kállai első fontos útjelző művét, az 1925-ben, egyidejűleg magyar és német nyelven publikált *Új magyar piktúrát*, az nyomban észreveheti, hogy ezzel a megállapításával voltaképpen a könyvében már tíz év előtt megfogalmazott szemlélet nyomán halad tovább. Fülep Lajos teoretikus határkövet jelentő

Magyar művészete óta ez a Kállai rajzolta konkrét karakterkép világítja meg leg-hívebben az új magyar képzőművészet irányvonalait.

Némely fejezetcíme – mint amilyen a „Természet, temperamentum, stílus”, „Álösszegezések”, „Lényeg és problematika”, „Naturalizmustól a kompozíció-ig”, „Kubizmus és konstruktivizmus” – már önmagában is érzékelteti, milyen irányban kutatott hazai művészetünk területén ez a világot járt fiatal esztéta.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy már ebben a könyvében külön fejezetet szentel az alig néhány éve elhunyt Csontvárynak – és ugyanakkor senki másnak a 20. század első negyedének művészettörténetében.

Ezekben az években azután a művészeti élet gyakorlatába is bekapcsolódik. A negyvenes évek Budapestjének műértő közönsége számos szebbnél szebb kiállítás rendezőjeként és a legújabb áramlatok kalauzaként ismerte meg Kállai Ernőt. Emellett a hazai folyóiratok egyik lelegevőbb tollú műkritikusa, s néhány esztendeig a Pester Lloyd művészeti rovatvezetője volt. Cikkei, kisebb katalógus-bevezetői és nagylélegzetű tanulmányai s könyvei egyaránt a költői inspirációjú írásművész érzékletes és erőteljes nyelvére interpretálták a kor művészetét.

Kállai Ernő művészetszemléletében és kritikusi magatartásában rendkívül szerencsésen ötvöződött a mélyperspektívában látó tudós a jelenben, a pillanatban lobogó ösztönzővel, és ez példátlan lendülettel és hitelességgel elektrifikálta minden szavát, gesztusát.

„Meglehet, hogy könnyen hevülő vérmérséklete olykor egy-egy huszáros mellévágásra ragadta. Sebaj. Ilyen »baleset« mindenkit érhet, aki nem művészettörténeti távlatok páholyából szemléli a dolgokat, nem a fejlődés lezárt korszakaira tekint vissza, hanem együtt él az alakulásban lévő, szüntelenül változó jelennel.” Kállai Ernő írta ezeket, 1945-ben, Rózsa Miklóstra emlékezve – de mintha csak önarcképét, vagy még inkább az előtte lebegő kritikusi eszményképet vázolta volna fel itt, – és tovább: „Tévedhetett egyszer-másszor, de tévedéseivel is a haladó szellemű művészet ügyét szolgálta. Tehát ezerszer is igaza volt azokkal a kritikusokkal és tudósokkal szemben, akik higgadtan és főleg óvatosan méricskélve, soha egy lépéssel sem állnak ki a porondra, senki képe vagy szobra mellé, amíg azt be nem illeszthetik a művészeti jelenségeknek s értékeléseknek valamilyen, már ismeretes hagyománytól jóváhagyott, megbízható keretébe – miközben bizony ők is nem egyszer botlanak.”

Így látta és jól látta Kállai Ernő a konformizmus örökös illeszkedőinek szürke és káros szerepét, és ugyanakkor ilyen pontosan felismerte a szellemi távlatokért a jelenben harcoló műkritikusok feladatait is.

Monografikus műveit is mindenkor olyanokról írta, akiknek oeuvre-je a jövőhöz szólt és éppen ezért valami döntően újat mondott korának.

1926-ban még Lipcsében publikálta Kozma Lajosról, az új magyar építészet, belső berendezés és könyvművészet sokoldalú mesteréről írt tanulmányát, majd idehaza, 1934-ben jelent meg Czóbel Béláról, a Nyolcak egyik legkiemelkedőbb, ma is produktív művészeről írott monográfiája, s nem kisebb jelentősége volt 1943-ban a Mednyánszky-könyvnek sem. Végül a háború után Kállai Ernő egész aktív, lelkes lényét a kor szellemi és művészi problematikájának átfogó feldolgozására összpontosítja.

Cézanne és a XX. század konstruktív művészete című, nagyvonalúan pedagógus és egyébként is úttörő stíluskritikai munkája ugyan már 1944 tavaszán ki volt nyomtatva, de csak 1945-ben kerülhetett forgalomba. Kállai ebben a tanulmányában voltaképpen folytatja a már korábban megkezdett munkát: az akkor még csak lokálisan vizsgált új magyar piktúrát most tágasabb összefüggései révén beállítja a világművészet sodrásába.

Ezekben az években érdeklődése a külföldi és a hazai modern művészet legjobbjai felé fordul. Az Anonymus Irodalmi és Művészeti Intézet – amely a *Cézanne*-t publikálta – mindjárt 1945 tavaszán Kállai három új monográfiáját hirdeti soron lévő kiadványai között: egy Picasso-, valamint egy Egry József- és egy Vajda Lajos-tanulmányt.

De ezek közül már csak a *Picasso* készülhetett el.

Nem véletlen, hogy Cézanne, Picasso és Vajda Kállai Ernő legalább annyira mélyen ösztönös, mint átgondoltan tudatos művészi tájékozódásának gerincvonalába kerültek. Hiszen Cézanne, a kubisztikus formaszervezés felfedezője készítette elő a kubizmus megalapítójának, az egész európai művészet nagy megújítójának, Picassónak látványos és sajátos fordulatokkal teli útját. És – Klee-n kívül – talán nincs a 20. század első felében még egy mester, aki az ő nyomukon elindulva, a lét vizuális szerkezetét úgy át tudta volna szellemíteni, oly mélyen elbensőségesítette volna, mint éppen Vajda.

Amikor Kállai Ernő 1947-ben megrendezi *Új Világkép* című kiállítását a „4 Világtájhoz” címzett galériában, az ekkor már halott magyar úttörők, Vajda Lajos és Moholy-Nagy László alkotásait állítja az élő magyar avantgárd élére. Ezen az érdekes útmutató kiállításon Kállai, a biosz és logosz adta összefüggéseknek fonálán, mikro- és röntgenfelvételekkel párhuzamba állított képzőművészeti alkotások exponálásával kívánta felvázolni a lét oly egyetemes törvényszerűségeit, amelyeknek kutatására a tudomány és a művészet egyformán hivatott. Nem pusztán az ember, hanem az embert is magában foglaló *természet rejtett arcát* kereste bennük. Nagy, átfogó műben készült koncepciójának szélesen illusztrált kifejtésére. De sajnos, az absztrakt és szürrealista művészetnek ez a sajátos szemléletű, tág dimenziójú esztétikája már csak az eredeti kis tanulmány formájában maradt ránk.

Mint mindezekből látható, maga Kállai – bizonyos átmeneti időszakoktól eltekintve – lényegében nem optált merev kizárólagossággal egyetlen dogmához kötődő modern művészi irány mellé sem. Egyforma odaadással tanulmányozott, ápolt, sőt dajkált minden olyan művészi kezdeményt, amelyben eredeti tehetséget, hiteles inspirációt és úttörő formai akarásokat sejtett.

Közvetlenül a háború után Kállai Ernő megújuló energiákkal kapcsolódott a felocsúdó magyar művészeti életbe, s amíg csak lehetett, a modern művészi törekvések széles látókörű és messzire tekintő szószólója volt. Ugyanakkor sűrű levelezést folytatott külföldi művészbarátaival, köztük nem egy világhírű mesterrel.

Nincs mód itt felsorolni mindazokat, akik valamit, vagy éppen nagyon is sokat köszönhettek neki kint vagy idehaza. A falakon függő néhány kép is csupán egynehány művész igen szerény tisztelgése egy nagy emlék előtt. Hogy azért név szerint is felidézzük, miféle művészet az, amelyet Kállai Ernő sokrétű, de

egybazisú szemlélete igenelt, az általa rendezett kiállítások résztvevőinek gazdag listájával jelezhetjük itt. Így többek között:

Ámos Imre, Anna Margit, Bálint Endre, Barta Lajos, Bolmányi, Bokros Birman, Czóbel, Egry, Farkas István, Fekete Nagy Béla, Gadányi, Gyarmathy, Jakovits József, Korniss Dezső, Lossonczy, Martinszky János, Martyn Ferenc, Paizs-Goebel, Rozsda Endre, Vajda Júlia, Vajda Lajos művei szerepeltek számos olyan bemutatón, tárlaton és kiállításon, amelynek organizátora volt.

Amint ebből a névsorból is kitűnik, Kállai Ernőnek talán legnagyobb képessége – de legfőbb erénye minden bizonnyal éppen ez volt: az egymástól sokszor nagyon is különböző új és ígéretes művészi szándék melletti rendíthetetlen kiállítás.

Hogy életének utolsó éveit oly fájdalmas passzivitásban kellett töltenie, nem rajta múlt. „Nem akaródott, hát nem akaródott” – írhatta volna megíratlan önéletrajza elé ez az Ady szavait és szellemét oly gyakran idéző lelkes magyar esztéta. Ám ha sokirányú, szerteágazó műtörténeti, bírálói, rendezői és pedagógiai tevékenységét abba hagyni kényszerült is, s ha fizikumra fel is őrlődött az igaztalan hajszában és szellemi száműzetésben, barátai tudnak róla, hogy legfőbb feladatáról, legbenső alkotói munkájáról mindvégig nem mondott le.

Nemrég múlt tíz éve annak, hogy Kállai Ernő végképp itthagya hűtlen világát. Ha ma élne, talán találnánk módot, hogy tágasabb keretek között, szabadon ívelő horizontjához méltóbban ünnepeljük meg születésének 75. évfordulóját. Ehelyett most már az maradt ránk, hogy újra megszólaltassuk az *œuvre-t*, hogy rezonáljunk rá szóban, írásban, művekben – és jeltelen óbudai sírján elhelyezzük a rá emlékező barátok menhírkövét.

Itt pedig összejöttünk, hogy azokkal a művészekkel együtt, akik az ő életének élő célt és tartalmát adták, felidézzük emlékezetét, s tallózzunk a modern művészet kongeniális interpretátorának művei közt.

Az egyikben egy prózai költeményt fogunk találni, amely Kleehez szól, és amelyből világosan megérthetjük, kikre gondolt Kállai, amikor a természet teremtményének folytatásáról beszélt.

„...Mint gyermekkoromban – írja René Crevel – elég, ha behunyom a szemem, hogy újra felfedezem: a sötétség csalóka látszat, mert a lezárt szemhéjak alatt ezernyi apró csillag fénye ragyog, amelyek ilyenkor mintha nagyobbak volnának a napnál.

A költők megható testvériségére, az ön gyöngéd és mégis hatalmas varázslátára gondolok, Paul Klee... és mindenek fölött Saint Leger-Leger-nek erre a sorára:

És a napról nem esett szó, de ereje bennünk él.”